

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

KAREL ČAPEK, VARUJÍCÍ A LÉČÍCÍ

Bc. Tereza Neužilová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

KAREL ČAPEK, VARUJÍCÍ A LÉČÍCÍ

Bc. Tereza Neužilová

Vedoucí práce:

PhDr. Jaromír Murgaš, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Obsah

1	ÚVOD.....	1
2	ZMAPOVÁNÍ PRIMÁRNÍ LITERATURY.....	6
3	HODNOTY V MOTIVECH.....	18
	3.1 Člověk a jeho život.....	18
	3.2 Obyčejnost.....	23
	3.3 Heroismus.....	24
	3.4 Vlastenectví.....	27
	3.5 Poznávání skutečnosti a pravdy.....	29
4	ČAPEK VARUJE A LÉČÍ.....	34
	4.1 Absolutizace pravdy.....	35
	4.2 Nebezpečí idejí a ideologií.....	39
	4.3 Nebezpečí vědecko-technického pokroku.....	50
	4.4 Dehumanizace.....	57
	4.5 Nebezpečí společnosti.....	60
	4.6 Člověk člověku nebezpečím.....	66
5	ZÁVĚR.....	71
6	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	76
	6.1 Primární literatura.....	76
	6.2 Sekundární literatura.....	77
7	RESUMÉ.....	79

„Vážné doby se obyčejně vyznačují tím, že strašně znevažují veškerý život. Vážné doby jsou ty, které dělají ze světa paseku. Říkáte, že doba je vážná? Pak se jistě děje se světem zase něco nesmyslného.“¹

¹ ČAPEK, K., *V zajetí slov : Kritika slov a úsloví*, s. 138.

1 ÚVOD

Karel Čapek. Jeden z nejvýznamnějších českých rodáků, muž mnoha vědomostí a znalostí, jehož význam daleko přerostl hranice českých zemí. Vystřídal hodně profesí, ačkoliv inklinoval spíše k intelektuálním činnostem – byl spisovatelem, prozaikem, dramatikem, cestopiscem, překladatelem, pohádkářem, publicistou, dramaturgem, filozofem, ale především vlastencem, který hluboce miloval svou rodnou zemi. Podle vzpomínek přátel a příbuzných² ho určovalo několik charakteristických vlastností: zvědavost, hravost a neuvěřitelný pud k činorodosti. Pramen těchto vlastností se zdá být ovšem jen jeden, a tím je Čapkova nesmírná láska k životu a touha obsáhnout vše, co tento život může nabídnout. Tato dychtivost po čistém „bytí“ prostupuje všemi jeho činnostmi a zejména celou jeho mnohostrannou tvorbou. Jazyková hravost, myšlenková naléhavost a oko bystrého pozorovatele je patrné ve všech jeho dílech. Důsledný humánní postoj vůči lidstvu a snaha o pochopení a zobrazení – včetně zobrazení kritického – člověka v celé jeho komplexnosti a složitosti je jedním z nejdůležitějších pilířů Čapkovy tvorby.

Karel Čapek se narodil do doby, která nebyla pro život umělce vůbec jednoduchá. Ve svém ne příliš dlouhém životě pocítil jednu válečnou zkušenost³ a té druhé se snažil zoufale zabránit. Svým dílem a v podstatě veškerou svou činností reagoval jak na prožitky a zkušenosti vlastního života, tak na rozsáhlé události společenské. Vzhledem k tomu, že technické i vědecké ideje, vládnoucí předminulé a minulé století zcela určovaly směr vývoje evropské civilizace a nepopíratelně způsobovaly prohlubující se rozdílné postavení lidí ve společnosti, které vedlo k válkám, Čapek obsáhlou tvorbou odpovídal na svoje obavy o tradiční lidské a společenské hodnoty. Jeho postoj se nezdá být jen pózou. Byl poznamenaný strachem,

² Vyšlo několik děl, ve kterých příbuzní a přátelé na Čapka vzpomínají, např. dílo *Moji milí bratři* od sestry Čapků Heleny Čapkové, vzpomínky vzdáleného příbuzného Edmonda Konráda *Nač vzpomenu*, publikace švagra Karla Scheinpfluga *Můj švagr Karel Čapek* nebo vzpomínky jeho ženy Olgy Scheinpflugové *Český román*.

³ Příznačně a všefakajícím způsobem se o zkušenosti s válkou vyjadřuje v díle *O věcech obecných čili Zóon politikon* v kapitole O čapkovské generaci za války a po ní: „*Tož to se rozumí: nejtíž dolehla válka na záda tehdejší mladé generace. Polovička byla na frontách, kde chcípala úplavíci nebo „tahala svá střeva po terénu“; druhé polovině už nestálo ani za to si zapínat kalhoty při tom běhání od musterunku k musterunku, od špitálu k špitálu. Bylo to ohavné životní provizorium; za naši kůži by nikdo nedal šesták. To nebyla generace vyreklamovaných a nepostradatelných; bylo to prostě pokolení obětované, pro které nebylo v zázemí místa – nikomu nestálo za to zaměstnávat mladého člověka. Myslím, že málokterá generace poznala na svém těle tolik bezohlednosti a sobectví, zbabělosti, znehodnocení a ponížení jako tato.*“ (ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 129.)

který pramenil z živých vzpomínek na první světovou válku, jež se pro něj stala synonymem ohrožení života jednotlivce i celých národů a ničivé síly technických vynálezů, zneužitých právě k ohrožování lidstva.

V porovnání s tradicemi a rozpětím literární tvorby a všeobecně evropské kultury Karel Čapek, jako jeden z mála představitelů českého slovesného umění, uspěl a vyrovnal se úrovni kulturního a literárního kontextu Evropy. Ve dvacátých a třicátých letech minulého století dosáhl příznivého ohlasu v zahraničí – a některými díly nejen na území Evropy, ale také v Rusku či ve Spojených státech amerických – a přispěl jednak k významnému evropskému literárnímu a divadelnímu odkazu, ale také k propagaci české kultury a specifické české literatury v zahraničí. V české literatuře reprezentuje Karel Čapek meziválečné písemnictví. A jedná se o reprezentaci velmi osobitou. Ať se potýkal s jakýmkoli žánrem, od vlastní konstrukce románového děje v podobě pásma menších vypravěčských celků po mozaiku jedné skutečnosti konfrontací několika vypravěčů, téměř vždy se mu podařilo docílit výstižného obrazu soudobé společnosti. Obrazu pravdivého, skeptického či ironického, ale nadčasového a mnohdy aktuálního ještě v dnešní době. Celosvětová situace v době života Karla Čapka a situace dnešní mají totiž mnoho společného. Z bipolárního rozdělení jsme se vrátili v určité míře do multilaterálních zahraničněpolitických poměrů, které převládaly i v Čapkově době. Čapkovy kulturněpolitické analýzy, které uměl tak dobře zaznamenat do svého literárního díla, tedy mohou být platné a živé i pro dnešní svět.

Osobnost Karla Čapka a jeho literární odkaz je v minulosti i současnosti velmi zpracovávaným tématem. Zdrojem informací pro diplomovou práci proto bylo velké množství relevantní primární a sekundární literatury a pramenů, jejichž excerpcí bylo možné získat vhodné údaje. Základní metodou použitou v diplomové práci se stala analýza příslušných odborných i populárních textů jak o Karlu Čapkovi a jeho tvorbě, tak analýza konkrétních děl Karla Čapka, spojená s komparativními procesy u jednotlivých děl, výkladem a adekvátní interpretací. Pro rozbor a následnou opětovnou kompilaci a syntézu podle jednotlivých tematických okruhů byly vybrány známé prózy⁴ *Boží muka* (1917), *Trapné povídky* (1921), *Továrna na Absolutno* (1922), *Krakatit* (1924), *Hordubal* (1933), *Povětroň* (1934), *Obyčejný život* (1934), *Válka s Mloky* (1936), *První parta* (1937), hry *R. U. R.* (1920), *Ze života hmyzu* (1921), *Věc*

⁴ V závorce je uveden rok prvního vydání.

Makropulos (1922), *Adam Stvořitel* (1927), *Bílá nemoc* (1937), *Matka* (1938), a filozofické dílo *Pragmatismus čili Filosofie praktického života* (1918).⁵ Některých dalších Čapkových děl se práce dotkne pouze okrajově, proto nejsou uvedena v hlavním výčtu. Vzhledem k velkému kvantu Čapkova literárního odkazu byl výběr výše uvedené literatury realizován s ohledem na konkrétní téma, jež se pojí s diplomovou prací, a jak vyplynul s postupně rýsujícím se uchopením tématu. Zdá se totiž, že motivy jeho práce se nijak významně nemění, spíše se prohlubují a zejména v posledních letech jeho života nabývají na intenzitě.

Pro vytýčení konkrétního tématu práce bylo třeba načíst velké množství primární literatury spadající svým motivem do hledané díky. V dílech Karla Čapka se na první pohled z hlediska potřeb této práce prolínají dvě linie, ze kterých pak vyplynuly další náměty „varování a léčení“, např. egoismus, předsudky atd. Jako první se výrazně objevuje linie varování před fašismem a jeho důsledky. Jako druhá se pak odkrývá linie motivů, které varují před přetechnizováním, přemechanizováním a jakýmsi „převědečtěním“ světa. Tyto dvě linie se vzájemně různě prolínají a oddělují, aby se posléze spojovaly v jednom zcela jasném a konkrétním motivu, a tím je ztráta lidskosti a lidských hodnot.

Cílem práce je zodpovědět otázku, zda Čapek ve svém díle různá nebezpečí hrozící člověku jen předpovídal a dramatizoval, nebo zda proti nim také nabízí nějaký recept nebo přímo lék, případně definovat jaký. Diplomová práce, která je čistě teoretická, je proto rozdělená na dvě stěžejní části. První část, kapitola Hodnoty v motivech, by měla poskytnout základní orientaci v dané problematice hrozícího nebezpečí pro člověka podle Čapka, proto je třeba nejprve definovat hodnoty a tradice, které Čapek uznává a vyznává. Druhá část, kapitola Čapek varuje a léčí, obsahuje vytýčení konkrétních hrozeb, jejich srovnání a případné řešení. Jednotlivé teze obou částí se pokusím podepřít konkrétními citáty z Čapkova díla, protože ony samy samozřejmě nejlépe ilustrují jeho myšlenky.

Druhá kapitola je věnovaná pokusu o částečné zmapování uvedené primární literatury. Základní charakteristika autorových děl a zohlednění jejich tematického záběru umožní definovat konkrétní oblasti následného zkoumání. Toto zmapování také

⁵ Některá díla napsal Karel Čapek společně se svým bratrem Josefem, pro některá mu byl bratr, když ne spoluautorem, tak inspirací či mu k nim dal podnět. V diplomové práci je tento údaj uveden.

poskytne rámcové informace historického vývoje a kulturního kontextu, které jsou pro úplné pochopení Čapkovy práce nezbytné, neboť Čapek byl autorem, který svým dílem odpovídal a řešil problémy aktuální doby.

Třetí kapitola se tedy věnuje hodnotám a tradicím, které se v tvorbě Karla Čapka kontinuálně objevují a jejichž vymezení a analýza nám pomůže lépe pochopit způsob autorova vnímání světa. Tento rozbor Čapkových nejčastějších motivů také pomůže lepší orientaci v tématu. Jedná se o motiv člověka (viz podkapitola 3.1), který akcentuje jedince a jeho život, lidskou existenci a její hodnoty. Motiv obyčejnosti (viz podkapitola 3.2) Čapek upřednostňuje nejen v tvorbě, ale i ve skutečném životě. V rámci motivu lidského heroismu (viz podkapitola 3.3) obdivuje Čapek čestnou a poctivou práci ke všemu a ke všem. Čapkovu vlastenectví (viz podkapitola 3.4) určuje být kritický, ale silný a pevný cit k vlastnímu národu a k vlastní zemi. Poslední podkapitola se zabývá Čapkovým filozofickým smýšlením. Motiv poznávání skutečnosti a pravdy (viz podkapitola 3.5) je totiž podstatným filozofickým aspektem, jehož rozбором zjistíme základní Čapkovu koncepci člověka a jeho poznávání skutečnosti a pravdy.

Čtvrtá kapitola analyzuje nebezpečí a rozebírá jednotlivé hrozby, které podle Čapka vystávají proti člověku. Tato kapitola se také zaměří na to, zda Čapek kromě onoho důrazného varování nabízí také nějaké východisko či řešení exponované problematiky. Nebezpečí vidí v absolutizaci pravdy (viz podkapitola 4.1), které může být jak v individuálním, tak v kolektivním prosazování jediné pravdy. Tu samou hrozbu představuje podle Čapka revoluční individuální a posléze kolektivní prosazování idejí, které plyne až v prosazování určité ideologie, a to i za cenu jediného lidského života (viz podkapitola 4.2). Dobovou aktuálnost a naléhavost vidí Čapek ve vzrůstajícím vlivu techniky (viz podkapitola 4.3) a následné dehumanizaci (viz podkapitola 4.4), která vede ke ztrátě člověka a lidských hodnot. Ve společnosti představuje nebezpečí masovost následována jakousi beztvarostí davu, stejně jako sobeckost, která deformuje společenské vztahy (viz podkapitola 4.5). Čtvrtou kapitolou shrnujeme v principu největší nebezpečí, a tím je obecně člověk, který ohrožuje člověka (viz podkapitola 4.6) využíváním či egem.

Diplomová práce je psaná na pomezí odborného stylu. Jsem si toho vědoma, ale domnívám se, že definice Karla Čapka a jeho díla pouze odborným stylem by v rámci tohoto konkrétního tématu nepřinesla očekávané výsledky. Vzhledem k

interpretativnímu přístupu ke zvolenému tématu by tento styl nemusel být plně dostačujícím, má-li práce uspokojivě odhalit a postihnout specifické rysy jednotlivých Čapkových „hrozeb a léků“ a především – nechce-li ztratit osobnost Karla Čapka a jeho poselství. K odborné literatuře je v průběhu zpracování přihlíženo, nicméně interpretaci jednotlivých děl jsem se pokusila vést samostatně s ohledem na to, že bych se ráda podívala na Čapkovy hrozby současným pohledem.

2 ZMAPOVÁNÍ PRIMÁRNÍ LITERATURY

Z předválečné moderny do zhruba roku 1920 až 1921 spadá první období Čapkovy tvorby. Do tohoto období řadíme díla jako *Zářivé hlubiny* (1916) nebo *Krakonošova zahrada* (1918), které napsal společně se svým bratrem Josefem, dále *Boží muka*, *Trapné povídky*, *Francouzská poezie nové doby* (1920), *Kritika slov* (1920), hru *Loupežník* (1920), a také filozofické dílo *Pragmatismus čili Filozofie praktického života*.

Boží muka (1917) – Boží muka, Čapkova první kniha, kterou napsal samostatně bez svého bratra Josefa, byla inspirována a hluboce poznamenána válečnými událostmi. Soubor třinácti filozoficky laděných povídek psal pravděpodobně v letech 1916 až 1917, tedy „v nejhorších letech válečných. Je v ní mnoho válečného, toho, co ve válce je největším toužením: spása.“⁶ Kromě první světové války a zjevného očekávání nějakého východiska z ní se na atmosféře Božích muk podepsala také osobní krize, zapříčiněná jeho zdravotním stavem: „Název Božích muk je dvojsmyslný, i znamená jednak rozcestí, jednak sebetrýzeň těmi vyššími věcmi a tím hledáním. (...) Vlastní motiv Božích muk je jednak válka a čekání zázraku, že pro nás dopadne dobře, jednak – na základě chybné diagnózy – domnělá smrtelná nemoc a tedy jaksi účtování se životem.“⁷

Čapek se v povídkách nezabývá dějovostí, vnějším světem či společenskou kritikou, nevěnuje se výjimečným či převratným společenským událostem, byť je každá z povídek uvedena jakýmsi nečekaným vybočením z normálu. Reflektuje všední a obyčejný den, který může potkat každého z nás, ale především - zabývá se vnitřním životem člověka a jaksi okamžitým a pomíjivým stavem lidské duše⁸, kdy pravda a smysl života se stávají pouze zablesknutím, které prosvítí náš život a ukáže správnou cestu. Nicméně zhasne dříve, než se s tímto dokážeme rozumně a rozumově vypořádat: „Člověk se octne nějakou událostí vnitřní nebo zevní na rozcestí, na bodě, kde končí jeho racionální, zvykový život, mechanismus rozumu a vnitřního pohodlí; setkává se s neznámem, s něčím záhadným, jako když neví, kterou cestou se dát. To je cit strašného znepokojení a nejistoty, bolesti, stesku a tápání; ztrácí půdu pod nohama a bezradně se

⁶ ČAPEK, K., *Boží muka ; Trapné povídky*, s. 225.

⁷ ČAPEK, K., *Boží muka ; Trapné povídky*, s. 225.

⁸ BURIÁNEK, F., *Karel Čapek*, 1988, s. 103.

*zastaví. A tu ozve se v něm hlas duše, první a skoro dětská orientace; žádné řešení záhady, nýbrž jen obrat do sebe, zvnitřnění.*⁹

Čapkova důvěra v racionální svět se zdá být silně otřesena a převažuje úzkost, vyvolaná válečnou katastrofou, úzkost ze zmechanizovaného světa, v němž se člověk může cítit cizincem a úzkost z takové tváře techniky, která se Čapkovi ukazuje jako hrozivá. Sleduje, co se děje v lidském nitru a odkazuje na to, že tak silná událost, jakou první světová válka bezpochyby byla, člověka přinutí podívat se hlouběji sám do sebe, přinutí ho pozorovat a uvědomit si svoji duši, ptát se po smyslu života. Povídky svědčí o skepsi vůči schopnosti člověka poznat beze zbytku objektivní skutečnost, kdy Čapek zkoumá možnosti a hranice lidského chápání zejména v situacích, ve kterých myšlenka ztratí oporu v reálné skutečnosti.

Trapné povídky (1921) – Trapné povídky, psané mezi lety 1918 až 1921, by se daly považovat za pokračování Božích muk s přenesením jejich filozofického aspektu do reálného života: „*I v Trapných povídkách je konečně hledání snášenlivosti, důkaz, jak těžko člověka soudit. Morální aplikace Božích muk.*“¹⁰ Kromě záměru o – místy až psychologické – zachycení procesů lidského nitra u obyčejného člověka se v osmi povídkách Čapek snaží také o zobrazení složitosti lidských povah a mezilidských vztahů. Trapné povídky ukazují na lidský individualismus a egoismus, zobrazují nejhorší lidské vlastnosti jako je sobectví, závist, manipulování, podvádění, chamtivost, vypočítavost atd. Pocit poněkud hořkého a skeptického nastavení vyplývá z trapnosti povídek, která ukazuje na falešnou hru a následně náhle odkrytou ošklivou pravdu¹¹ jednotlivých „hrdinů“, kteří jsou do sebe zahledění, spoutaní a izolovaní svým vlastním egem. Autor poznává a přiznává vlastní slabost i slabost druhých, soucítí s nimi, byť kriticky negativní lidské rysy reflektuje. Tím nakonec může naznačit a vymezit požadavky na dobrého člověka, vzájemné porozumění a toleranci: „*Jednají špatně, zbaběle, krutě nebo slabošsky, jedním slovem trapně; a celý vtip je v tom, že nikoho nemůžete odsoudit; po nikom hodit kamenem; podařil-li se mi aspoň trochu tento povídkový cyklus, musel jsem docílit mučivého dojmu, že není koho soudit. Chtěl jsem*

⁹ ČAPEK, K., *Boží muka ; Trapné povídky*, s. 223.

¹⁰ ČAPEK, K., *Boží muka ; Trapné povídky*, s. 225.

¹¹ BURIÁNEK, F., *Karel Čapek*, 1978, s. 139.

*ukázat člověka v ponížení a slabosti, aniž by byla snížena jeho lidská hodnota. Konec konců i to je pokus o zhodnocení člověka a života.*¹²

Kromě toho se zde projevuje také Čapkův relativismus v naznačení různých možností výkladů a hodnocení – neexistuje jedna pravda, neexistuje jedno objektivní zobrazení člověka i posouzení jeho činů a prostředí, ze kterého takový člověk vychází.

Pragmatismus čili Filosofie praktického života (1918) – Filozofické dílo, které Čapek napsal ještě za studií, vyšlo v českých zemích jako zřejmě první publikace informativního charakteru o dané problematice. Pragmatická filozofie mu byla blízká zejména z toho důvodu, že zpracovávala reálnou lidskou skutečnost. Byla to filozofie praktického života, tedy nikoli něco, co je od života odtrženo, ale něco, co s ním a pro něj aktivně pracuje jako koncepce sloužící člověku a jeho životu: „*O pragmatismu vůbec platí, že jeho problémy i řešení nejsou kladeny jen ze zájmu o fakta, nýbrž ze zájmu a starosti o život a lidské úkoly: nejen o to, co je, nýbrž i o to, co je dobré, co by mělo být spíše než opak.*“¹³ Čapek měl potřebu hledat smysl a řád života. Jako teorii poznání, které by mělo být podřízené praxi, ji shledává víceméně nedostatečnou, ovšem její velkou hodnotu jí přiznává v oblasti morální.¹⁴ V té se nechal inspirovat především W. Jamesem, když tvrdí, že je třeba dělat své věci co možná nejlépe¹⁵, což je přístup, který obhajoval po celý svůj život. Pragmatismus pomáhal Čapkovi věřit ve zlepšení života, v činy, v aktivitu, v život sám. Jak sám říká, v „*denní, praktický, osobní život kohokoliv z nás, život in concreto s jeho prací a svátky, ale také s jeho bolestmi a nedostatky, s jeho zklamáním a nadějemi, život, který potřebuje bezoddyšné snahy, aby byl zlepšen a zvýšen.*“¹⁶

Své druhé období, v odborné literatuře nazývané jako utopické či vědecko-fantastické, které můžeme datovat od roku 1920 zhruba do roku 1927, zahájil Čapek slavnou hrou *R. U. R.* Čapek se v této době obrátil k problémům soudobé společnosti a pokoušel se řešit civilizační problémy moderní doby, otázky vývoje lidské společnosti a vývoj mezilidských vztahů.¹⁷ Následovaly další hry *Věc Makropulos*, *Ze života hmyzu*,

¹² ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 94.

¹³ ČAPEK, K., *Pragmatismus čili Filosofie praktického života*, s. 37.

¹⁴ ČAPEK, K., *Pragmatismus čili Filosofie praktického života*, s. 24.

¹⁵ ČAPEK, K., *Pragmatismus čili Filosofie praktického života*, s. 56.

¹⁶ ČAPEK, K., *Univerzitní studie*, s. 318-319.

¹⁷ KUDEĽKA, V., *Boje o Karla Čapka*, s. 29.

*Adam Stvořitel*¹⁸, a romány *Továrna na Absolutno* a *Krakatit*. Kromě těchto také *Lásky hra osudná* (1922), *Italské listy* (1923), *Anglické listy* (1924), *O nejbližších věcech* (1925), *Jak vzniká divadelní hra a průvodce po zákulisí* (1925), *Skandální aféra Josefa Holouška* (1927).

R. U. R. (1920) – Celosvětově¹⁹ známé „kolektivní drama o vstupní komedii a třech dějstvích“ R. U. R. – zkratka pro Rossum's Universal Robots – patří k charakteristickým pracím Karla Čapka. Domin, ředitel závodu na výrobu umělých lidí – Robotů se domnívá, že až Roboti plně nahradí lidskou práci, nastane ráj na zemi. Člověk by se tak mohl věnovat svému zdokonalování a rozvíjet své duševní schopnosti. Tento vynález Robotů a Dominův záměr se ale poněkud vymkne kontrole, když se Roboti stanou artiklem v obchodu jako levná pracovní síla, která postupně nahrazuje všechnu lidskou práci. Když se Roboti vzbouří a ujmou se vlády nad světem, přichází zkáza lidstva, neboť ačkoli jsou podobní lidem²⁰, chybí jim city a především jakýkoli systém morálních hodnot.

Znovu, jako v ostatních dílech, je i v této hře ukryto mnoho významů. V zásadě ale nejde ani tak o děj ani o Roboty, jež jsou pouze rámcem pro Čapkovu ústřední myšlenku – tedy člověka a jeho vůli k životu: „*Ano, myslil jsem především nebo spíše výhradně na lidské plémě. Technika, pokrok, ideály, víry, to vše mi bylo spíše ilustrací lidského pokolení než smyslem hry. A zázrak, jenž v posledním aktě znovuzřizuje trvání člověka na světě – ten zázrak nepřičítejte přírodě ani bohu, ani Gallově fyziologii, ani náhodě; je to zázrak lidí.*“²¹ Jinak to byla podle Čapkových vlastních slov především komedie o vědě zneužitá kapitalistickým trhem a také, v duchu Čapkovy relativismu, komedie o pravdě.

Ze života hmyzu (1921) – Ještě ostřejší kritikou soudobé společnosti a uspořádání světa než R. U. R. se stala hra *Ze života hmyzu*, kterou napsal společně se svým bratrem Josefem. Hra je nemilosrdnou alegorií lidského života, moralitou,

¹⁸ Obě dramata – *Ze života hmyzu* a *Adam Stvořitel* – napsal Čapek společně se svým bratrem Josefem.

¹⁹ Drama R. U. R. by se dalo považovat za první úspěšný mezinárodní počín české literatury. Hrál se opravdu celosvětově – v New Yorku, Varšavě, Bělehradě, Curychu, Paříži, Vídni, Londýně, Kodani, Tokiu, Bruselu, Stockholmu, Tel Avivu, Sydney atd. Hra byla přeložena do třiceti jazyků.

²⁰ Čapek zdůrazňoval, že to nejsou roboti v tom smyslu, v jakém je chápeme dnes, ale že je to jakási živá hmota, která je ovšem oproštěná od „nadbytečných“ lidských emocí, potřeb či touhy.

²¹ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 86.

kritikou a zrcadlem²² společnosti, a působí jako výjev beznadějného lidského pachtění se. Představy a mínění autorů o moderní soudobé společnosti jsou personifikovány do různých druhů hmyzu. „*Překvapující a krutá analogie lidských zvyků a řádů s pudy a řády říše hmyzí, toť pouze záminka této morality; je to křivé zrcadlo nastavené člověku; je to šalebný trik, jenž ukazuje náš život v jiném světle a vyvolává kritiku dejme tomu sobectví požívačného, sobectví rodinného, sobectví státního daleko účinněji, než by bylo lze v podobě lidské.*“²³ Kritika negativních rysů člověka je svým charakterem podobná Trapným povídkám, ale při využití personifikace hmyzu o to účinnější. Záměrem bylo ukázat určité lidské typy jak jedinců, tak společnosti v určitých situacích – cíleně a nevyhnutelně negativních – charakteristických pro lidský život. Ve třech dějstvích se ukazují klíčoví a základní hybatelé lidského života – pohlavní pud, majetkové zájmy, touha po moci a vládnutí, a nesmírné lidské sebevědomí čili slovy A. Matušky láska – práce – organizování.²⁴ Komentátorem s relativistickým vhladem je postava Tuláka, který je jako jediný člověkem, zde oproštěným od všeho majetku, pudů a potřeb. Autoři do něj vkládají svoje kritické názory a skrze něj hledají přes sobectví a hromadění smysl a cíl lidského života.

Továrna na Absolutno (1922) – Toto dílo bylo jedním z prvních románů Čapka, ačkoli původně vycházelo v Lidových novinách ve formě fejetonů, což předurčuje jeho mírně roztříštěnou povahu. Podnětem byla poválečná atmosféra a zjištění, že lidé v domněle moderním a civilizovaném světě dovedou zneužít ohromný pokrok vědy a techniky v tak děsivých událostech, jakými válka, boje a nesmyslné vraždění bezesporu byly. Tématem díla je objev Karburátoru, který tak dokonale spaluje hmotu, že se při tomto spalování uvolňuje Absolutno-Bůh. Tento vynález naruší zaběhnutý řád světa a způsobí dvojí problém, jednak nadprodukcí, která se stává nezvladatelnou, a náboženský fanatismus v lidech, kterých se uvolňované Absolutno zmocňuje. Důsledkem toho ovšem není předpokládaný ráj na zemi, nýbrž zmatek, rozbroje a nakonec válka všech proti všem. Děj a použité prostředky ale nejsou to podstatné, co Čapka zajímá. Jeho zajímá spíše to, jak se mění a kam až se vyvíjejí mezilidské vztahy, když jsou lidé posedlí vírou ve vlastní pravdu a jsou ochotní tuto subjektivní pravdu prosadit za každou cenu proti pravdě druhého. *Továrna na Absolutno* je efektivním

²² ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 88.

²³ BRATŘI ČAPKOVÉ, *Ze života hmyzu*, s. 85.

²⁴ MATUŠKA, A., *Člověk proti zkáze*, s. 136.

karikujícím obrazem i kritikou soudobé společnosti, a poměrně otevřenou společenskou satirou, i když autor měl i vážné úmysly: „*Celá Továrna na Absolutno je poháněna filozofií relativismu: filozofií, která není nikterak nová ani vznešená, (...). Pro mne je to jediná cesta, jak možno milovat člověka, klesá-li naše víra v lidstvo; jak možno milovat hledání pravdy, nelze-li najít pravdu; jak možno spojit nehanebnější skepsi s naivní a účinnou důvěrou.*“²⁵ Chtěl-li si tedy Čapek uchovat víru a lásku v člověka, musel k tomu najít nějaký způsob, což mu relativismus umožňoval.

Věc Makropulos (1922) – Podnětem k napsání kritického výjevu na téma dnes stále více a fanatičtěji uctívaného věčného kultu mládí byla Čapkovi teorie, že stárnutí je autointoxikace organismu²⁶, a také vlastní zdravotní stav, kvůli jehož prognóze neměl příliš dobré vyhlídky. Hra se zabývá životem a smrtí, otázkou dlouhověkosti, tím, co by se stalo, kdyby měl člověk možnost si uměle prodloužit život a zda na to má vůbec právo. Čapek nakonec myšlenku prodloužení života odmítá. Byť jeho hlavní postavu, Emilii Marty, život nudí, nejvíce ze všeho se bojí smrti. Dochází však k závěru, že tento nelidsky dlouhý život není předpokládaným vysněným rájem – ideálním stavem lidstva, ale je horší než smrt a vlastně velmi nežádoucí.

Krakatit (1924) – Dva roky po vydání Továrny na Absolutno byl vydán román Krakatit, který těží z obdobné myšlenky převratného vynálezu a otázky jeho důsledků pro lidstvo. Podle svých slov jím Čapek navazuje na Boží muka: „*A na Boží muka navazuje přímo Krakatit. Myslím tu přímou cestu z nějaké metafyziky do nejvšednějšího: zde začni. Krakatit je doslov k Božím mukám. Metafyzické rozcestí.*“²⁷ Čapek zde tedy znovu kombinuje svou jakousi vědeckou fantazii s filozofickým problémem, kdy nejde ani tak o techniku a technický vynález samotný jako o to, co s tímto vynálezem udělá lidstvo po stránce mravní. A stejně jako v Božích mukách, Čapkovi jde především o člověka a o zachycení zápasů v jeho nitru.

Hlavní postavou je Prokop, autor krakatitu, nebezpečné třaskaviny na principu atomové bomby. Tento vynález je mu zcizen. Prokop se ho zoufale snaží najít a předejít tak jeho zneužití a následné katastrofě. Krakatit je žánrově rozmanité dílo plné náhlých zvratů, hledání, zrady, korupce, sobectví, intrik, lásky, bouřlivých emocí v důsledku

²⁵ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 91.

²⁶ ČAPEK, K., *Hry (Věc Makropulos)*, s. 185.

²⁷ ČAPEK, K., *Boží muka ; Trapné povídky*, s. 225.

vlastní Čapkovy citové rozháranosti, kterou po tu dobu zažíval a lze říct, že obsahuje nejvíce autobiografických rysů.²⁸ Románem sleduje Čapek podobné myšlenky jako v předchozích dílech utopického období, ale přidává ještě jednu podstatnou skutečnost, totiž odpovědnost vědce za důsledky svých vynálezů i činů, kterými by neměl ohrozit lidstvo, a které by měly být naopak pro lidstvo: „*Krakatit je natolik komponován a zaměřen k ideovému poslání, k myšlence o potřebě usměrnit tvůrčí vynálezavost vědy k pomoci člověku, k jeho dobru, že nám ani dějová dobrodružnost románu, ani tehdy fantastický motiv uvolněné atomové energie nezakryje toto intelektuální poslání.*“²⁹

Adam Stvořitel (1927) – Dílem obou bratrů je i Adam Stvořitel, hra o odsouzení revolučního přetváření světa a o smíření se světem takovým, jaký je. Cesta k tomuto zjištění je ovšem odlišná – na rozdíl od předchozích i následujících děl tu ke katastrofě nedochází až na konci neuváženou činností lidí, ale hned na začátku, když Adam ničí výstřelem z kanónu negace starý svět. Ve starém světě je podle něj vše špatně a nic mu není dost dobré. Bůh mu dává úkol vytvořit nový. „*Hra počíná koncem světa. Zbývá jediný člověk, Adam. Je to nihilista slovanského typu, který zničil vše pro zlo, které je v lidech a věcech obsaženo. Říká, že je vše špatné a bylo by lépe, kdyby vše zaniklo.*“³⁰ Nový svět je ovšem ještě horší než předchozí, a nezbývá, než ho tedy přijmout se všemi jeho klady i zápory.

Ve třetím období, datovaném mezi lety 1928 až 1933, se Čapek věnoval *Povídám z jedné a druhé kapsy* (1929) a cestování, ze kterého vyšly jeho slavné cestopisné fejetony *Výlet do Španěl* (1930) a *Obrázky z Holandska* (1932). Dále *Hovory s T. G. Masarykem* (1928 až 1935), *Zahradníkův rok* (1929), *Marsyas čili na okraji literatury* (1931), *Apokryfy* (1932), *O věcech obecných čili Zóon politikon* (1932), *Devatero pohádek* (1932) a *Dášeňka čili život štěněte* (1933).

Snad jediným společným a jednotícím jmenovatelem pro noetickou trilogii, které se Čapek věnoval v letech 1933 až 1935, je filozofická otázka po možnostech člověka poznat toho druhého, porozumět mu, a poznat tak pravdu o sobě samém, filozofická otázka poznání a poznávání skutečnosti i subjektivnost skutečnosti ve

²⁸ BRADBROOKOVÁ, B., *Karel Čapek – hledání pravdy, poctivosti a pokory*, s. 103.

²⁹ BURIÁNEK, F., *Čapkovské variace*, s. 25.

³⁰ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 317.

vnímání jedince.³¹ Skutečnost, kterou nelze postihnout v její celistvosti. Jsou to *Hordubal* (1933), *Povětroň* (1934) a *Obyčejný život* (1934), romány provádějící hlubokou analýzu lidského nitra a zobrazující mnohostranný pohled na složitost lidského života. Čapek se k tomuto tématu obrací v reakci na nevyváženou společenskou situaci a má za to, že obrátí-li se člověk sám do sebe, ke svému duchu, poznání a morálce, má ještě šanci se zachránit. Romány mohou být považovány za Čapkovu vrcholnou humanistickou tendenci, která prosakovala dílem po celý jeho život.

Hordubal (1933) – Román ukazuje relativismus lidského poznání, když je na jeden příběh nahlíženo ze třech odlišných úhlů. Hordubal, vracející se po několika letech z Ameriky, nachází svou manželku Polanu odcizenou a nevěrnou s čeledínem Manyou. V této části příběhu působí Hordubal hluboce, niterně, jemně. Jenže, „*to není ten pravý osud Hordubalův. Jeho pravý a nejtrpčí úděl je teprve to, co se s ním děje po jeho smrti. Jak jeho příběh hrubne v rukou lidí; jak se události, jež prožil svým způsobem a po svém vnitřním zákonu, stávají nejasnými a hranatými, když je četníci rekonstruují svou objektivní detekcí; jak to všechno pustne a zadržuje se a splétá v jiný, beznadějně ošklivý obraz života.*“³² Vnímání nás samých je jiné, než jak nás a naše činy vnímají druzí lidé. Původně celistvý příběh jednoho člověka se rozpadá, je-li subjektivně vyprávěn různými lidmi a vřazován do odlišných subjektivních systémů hodnot.

Povětroň (1934) – Tento román je rekonstrukcí života smrtelně zraněného neznámého letce. Protože člověk potřebuje neodbytně pojmenovávat věci i životní osudy, je potřeba pojmenovat i tento. Tři verze jeho osudu jsou subjektivně vyprávěny třemi lidmi a podle toho se také různí, protože do nich tito vypravěči vkládají sebe sama, své zkušenosti, své řemeslo, metodu či náklonnosti.³³ Příběh ukazuje, jak se různé subjektivní poznání rozdílných lidí blíží či neblíží k objektivní pravdě, a jak se v těchto příbězích odráží ten, kdo jej vypravuje: „*Cokoli, nač se díváme, je ta věc a zároveň něco z nás, něco našeho a osobního; naše poznání světa a lidí je cosi jako naše zpověď.*“³⁴

³¹ Na místě je připomenout, že tentokrát nejde o lidstvo a jeho perspektivu, což se mohlo snadno zdát Čapkovým životním údělem i úkolem, ale čistě o konkrétního jedince – člověka, jeho hodnotu a problém poznání jeho lidských kvalit.

³² ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 332.

³³ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 334.

³⁴ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 334.

Každý člověk vidí a interpretuje věci kolem sebe podle toho, jaký je on sám, jaké má předsudky, touhy či představy, jaká je jeho subjektivita.

Obyčejný život (1934) – Poslední část noetické trilogie je příběh o problémech lidského poznání sebe sama a o tom, zda je možné poznat pravdu o světě, zda je možné najít pochopení u druhého i pro druhého, a porozumět mu. Hlavní postava rozluští záhadu vlastní osobnosti, když objeví mnohost svého nitra a tím začne chápat rozmanitost a různorodost svou i ostatních lidí. Vysvětluje se tak, jak bohatý je i ten nejobyčejnější život a proč je dobré uskutečňovat vzájemné poznání lidí vedoucí k respektování této variability: „*Vždyť je to v pořádku, vždyť právě proto můžeme poznávat a chápat mnohost, že sami jsme taková mnohost! Similia similibus: poznáváme svět skrze to, co jsme sami, a poznávající svět objevujeme sebe samotné. (...) Už není jen já, ale my lidé; můžeme se domluvit mnohými jazyky, které jsou v nás. Nyní můžeme cítit člověka, protože je jiný než my, a rozumět mu, protože jsme mu rovni.*“³⁵ Kromě toho lze nalézt také téma neuskutečněných snů a nerealizovaných možností³⁶, a jisté autobiografické prvky.

V posledním období svého života i v posledním období své literární tvorby, tedy mezi lety 1935 až 1938, se snažil ze všech svých sil varovat svět před nastupujícím fašismem a odvrátit tak katastrofu, kterou ve své tvorbě dokázal velmi výstižně zobrazit. Jsou to román *Válka s Mloky* (1936), a hry *Bílá nemoc* (1937) a *Matka* (1938).

Válka s Mloky (1936) – „*Tedy tahle konfrontace s lidskými dějinami, a s dějinami nejaktuálnějšími to bylo, co mne mocí posadilo k psacímu stolu, abych psal Válku s Mloky. Kritika ji označila jako román utopistický. Bráním se proti tomu slovu. Není to utopie, nýbrž dnešek. Není to spekulace o čemsi budoucím, nýbrž zrcadlení toho, co jest a prostřed čeho žijeme. Nešlo tu o fantazii; té jsem kdykoli ochoten přidat zadarmo a přídavkem, kolik kdo bude chtít; ale šlo mi o tu skutečnost. Nemohu si pomoci, ale literatura, která se nestará o skutečnost a o to, co se opravdu děje se světem, písemnictví, které na to nechce reagovat tak silně, jak je dáno slovu a myšlence, taková literatura není můj případ.*“³⁷ *Válka s Mloky*, poslední Čapkův vědecko-fantastický román, byl bezprostřední kriticko-satirickou reakcí na aktuální společenskou

³⁵ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 334-335.

³⁶ KLÍMA, I., *Karel Čapek*, s. 118.

³⁷ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 109-110.

situaci a mezinárodní politiku. Je těžké uvěřit, že svoji dokonale analytickou karikaturu fašistů, jejich dějin, kořenů této ideologie, mezinárodních jednání, vystupování představitelů států i států samotných psal ještě před Mnichovskou dohodou a nástupem A. Hitlera k moci. Tato problematická společenská situace poskytla dostatek námětů a jak je vidět z výše uvedeného citátu, Čapek k ní nemohl mlčet. Dílo působí groteskně a hrozivě zároveň, přestože nebo právě protože je odrazem reality. V podstatě se jedná o podobnou myšlenkovou i dějovou kostru, jakou nalezneme v R. U. R. Čapek však tyto motivy rozšiřuje, protože svět mezitím pokročil v technickém vývoji, v rozmachu totalitních režimů i v růstu a rozvoji masové společnosti.

V Tichém oceánu je objevena inteligentní mločí populace. Z původního výměnného obchodu se z Mloků posléze stane obchodní artikl. Mloci se od lidí rychle učí, byť nejsou samostatného myšlení schopni. Díky lidem se i rychle množí, proto potřebují více mělčin. Lidé zase potřebují vyrábět a prodávat, protože se díky jejich hospodářské filozofii stali z Mloků výhradní spotřebitelé lidské nadvýroby. Dochází k pomalé destrukci světa. Jinými slovy – původní záměr lidí, tj. vize o neomezených možnostech laciné výroby a levné pracovní síly, se opět obrátil proti nim.

Bílá nemoc (1937) – Po deseti letech se Čapek znovu obrátil k dramatické práci. Výsledkem je hra, jejíž zápletka je obrazem blížícího se politického konfliktu. Bílá nemoc, jakési malomocenství, se rychle šíří po světě a napadá jen členy té nejvlivnější společnosti. Lidé jí podléhají do několika týdnů. Hra se odehrává v zemi, kde vládne totalitní režim, lidé zmanipulovaní do masy bezmezně zbožňují svého maršála a země se chystá vyhlásit válku sousednímu státu. Jediný, kdo zná lék proti zhoubné nemoci, je doktor Galén. Požaduje za to ale konec válečného násilí. Maršál nakonec na jeho podmínky přistoupí, než se však k němu doktor dostane, je ušlapán zfanatizovaným a zmanipulovaným davem.

O tom, že Čapek bezprostředně reagoval na aktuální problémy, svědčí i jeho vysvětlení v předmluvě knižního vydání Bílé nemoci. Čapek *„cítíl ono malomocenství do jisté míry symbolicky, jako příznak hlubokého rozvratu bílé rasy. (...) Autor úmyslně navodil celou dramatickou situaci svého konfliktu na motiv vražedné epidemie; neboť člověk nemocný a bědný je nutkavě a typicky předmětem humanity; jeho závislost na laskavém mravním řádu je nejhlubší. Dva velké světové názory se tu utkávají tak říkajíc*

*nad ložem bolesti, v jejich konfliktu se rozhoduje o životě a smrti malomocného lidstva.*³⁸

První parta (1937) – Stále více sílící útoky na Čapkovu osobu kvůli jeho demokratickému smýšlení a neutuchajícímu boji za společnost postavenou na demokratických principech ho vedly k tomu, že se rozhodl napsat jednoduchý hrdinský příběh z českého prostředí. Román, kterým se pokoušel vzbudit vlnu vzájemné solidarity, hrdinství, statečnosti, poctivosti, čili alespoň nějakou naději v pro něj téměř beznadějně vypadající situaci. Aby nebyl vidět pouze rozklad světa, ale aby si člověk uvědomil, že existuje i něco, co ho z této katastrofy může vyvést. Příběh je z havířského prostředí o dospívání mladého, nezkušeného a naivního chlapce Standy Pulpána v rozumného muže. Standa je členem záchranné skupiny, která se pokouší vysvobodit zasypané horníky. Čapek při psaní této knihy využil vzpomínek z dětství v Malých Svatoňovicích, kde se setkával s horníky z tamních dolů. Je to kniha o hodnotách, které podle Čapka dělají člověka člověkem, protože zachycuje odhodlání skupiny zachránit druhé i za cenu sebeobětování.

Matka (1938) – Toto drama je posledním dokončeným dílem Čapka, které napsal v nejsilnějším protifašistickém období. Matka přišla ve válce o muže a přichází i o všechny syny. Jejich motiv k obětování života, tj. bránit svou vlast napadenou nepřítelem či bojovat za vyšší pravdu, je pro matku nepochopitelný a z toho důvodu nepřijatelný. Posledního syna chce zoufale zadržet, ale když slyší, že nepřítel zabíjí i děti, velkým gestem ho posílá do války. Hra je o střetávání dvou principů, ženského, který zcela samozřejmě tíhne k mateřskému ochranitelství a udržení cenného života, a mužského, v rámci kterého jsou samozřejmé neustálé boje, ochota zemřít pro přesvědčení, vyšší cíle, čest, pro obranu národa. Čapek tak ukazuje tu stránku války, kdy rodiny doplácují na světové konflikty: *„Pojal jsem všechny osoby hry jako lidi ušlechtilé, kteří jdou za svým přesvědčením. Oba elementy, mužský a ženský, nenacházejí a nemohou najít vyrovnání ani souladu: Matka prostě nepochopí, třebaže se smiřuje; nepochopí a nesouhlasí, že ti, které milujeme, mají právo jít na smrt za svou věc. Těžiště ženského stanoviska vidím v matčině větě: „Jít na smrt, to by uměl každý,*

³⁸ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 331.

ale někoho ztratit...“ Pokud svět vypadá tak jako nyní, nelze tento konflikt ani vyjádřit, ani řešit. Je prostě tady, žijeme jím dnes všichni.“³⁹

Nedokončeným zůstalo *Život a dílo skladatele Foltýna* (1939). Posmrtně byl vydán *Kalendář* (1940), *O lidech* (1940), *Obrázky z domova* (1953), *Věci kolem nás* (1954), *Sloupkový ambit* (1957) a mnoho dalšího.

³⁹ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 119.

3 HODNOTY V MOTIVECH

Abychom lépe pochopili, před čím se snaží Karel Čapek varovat lidstvo, popřípadě jaké se mu snaží dát na hrozby řešení, je třeba porozumět a proniknout k hodnotám a tradicím, které vyznává. Na prvním místě je pro Čapka jednoznačně člověk a jeho život. Tuto tezi potvrzuje i František Buriánek, když říká, že *„míra života, míra člověka – to jsou nezákladnější kritéria Čapkových fantastických utopií o perspektivě lidstva. To jsou nezákladnější principy jeho umělecké tvorby, jeho myšlení.“*⁴⁰ Toto téma lze považovat za leitmotiv, který provází Čapka téměř celým jeho dílem, a to nejen tím vědecko-fantastickým. Od tohoto motivu se pak odvíjejí motivy navazující a úzce související s jakoukoliv činností člověka. U člověka uznává jako ideu plnohodnotného bytí obyčejnost a úsilí o obyčejný život. Paradoxně však neuznává obyčejnost ve smyslu nevyčnívat z davu, ale schopnost obhájit a především uhájit sám sebe a svůj obyčejný život. Tento heroismus Čapek obdivuje a usiluje o něj jak v literatuře, tak ve vlastním životě. Na lásku k člověku, a především na lásku k obyčejnému člověku, navazuje láska k vlasti a národu. Třebaže Čapek svůj malý národ kritizoval, velmi ho miloval a chtěl ho vzdělávat a vychovávat. V rámci člověka a jeho života se Čapek zabýval i zkoumáním noetických otázek čili způsobu, jak člověk podle Čapka poznává skutečnost a pravdu, ovšem ne v čistě filozofickém slova smyslu, nýbrž pro praktické účely zlepšování života jedince a následně celé společnosti.

3.1 Člověk a jeho život

Zcela zásadním a ústředním tématem pro tvorbu Karla Čapka je motiv hledání a poznávání člověka v celé jeho složitosti. Člověk je základním stavebním kamenem, nosným prvkem, o který se Čapek opírá a na kterém staví. Jeho život a vše, co k němu náleží, se stal téměř nevyčerpatelným zdrojem námětů a témat Čapkovy celoživotní tvorby. Člověk a vlastně samotná možnost být člověkem pro něj byla nejvyšší a nejcennější hodnotou: *„Byla to veliká věc, být člověkem. Bylo to něco nesmírného.“*⁴¹ Věnoval pozornost tomu, co člověka utvářelo. Z jeho hlediska to byly především prosté věci, drobné radosti i velké starosti, pozitivní i negativní vlastnosti. Pokládal za cennou každou lidskou myšlenku, věc, lidské dílo, tedy cokoli, do čeho vložil člověk kus sebe. Lidskost obecně pro něj znamenala nejvyšší kvalitu.

⁴⁰ BURIÁNEK, F., *Čapkovské variace*, s. 15.

⁴¹ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 163.

Čapek osobně – a jeho dílo to dokazuje – byl plný pochopení pro každého, i pro toho nejprostšího člověka. Neidealizoval si ho, ale v každém se snažil vidět to dobré. Miloval člověka, přestože věděl jak o jeho vadách, tak i o vadách společnosti. Tato láska by se dala charakterizovat jako nesobecká a zároveň doprovázená úctou. Prostřednictvím svého díla tak Čapek demonstruje téměř bezpodmínečnou lásku k člověku jako takovému a zároveň lásku k tomu, co on sám považuje za typicky člověčí a lidské – lásku k životu, poznávání, obyčejnosti, ke všemu, co dělá člověka člověkem.

Z motivu člověka, z lásky k člověku a Čapkovými slovy jakéhosi „člověčenství“ plyne i Čapkův důsledně humánní postoj vůči lidstvu, a také humanistické tendence ve smyslu filozoficko-etického stanoviska, v němž mají osobnost, schopnosti, svoboda, morálka a důstojnost člověka centrální pozici. Člověk a vše co k němu náleží je to nejdůležitější a nejpodstatnější, a mělo by být jednoznačně střeženo a opatrováno jak zevnějšku, tak člověkem samým. Humanitu definuje jako termín, „*v kterémžto (...) je zahrnuta zbožná úcta k životu a právům lidským, láska ke svobodě a míru, usilování o pravdu a spravedlnost a jiné mravní postuláty, které byly v duchu evropských tradic až dosud považovány za smysl lidského vývoje.*“⁴²

Čapek se podle slov kritiků pohyboval od pesimismu k optimismu a naopak, nicméně v přístupu k člověku to však byl, jak o sobě prohlašoval, nenapravitelný optimista, který měl člověka jako takového rád už jen proto, že je to člověk: „*Nemohu si pomoci, já stojím za všemi; (...). To je mé neukojitelné dojetí ze života, že se musím zastávat všech.*“⁴³ Čapek věřil v lidi, lásku, ochotu a slušnost, a snažil se ve všech lidech a za všech okolností hledat to dobré, co by mělo být vyzdviženo na povrch. Tím by se podle něj dosáhlo lepší společnosti spíše, než jím nenáviděnou revolucí, jíž pohrdal a jejíchž následků se obával. Tato pevná víra v člověka se stala základem jeho myšlení a tvorby. Je vyjádřená důvěrou v sílu obyčejného člověka překonávat problémy lidstva i celého světa, důvěra ve schopnost člověka dohodnout se a spolupracovat s druhým. K takové víře ve svém díle neustále nabádá i čtenáře: „*největší víra by byla věřit v lidi.*“⁴⁴ Z jeho koncepce člověka vyplývá, že jsme nejdříve lidmi, v to musíme

⁴² ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 330.

⁴³ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 295.

⁴⁴ ČAPEK, K., *Továrna na Absolutno*, s. 153.

primárně věřit a zároveň pochopit, že jsme touto lidskostí omezeni. Respektive pochopit a důvěřovat v sebe jako v člověka s lidskými možnostmi a nepřekračovat tyto hranice.

Věřil v člověka, v jeho dobré jádro a také v to, že mezilidské vztahy se mohou zlepšit, zlepší-li se lidská morálka a bude-li každý jedinec odpovědný za své konání.⁴⁵ Už v roce 1924 prohlašuje: „*Je daleko více omezenosti než skutečné špatnosti ve světě; ale je tu přece jen víc sympatie a důvěry, přívětivosti a dobré vůle, než aby bylo možno lámat hůl nad světem lidí. Nevěřím v dokonalost dnešního ani příštího člověka; svět se nestane rájem po dobrém ani revolucí, ba ani vyhubením lidského plemene. Ale kdybychom mohli nějakým způsobem sebrat všechno to dobré, co vězí konec konců v každém z nás hříšných lidských tvorů, věřím, že by se dal na tom konstituovat svět přece jen daleko vlídnější, než je ten dosavadní. Snad řeknete, že je to slaboduchá filantropie; ano, patřím k idiotům, kteří mají člověka rádi, protože je to člověk.*“⁴⁶ Hodnota člověka a lidského života se mu tak stala měřítkem všech ostatních hodnot, věcí, jevů i procesů. Vše, s čím se Čapek v životě setkal, poměřoval z hlediska člověka a lidskosti. Je třeba zdůraznit, že se nejednalo o obecný termín člověk, ale v Čapkově případě vždy o individuálního jednotlivce. Důraz je kladen na konkrétního obyčejného člověka, který žije svůj konkrétní, obyčejný, každodenní, všední život.

Čapek se poměrně často konfrontuje s otázkou, jak toho dobrého člověka v sobě nalézt, kde ho hledat. Již po válce, jak je patrné v Božích mukách, se z vnějšího světa obrací do toho vnitřního a seznává, že pro nalezení svého vlastního místa, klidu, pro nalezení své duše je třeba hledat právě uvnitř sebe sama. V této době dochází k závěru, a je to zřejmě umocněno právě válkou, že k tomu, aby na to člověk přišel, je třeba vybočit ze stereotypu všedního dne. Člověk musí podstoupit a vidět svojí skutečnou realitu konkrétně a v rámci omezených subjektivních možností objektivně, třebaže by příčinou mohla být událost náhlá a bolestivá, která člověka jaksi přinutí ztratit vlastní cestu, pevnou půdu pod nohama: „*Tím se mění celý můj život (...) Patrně jsem musil sejít z cesty, abych na to přišel. Sejít ze všeho, co je ti známo! Proto oni chodili na poušť! Ale opusť dům svůj a rodinu svou; tvá logika je utkána ze zvyků a tvé cesty z tisícerych minulých kroků, proto sejdi ze všeho a počni bloudit, abys hledal v neznámu. Sebe sama pak najdeš v tom, co je nejdivnější a nejnezvyklejší.*“⁴⁷ Člověk,

⁴⁵ Tato myšlenka pochází z filozofie pragmatismu, viz kapitola 3.5 Poznávání skutečnosti a pravdy.

⁴⁶ ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 90.

⁴⁷ ČAPEK, K., *Boží muka ; Trapné povídky*, s. 90.

teprve je-li postaven tváří v tvář svým strachům, negativním vlastnostem, svým vlastním porážkám, může se obrátit (podle Čapka spíše navrátit) k sobě, ke svému lidství: „*Co chceš, člověk je celý teprve tehdy, když je poražen.*“⁴⁸ Tento proces dezintegrace lidské osobnosti není pesimistický, beznadějný. Naopak, podle Čapka směřuje k opětovné integraci, ovšem hodnotnější a kvalitnější, protože osobnost je poznaná, zvnitřněná, vědomá. Čapek je přesvědčen, že každý náš krok by měl vést k poznání toho, kdo jsme a jaké je naše poslání, protože tak bychom v sobě byli schopni objevit toho dobrého člověka, který by pak byl schopný vytvářet společnost na morálnějších, tj. jednoznačně kvalitnějších základech.

Po Božích mukách a Trapných povídkách, kde hledá člověka a jeho povahu konfrontací s náhlými či tragickými událostmi vnějšího světa, se postupně dostává k tomu, že je třeba hledat více do hloubky, ještě více v lidském nitru. Zároveň v poznávání vlastního nitra reflektuje poznávání druhých, které je pro něj na stejně důležité úrovni. V Hordubalovi zjišťuje, že pravá podstata člověka je ukryta právě v jeho nitru, ač bývá ostatními, a to především těmi nejbližšími, nepochopena. To především proto, že je omezena námi samými: „*naše poznání lidí se namnoze omezuje na to, že jim přisuzujeme určité místo ve svých životních systémech.*“⁴⁹ Pokud bychom se na člověka podívali bez svého subjektivního omezení, viděli bychom z něho více a byli bychom více schopni mu porozumět.

V Povětroni dochází k závěru, že k poznání pravdy o člověku a o smyslu jeho života se lze přiblížit z mnoha různých stran odlišnými způsoby. Kromě tohoto způsobu diferenciaci však také musíme počítat s tím, že v našem poznávání druhého je vždy naše subjektivní omezení. K podobnému závěru dospěl v předchozím Hordubalovi, kde je závěrem upozaděním subjektivního omezení. V Povětroni se s touto problematikou vyrovnal jinak, když uznal, že subjektivnímu pohledu se nelze vyhnout. Tvrdí, že by tak měl člověk přistupovat k druhému, totiž – vložit do něho sebe, poznat ho svým subjektivním vcítěním, udělat z každého člověka svého bratra (postoj k lidskému bratrství je více rozpracován v Obyčejném životě), přiblížit se mu: „*když se tak na to dívám, řekl bych, že to byl můj vlastní život. To jsem já.*“⁵⁰ Postihuje tím problém subjektivního omezení, se kterým se člověk potýká ve všech oblastech. Je velmi

⁴⁸ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 218.

⁴⁹ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 333.

⁵⁰ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 169.

důležité, a Čapek to tímto chtěl zdůraznit, jak my, konkrétní jednotlivci, přistupujeme k věcem a lidem kolem nás. Oproti Hordubalovi je zde vidět posun v tom, že do poznávání člověka bychom měli vložit svoji subjektivní lidskou účast, abychom plně pochopili jeho vnitřní podstatu. Podle Čapka ji tímto lze nakonec pochopit u kteréhokoliv člověka.

Poznání a vědomí hodnoty člověka demonstruje i v Obyčejném životě: „*Padl bys na kolena před svatou a velikou věcí, která se jmenuje člověk.*“⁵¹ V tomto díle přichází s novou koncepcí člověka, a tím je jeho pluralita. Poznání vnitřní mnohosti, která ho spojuje s ostatními lidmi a může tak osvobodovat od sporů, nedorozumění, nepochopení či odcizení, a napomáhat k řešení poznání skutečnosti a k vytvoření spravedlivých mezilidských vztahů. Přiznání plurality jednoho člověka, jejíž proces a změny v průběhu celého život určují události kolem člověka i jeho vnitřní vývoj, bylo Čapkovým pokusem o hledání jednoty v mnohosti, o vzájemné lidské smíření, sblížení, pochopení či harmonii. Domníval se, že tak máme možnost poznat, že vždy máme s druhým něco společného. V každém *ty* je obsaženo kousek *já*, a v každém *já* je obsaženo kousek *ty*. Podle Čapka máme předpoklady k tomu, abychom druhému porozuměli, tolerovali a milovali ho. Společnost je však postavena na nerovnosti a Čapek, protože si to dobře uvědomoval, pokoušel se o rovnost, o navedení lidí na cestu k sobě vzájemně, lásku obecně lidskou s porozuměním pro všechny lidi: „ – *všichni jsme jedné krve. Všichni. Viděls už, bratříčku, někoho, kdo by nemohl být tvým bratrem?*“⁵² Pluralitou a variabilitou člověka přiznával mnohotvárnost skutečnosti, velikost a bohatství životu, který tak nesmírně obdivoval a snažil se jej cele postihnout. Zastával názor, že všichni na světě, ať jsou sebevíce odlišní, jsou si rovni a pokud k sobě přistupují lidsky bez běžných předsudků, mají možnost být si bližší: „*Ať jsi kdokoliv, poznávám tě; vždyť tím jsme si nejvíce rovni, že každý z nás žije nějakou jinou možnost. Ať jsi kdokoliv, jsi mé nesčíslné já; jsi to špatné nebo to dobré, co je také ve mně; i kdybych tě nenáviděl, nezapomenu nikdy, že jsi mně tak strašně blízky. Milovati budu bližního svého jako sebe samého; (...) Čím mu budu blíž, tím najdu víc sebe sama.*“⁵³ Pokud se člověk straní ostatních, odhání je od sebe nebo se chce nad ně povyšovat, má také omezenou možnost poznat sám sebe: „*Budu tím víc, čím míň bude*

⁵¹ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 231.

⁵² ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 324.

⁵³ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 328-329.

*toho já, jež mě omezuje. Vždyť to já bylo jako zlodějská lampička, - nebylo nic než to, co bylo v jeho okruhu.*⁵⁴

Čapkova člověka je tedy možné v souhrnu charakterizovat jako aktivní a čínorodý subjekt, který trvale spolupracuje s ostatními subjekty. Je podřízen obecně lidskému, ale zároveň neztrácí svojí individualitu. Pluralitou subjektivních názorů, respektive jejich průnikem, lze podle Čapka dosáhnout relativní objektivity v pohledu na člověka. Tímto svým stupňovitým vývojem ale přesto sledoval jedinou cestu - chtěl člověka navést na morální a vzájemnou cestu, která by řešila odcizování od druhých i od sebe, nerovnost, citelný nesoulad mezi lidmi a byrokratické zjednodušování složitosti mezilidských vztahů, které symbolicky zobrazil v Hordubalovi: *„Ano, srdce Jurajovo se ztratilo v oněch lidských procedurách; to je ten pravý tragický příběh sedláka Hordubala – a víceméně nás všech.*“⁵⁵ Čapek věřil v dobrého člověka, jinými slovy věřil, že s trochou usilovné práce a pokory takovým člověkem může být každý z nás. Protože je člověk na prvním místě v jeho systému hodnot, toužil za něj bojovat a také bojoval proti jakémukoliv způsobu lidské degradace. Nejcennějším poselstvím je víra v dobrého člověka, ve kterého Čapek věřil až do své smrti, ačkoli v té době poznal na vlastní kůži nenávist útočícího, zmanipulovaného davu. Cenné je i přesvědčení, že každý život je jedinečný, a každý, byť by byl sebeobyčejnější, má svou hodnotu a je roven tomu druhému.

3.2 Obyčejnost

S motivem člověka se u Čapka velmi úzce pojí motiv obyčejnosti, víra v obyčejného člověka a obyčejný život, filozofie všednosti, láska k malým věcem. Pro Čapka ale obyčejný nebo malý neznamena bezvýznamný či nevýznamný. Uznává obyčejnost ve smyslu prostoty, lidovosti, snad až průměrnosti, ve smyslu poctivosti, aktivity, ale nad nikoho se nepovyšující se. Obyčejnost s tímto obsahem považuje za vzácnou a velmi hodnotnou kvalitu. Povahu obyčejnosti výstižně charakterizoval v Obyčejném životě: *„A to je ten pravý obyčejný život, ten nejobyčejnější život, ne ten, který je můj, ale ten, který je náš, nesmírný život nás všech. Všichni jsme obyčejní, když je nás tolik; a přesto – taková slavnost! (...) byl by to docela obyčejný život, a přitom*

⁵⁴ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 329.

⁵⁵ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 332.

*taková nesmírná, úžasná sláva.*⁵⁶ Zbožně uctíval život, obyčejný, všední, každodenní, který je ale zároveň plný člověka a je činorodý a aktivní, nikoli pasivní.

Úcta k obyčejnosti je úctou k obyčejnému činnému člověku, který zná své hranice. Je si vědom svých mezí, které nepřekračuje, protože ví, že to není vhodné a nakonec ani účelné. Tato láska k obyčejnosti v sobě totiž zahrnuje Čapkovu kritiku individualistického nadčlověčenství⁵⁷, které překračuje přirozené hranice a míru člověka. Během Čapkovy vývoje můžeme zaznamenat, že v určitých fázích svého díla klade spíše důraz na to, jaký by člověk měl být. To samo o sobě, tento Čapkův ideál člověka, nevede k vytváření jakéhosi nadčlověka. Čapek tím měl spíše na mysli posilování vědomí hodnoty obyčejnosti, prostoty a všednosti života, skromnosti a pokory. Učí tím radovat se z malých věcí. Člověk by se měl podle Čapka své obyčejnosti držet a neměl by chtít spasit celý svět jako Prokop v Krakatitu: *„už neuděláš to nejvyšší a nevydáš všechno. Chtěl jsi se roztrhnout samou silou; a zůstaneš celý, a nespasíš svět ani jej nerozbiješ. Mnoho v tobě zůstane zavřeno jako v kameni oheň; tak dobrá, je to obětováno. Chtěl jsi dělat příliš velké věci, a budeš dělat věci malé. Tak je to dobře. (...) Uděláš věci dobré lidem. Kdo myslí na nejvyšší, odvrátil oči od lidí.*⁵⁸ Tento Prokopův neúspěch komentuje stařík-Bůh, skrze něhož Čapek demonstruje úctu k životu a úctu k obyčejným lidským činům a dílům.

Stejně přistupoval k člověku např. v Trapných povídkách. Nepsal o velkém či tragickém utrpení člověka⁵⁹, ale o běžných, všedních událostech, které obyčejný člověk zažívá každý den svého života: *„Všechno obyčejné je pravděpodobné, ne proto, že by to bylo lépe motivováno, nýbrž proto, že se to děje nejčastěji.*⁶⁰ Konkrétně v tomto díle předvedl své hrdiny v pasivitě, kdy se nechávají strhnout svým trápením, ale jen proto, aby ukázal jak degradující a pokořující tento stav je. Chtěl vybídnout k aktivitě, k činu, prostřednictvím něhož je možné setkat se s druhými lidmi.

3.3 Heroismus

Heroismus obecně má mnoho podob a jako takový nemusí mít přesně definované hranice. V kontextu tématu jsou jeho kontury ale docela zřejmé. Čapek

⁵⁶ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 329.

⁵⁷ BURIÁNEK, F., *Čapkovské variace*, s. 49.

⁵⁸ ČAPEK, K., *Krakatit*, s. 253.

⁵⁹ KLÍMA, I., *Karel Čapek*, s. 41.

⁶⁰ ČAPEK, K., *Boží muka ; Trapné povídky*, s. 25.

neuznával a odmítal přehnaně velké ideje, které podle jeho názoru přinášejí pouze rozpory, zvláště obhajujeme-li je jako jediný možný způsob dané skutečnosti. Neuznával hrdinství z hlediska racionálního poměřování, kdy se jedinec snaží být ze všech nejlepší a chce spasit celý svět při domněle hrdinském prosazování této své skutečnosti. Pro Čapka bylo „člověčí“ hrdinství otázkou osobní poctivosti a čestnosti, a to jak vůči sobě, tak vůči ostatním lidem.

V rámci Čapkova díla se motiv heroismu vyvíjel pomalu od pozorování, pasivity a přijímání životních situací k pozvolným náznakům aktivity vlivem vývoje samotného autora souběžně s vývojem společensko-politické situace. První náznaky oslavy lidského hrdinství, které pojímal jako zázrak života a vůle k tomuto životu, se objevují v R. U. R.: „...mně nešlo o Roboty, nýbrž o lidi. (...) protože nic se mi nezdá krásnějším než lidská vůle žít; nikoliv biologická vůle vitalistů, nýbrž ona tvořivá vůle, která je pružinou lidské výkonnosti, inspirující vůle stavět a dobývat, ta ohromná vytrvalost, ten optimistický základ lidské rasy. A tuto pyšnou, mužskou, aktivní velikost ducha pokorně skloniti k věčnému životu, který nese žena.“⁶¹ Závěr druhého jednání, kdy poslední lidé očekávají útok Robotů, vyznívá jako oslava lidství, lidského hrdinství a vynalézavosti, ačkoliv je na místě znovu připomenout, že Čapek byl v principu proti velké přeměně světa a hájil malé činy, které pomáhají lidem: „lidský heroismus je mou zamilovanou myšlenkou a zlákal mne vlastně k této látce. (...) Ano, horoucně jsem chtěl, aby ve chvíli, kdy nastává útok Robotů, cítil divák, že nyní jde o něco nekonečně cenného a velikého, a to že je lidstvo, člověk, že to jsme my. (...) Myslel jsem na hodnoty lásky a práce, nadšení a víry, heroismu a tvořivosti; na práci ducha, (...) na velikou ctižádost a útlý soucit, na lidské dobyteltví. (...) Představte si však, že byste stáli nad hrobem člověčenstva; kdybyste byli sebevětšími škarohlídy, jistě byste si uvědomili božský význam vyhynulého rodu a řekli byste – také vy: Byla to veliká věc, být člověkem.“⁶² Tuto myšlenku ilustrují slova jednoho z hrdinů R. U. R., Hallemeiera, ve kterém se projevuje hrdinský charakter člověka, což chtěl Čapek svým dílem a podle svých slov oslavit: „Člověk se ... nesmí ... nikdy dát!“⁶³

Pravou oslavou hrdinství podle Čapka a výzvou k takové podobě hrdinství je román První parta. Ten popisuje mužskou statečnost, kterou obdivoval: „chtěl jsem si

⁶¹ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 85-86.

⁶² ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 86.

⁶³ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 165.

*jednou napsat knihu o mužské statečnosti, o různých typech a motivech toho, čemu se říká hrdinství, o mužské solidaritě, zkrátka o jistých fyzických i mravních hodnotách, které uznáváme za jedny z nejvyšších, jakmile je lidem nebo národu třeba celých a pravých mužů.*⁶⁴ V tomto díle je zobrazena statečnost prostých lidí, kteří v kritické chvíli dokážou zapomenout na všechno, co je před tím mohlo rozdělovat. Jedná se o nepatetický heroismus a nezveličované lidské hrdinství, jehož podněcovatelem není moc, sláva nebo zisk, ale prostá pomoc. Čapek, který se svým postojem jevil jako pacifista, tímto románem odmítal válečné hrdinství a upřednostňoval hrdinství obyčejného člověka: *„Žádné hrdinství se nedá dělat, člověče; to se může jednomu jenom přihodit, aspoň u nás v dolech. My tam taky nelezeme ze statečnosti, ale protože to musí být. Myslíš, že se někdo na ten melouch hlásil z hrdinství? Ani ho nenapadlo.*⁶⁵

To, co naznačil společně se svým bratrem Josefem ve třetím dějství hry *Ze života hmyzu*, rozpracoval pod tíhou bezprostředních společenských a politických událostí více v *Matce*. Jedná se o aktivní a hrdinskou účast na obraně člověka, jeho demokratických práv a svobody. Ovšem v *Matce* je otázka hrdinství rozpracována daleko více, než by se na první pohled mohlo zdát. Kromě evidentní výzvy k aktivní obraně státu se zde lze setkat s uvažováním nad zdánlivou malicherností mužského heroismu, které vychází ze střetávání mužského a ženského světa. Zde se tento atribut chápe odlišně. Zatímco muži jsou přesvědčeni, že ví, co je ono hrdinství, ženy mužský svět obrany vyšších cílů a plnění nadosobních úkolů nechápou. Hrdinství spatřují v ochraně a zachování samotného života a jeho nejzákladnějších hodnot. Hrdinství se zde otevírá z humanistického úhlu, kdy Čapek ztotožnil hrdinství se splněním daného úkolu, s plněním povinnosti, ať už se jedná o mužské nebo ženské poslání. Čapek pak v tomto ohledu viděl hrdinství především ve vykonávání každodenní práce, jakkoli může být únavná či stereotypní.

Shrneme-li Čapkovu pojetí hrdinství, můžeme říct, že za hrdinské považoval cítění srdcem, vzájemnou důvěru, solidaritu a čínorodost. Uznával obyčejný heroismus ve smyslu nerežignovat na život a dokončovat započatou práci. Ve vyšší úrovni uznával hrdinství jako obětování života ve snaze pomáhat či zachránit jiné, jako snahu napravit politickou situaci, kterou neignorujeme, nýbrž aktivně řešíme. Uznával hrdinství

⁶⁴ ČAPEK, K., *O umění a kultuře III*, s. 781-782.

⁶⁵ ČAPEK, K., *První parta*, s. 252.

v bránění svobody a hrdinství proti lidské hlouposti, která posílá lidi do války na téměř jistou smrt. Hrdinou byl pro něj každý, kdo nebyl ochotný vzdát se těch nejzákladnějších lidských hodnot a morálky.

3.4 Vlastenectví

Je poměrně obtížné definovat a v současné době pochopit, do jaké míry Čapek byl či nebyl českým vlastencem. Ve své době byl jednoznačně považovaný⁶⁶ za jednoho z předních představitelů kulturně-politického života první republiky a jakýsi symbol právě českého vlastenectví. Byl jedním z mála, kteří se cíleně angažovali a snažili propojit politiku s filozofií, etikou, kulturními tradicemi a morálkou. Samotné projevy Čapkova vlastenectví lze pozorovat ve dvou úrovních. Obě tyto úrovně spolu souvisí, prolínají se, a pokud je spojíme, umožní nám rámcově chápat Čapkův boj za českého člověka, obecně člověka a za lidstvo.

V první řadě měl Čapek rád svou vlast a její kraj. Z cestopisů je patrné, že se do ní rád vracel a byla jeho srdci nejbližší: *„Nejlepší krajina, kterou jsem viděl, je v Itálii, nejlepší život, který jsem pozoroval, ve Francii, nejlepší lidé, které jsem potkal, v Anglii; ale žít mohu jen ve své zemi.“*⁶⁷ Českou zemi i její skutečnosti velmi miloval. Ačkoli jezdil po celé Evropě, kosmopolitním se nikdy nestal. Dával své zemi vždy přednost před ostatními, protože žádná země se nepodobala té české. Jak napsal o své návštěvě Anglie: *„Kontinent je hlučnější, méně ukázněný, špinavější, vzteklejší, prohnanější, vášnivější, (...) a jaksí míň dokonalý. Prosím vás, dejte mně jízdní lístek rovnou na kontinent,“*⁶⁸ nebo o malebné Neapoli: *„mrkej na vše českými kukadly a těš se jak můžeš z malebnosti tohoto života; za chvíli ti bude z něho trochu nanic.“*⁶⁹ Zní velmi přesvědčivě, když píše a zřejmě to také tak sám vnímal: *„Mysli na rodný domov, (...) Nemůžeš zabloudit, když obrácíš tvář k domovu.“*⁷⁰

Mnohem důležitější rovinu Čapkova vlastenectví však tvořil český národ, tedy v kontextu Čapkovy filozofie každý jednotlivý český člověk, který ho reprezentoval. Tato rovina se úzce pojí s pacifismem, jehož byl obhájcem. Míru, prosazení dobra a poražení zla nelze podle Čapka dosáhnout válkou, násilím či mocí. Byl si vědom

⁶⁶ Společně s T. G. Masarykem, který byl pro K. Čapka blízkým přítelem, ale také velkým vzorem.

⁶⁷ ČAPEK, K., *Cestopisy I : Italské listy, Anglické listy, Výlet do Španěl*, s. 164.

⁶⁸ ČAPEK, K., *Cestopisy I : Italské listy, Anglické listy, Výlet do Španěl*, s. 151.

⁶⁹ ČAPEK, K., *Cestopisy I : Italské listy, Anglické listy, Výlet do Španěl*, s. 28.

⁷⁰ ČAPEK, K., *Cestopisy I : Italské listy, Anglické listy, Výlet do Španěl*, s. 34.

postupného odlidšťování, bezohlednosti a ignorace evropské politiky, a rozvratu evropského společenského řádu, což jedno s druhým posléze vedlo k druhé světové válce. Na to se český národ pokoušel svými díly upozornit.

Ve svém národu viděl mnohé chyby a nedostatky. Kritizoval ho za malost a jakousi nehotovost: *„Jsme národ nářkáčů; obyčejně se setkáváme, jen abychom si navzájem pobědovali, že se nám vede mizerně, ačkoli nás vlastně nijak nezajímá, jak se tomu druhému vede; je to už jen taková formalita, tak jako když Angličané mluví o počasí. Upřímně řečeno, ozývá se v tom spíše snaha jevit se malým a ubohým, než skutečná nespokojenost; je v tom taková vnitřní nesvoboda a nedůvěra. (...) podrželi jsme zvyky malého, ublíženého, reptajícího poddaného.“*⁷¹ Nicméně i přes časté dobírání si a kritiku se ho snažil povzbuzovat, dodávat mu sebedůvěru a víru v samostatnost a jistotu: *„Nikdy mi nebylo smutno, že jsme malý a nehotový kousek světa. Být malý, neurovnaný a nedodělaný je dobré a statečné poslání. (...) A neříkejte mi, že jsou u nás malé poměry; vesmír kolem nás je chválabohu stejně veliký jako vesmír kolem Britského impéria. (...) Záleží na mužstvu.“*⁷² Možná mu byl český člověk nakonec inspirací k povzbuzování, k obdivu ve své pracovitosti, prostředníkem ke všem lidem na světě bez rozdílu. Chtěl „své“ lidi vychovávat, vzdělávat, motivovat, inspirovat. V tom lze nalézt velký kus jeho vlastenectví, protože ke komu jinému by měl promlouvat než ke svému národu?

Bojoval-li za svou vlast, bojoval za demokracii, demokratická práva a svobodu nejen v rámci české země, ale i pro českou zemi. I v době neodvratitelného nástupu fašismu se snažil svůj národ povzbudit: *„Byli bychom slabým národem, kdybychom nesnesli tuto zkoušku. Není první ani poslední. Dějiny našeho národa a dějiny světa nejsou a ještě po statisíce let nebudou dopsány. To, co nám jest nyní snáseti, je jenom historická epizoda. I my, dnešní lidé, se dožijeme toho, že věci budou vypadat hodně jinak nežli teď. Žádné násilí nepotrvá, žádná mocnost světa nemá vyměřeno víc nežli píd' dějin; ale dnes už národy nevymírají, jenom režimy a lidé pomínou. Národy jsou tu navždycky. Náš národ je tu navěky a vstupuje-li nyní do období horšího, než byl ten kratičký rozkvět dvaceti let, vstupuje do něho neoslaben a nevykrvácen, neporažen a se ctí nedotčenou. Nic se mu nestane, nepoddá-li se ani na okamžik mravnímu*

⁷¹ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 199.

⁷² ČAPEK, K., *Cestopisy I : Italské listy, Anglické listy, Výlet do Španěl*, s. 152.

*rozkolísání.*⁷³ Ukazatelem vlastenectví je také to, s jakou odvahou publikoval svá protifašistická díla, byť dobře věděl, že se to může obrátit proti němu.

V posledním dokončeném díle, v *Matce*, se jeho vlastenectví vlivem bezprostředních okolností projevuje nejsilněji a lze vypožorovat ještě jeden důvod nutného bránění vlasti. Ochrana vlasti má pro něj vysokou hodnotu z toho důvodu, že na ní pracovali a případně pro její obranu přinesli oběť na životě naši předkové. Vlast podle Čapka totiž zahrnuje jejich život i práci čili tradici a historii předků: „*Když je vojna, my mrtví vstáváme – (...) Víš, to, co se děje, je ještě pořád náš osud. A naše dílo.*“⁷⁴ Z jeho pojetí vlastenectví pak plyne potřeba tento kulturní i mravní odkaz chránit a bránit.

Čapek ovšem nebránil pouze českého člověka. Z českého vlastenectví se pod tlakem hrozící války dostával k jakémusi vlastenectví k lidu, nadnárodnímu vlastenectví či jak to lépe formulovat. Nastala situace, kdy se z českého ohrožení stává ohrožení platné pro všechny lidi, které je potřeba za každou cenu bránit. V tomto ohledu se znovu dostáváme k Čapkově nejvýznamnější hodnotě, a tím je – znovu – člověk.

3.5 Poznávání skutečnosti a pravdy

Tato podkapitola se úzce pojí s první podkapitolou o člověku a jeho životu, a v mnohém na ní navazuje. První podkapitola se snažila charakterizovat Čapkovu vnímání člověka a rámeček jeho hledání. Tato podkapitola má za úkol přiblížit poznávání skutečnosti a pravdy v rámci pragmatického relativismu a pluralismu, v jejichž mezích se Čapek celý život pohyboval a uznával je jako vhodný návod k praktickému a činnému životu. Pragmatický relativismus a pluralismus Čapka přitahoval svou vyrovnaností a zároveň tím, že mu umožňoval připustit existenci různých možností poznání a pravd. Pragmatismus se jako subjektivistická filozofie vyznačuje právě relativismem a pluralismem, dále individualismem, odporem k absolutizaci, výzvou k aktivitě. Tím mohl být pro Čapka výraznou oporou při reflexi a řešení společenských a mezilidských konfliktů. Pragmatické východisko je cestou, jak chápat Čapkovu varování a léčení, v čem spočívá, na jakém principu se Čapek domnívá, že může hrozit nebezpečí a jaký je lék na takové nebezpečí. Otázka poznávání skutečnosti a pravdy je u

⁷³ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 410.

⁷⁴ ČAPEK, K., *Hry (Matka)*, s. 406.

Čapka jednou ze stěžejních filozofických otázek celého jeho díla. Ovšem je důležité rozlišit, že to není poznání ve smyslu poznatelnosti světa, ale otázka vztahu skutečnosti, pravdy a lidské činnosti, tedy to, jak člověk realizuje pravdu a poznávání skutečnosti v každodenním životě.

Jak již bylo řečeno, Čapek uznával pluralitu, konkrétně jak vnější, tak vnitřní mnohost lidí při zachování individuality každého člověka. Chtěl-li akceptovat každého konkrétního jednotlivce a jeho názory na skutečnost a pravdu, pak musel logicky dojít k relativismu. Východiskem se tedy pro něj stává uznání toho, že je mnoho pravd. Každou z těchto pravd je třeba respektovat či se o to alespoň snažit, protože tato pravda vychází od člověka. O R. U. R. říká: „*Tady mají zase všichni pravdu. Má ji Domin se svým nadčlověčským snem, má ji Fabry se svým technickým pokrokem, má ji Busman i Alquist, má ji Helena, mají ji Roboti.*“⁷⁵ Cestou k tomuto respektu je potlačení hierarchie nadřazenosti a podřazenosti nejen pravd, ale i názorů, osob či idejí. Své vnímání pravdy vyjádřil výstižně v apokryfní povídce Pilátovo kredo: „*Každý, kdo udělá nějakou pravdu, zapovídá všechny ostatní pravdy. Jako kdyby truhlář, který udělá novou židli, zapovídal sedět na ostatních židlích, které kdo udělal před ním. Jako by tím, že se udělá nová židle, byly zrušeny všechny staré židle. Konečně je možno, že nová židle je lepší, krásnější a pohodlnější než ty ostatní; ale proč, u všech všudy, by si člověk unavený nemohl sednout na kteroukoliv mizernou, červotočivou nebo kamennou židli? (...) Jste jako malé děti, které věří, že celý svět se končí jejich obzorem a za ním že už nic není. Svět je veliký, Josefe, a je v něm místo pro mnoho věcí. Myslím si, že i v realitě je místo pro mnoho pravd. (...) Musil by se udělat nesmírně veliký, rozložitý a volný, aby se do něho vešly všechny skutečné pravdy. A já myslím, Josefe, že je takový...*“⁷⁶

Ivan Klíma tvrdí, že Čapek věřil, že lidé pravdy poznávají bez ohledu na to, zda s nimi souhlasí či nikoli.⁷⁷ Čapek věřil, že každý má a poznává svou skutečnost a tedy, že každý má svou pravdu, byť se jí dopátrává odlišným způsobem. Celek lidského poznání je pak souhrnem těchto subjektivních pravd. Myšlenka subjektivní pravdy je vložena do většiny z jeho děl a jsme toho svědky i z výše popsaných nejdůležitějších

⁷⁵ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 298-299.

⁷⁶ ČAPEK, K., *Kniha apokryfů*, s. 101-103.

⁷⁷ KLÍMA, I., *Karel Čapek*, s. 50.

hodnot pro Čapka. V článku Téměř kus noetiky⁷⁸ uvádí, že relativnost je nutným atributem každého hodnocení, protože to je prováděno vždy ve vztahu k něčemu. Hodnocení je vždy subjektivní, protože málokdo se umí vzdát svého osobního stanoviska a podívat se na hodnocené zcela nezaujatě, objektivně. Podle Čapka by mohlo dojít ke shodě na cestě poznání: *„Věci nejsou sporné, sporná jsou jenom naše stanoviska k nim; bylo by méně rozporů mezi námi, kdyby v našem poměru k věcem bylo méně stanovisek a více znalostí. Cesta poznání je jediná společná a obecná, jediná nesporná cesta lidského ducha.“*⁷⁹ To Čapek shrnuje v názoru, že: *„naše stanoviska, naše hodnocení, naše zaujetí pro nebo proti jsou příliš subjektivní a relativní a že by bylo lépe pro nás a pro naše skutky víc prožívat, vidět, pozorovat, brát na vědomí, a poznávat nežli chválit a hanět, přijímat a zavrňovat“*⁸⁰, čili soudit. Toto shrnutí bychom neměli chápat jako příkaz k pasivnímu postoji. Východiskem je předpoklad, že lidé opírají svá kladná či záporná hodnocení na základě zkreslené představy o skutečnosti nebo nedostatečné reflexe této skutečnosti: *„poslání intelektu je především a ustavičně jít za poznáním, za pravdou obecně platnou a že duch, který opouští tuto cestu, zrazuje sebe sama; sebe zrazuje, když místo ustavičného poznávání přijímá hotová hesla a místo nekonečných verifikací konečné verdikty.“*⁸¹ Čapek tvrdí, že je pro lidi pohodlnější mít předem hotový názor, ať je kladný či záporný, než se namáhat s nějakým pozorováním či poznáváním. Podle Čapka jde v podstatě jen o to, abychom správně reagovali, hodnotili a následně jednali. Jenže, co je tedy správné, podle čeho by lidé měli zaujímat správné stanovisko vůči skutečnosti? Čapek kritérium správnosti charakterizuje jako *„pokud možno nejlepší poznání a stálé úsilí o poznání ještě lepší. (...) jde o to, aby veškeré naše hodnocení bylo vedeno, tím objektivním a poznávajícím, neúnavným a nepodléhajícím duchem. Jde o to, aby naše jistoty měly v sobě víc té zkušenosti a toho myšlení; ale cesta zkušenosti a myšlení není nikdy davová a není opatřena hesly, kterými by se nám přikazovalo, kudy jít.“*⁸² Toto aktivní poznání a poznávání může přispět ke zlepšení světa, k odstranění konfliktů mezi lidmi, národy i státy, protože s nechutí poznávat by neměla společnost na čem stavět: *„dnešní zvrtačený stav světa i*

⁷⁸ Článek byl původně publikovaný 6. 6. 1934 v časopise Přítomnost a později vydaný v sebraných spisech O umění a kultuře III.

⁷⁹ ČAPEK, K., *O umění a kultuře III*, s. 566.

⁸⁰ ČAPEK, K., *O umění a kultuře III*, s. 566.

⁸¹ ČAPEK, K., *O umění a kultuře III*, s. 566-567.

⁸² ČAPEK, K., *O umění a kultuře III*, s. 568.

*po stránce politické by se dal definovat jako noetická paseka evropského lidstva.*⁸³ Poznávat by se tedy mělo především proto, aby se mohl člověk stát lepším. To je základem veškeré filozofie poznávání podle Čapka. Poznání a poznávání ve smyslu aktivovat intelekt, přinutit člověka k myšlení a přemýšlení o dané skutečnosti. V tom především byla jeho politická angažovanost a pomoc boji proti absolutizaci pravdy či nadvládě jedné ideologie. Relativismus Čapka byl v podstatě chvályhodný v tom směru, že on pouze chtěl, aby si lidé uvědomovali, že žádná pravda, žádná teorie, utopie nebo ideologie, je-li jedinou prosazovanou možností reality, nakonec nepřinese spásu, nýbrž jenom problémy a těžkosti: „... *není řečeno, že není pravdy; ale je hlubší a těžší, i skutečnost je rozměrnější a složitější, než jak obyčejně přijímáme.*“⁸⁴ Čapek zůstal celkově skeptický vůči možnostem lidského poznání, ale tvrdil, že tato skepse nesmí člověku bránit v úsilí udělat z tohoto světa svět lidský, takový, aby se v něm lidem dobře žilo.

Pluralitní a relativistické teze jsou výchozími principy pragmatické filozofie. Ta Čapka ovlivňovala po celý jeho život. Pragmatismus mu byl oporou pro hledání vzájemného pochopení, řešení konfliktů a především ochrany člověka. Čapek byl proti příliš absolutizujícím nebo dogmatizujícím směrům, u kterých kritizoval odtrženost od všedního života a pohrdání běžnými lidskými problémy. Pragmatismus považoval za dobrý nástroj člověka v jeho praktické činnosti a životních aktivitách, a vhodnou metodu, která si nekladla žádné vyšší, „nadsociální“ cíle a měla zájem o bezprostřední lidskou praxi. Výchozí tezí pragmatismu je, že se všechny poznatky poměřují z hlediska své užitečnosti a použitelnosti pro individuálního člověka. Co Čapka konkrétně přitahovalo? Zejména to byl vztah pragmatické filozofie ke skutečnosti, k praktičnosti, kterou uváděla do běžného života, a nechuť k velkým idejím: „*Nechuť k verbálnímu řešení, nedůvěra k velkým slovům a snaha zneužívat co nejméně možno intelektuální schopnosti generalizování. (...) Obrat ke skutečnosti (...) k obyčejné, vulgární, nepochybné skutečnosti, ve které se nepochybně jí a miluje, nepochybně pracuje a odpočívá a zejména nepochybně sociálně obcuje s ostatními lidmi.*“⁸⁵ Čapek celou svou bytostí tíhnul ke skutečnosti, neidealizoval, nechtěl ji měnit velkými a revolučními gesty. Chtěl ji pojmout tak, jak je.

⁸³ ČAPEK, K., *O umění a kultuře III*, s. 568.

⁸⁴ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 333.

⁸⁵ ČAPEK, K., *Univerzitní studie*, s. 330-331.

Pragmatismus jako jeden z mála filozofických směrů počítal a pracoval ne se všeobecně platným, ale s konkrétním osudem individuálního člověka.⁸⁶ Pragmatický individualismus pracuje s osobními zkušenostmi člověka, tedy s jeho konkrétními názory, pravdami, činy. A především – Čapek požadoval, aby každý takový konkrétní jedinec byl za každý svůj čin odpovědný: „*Toto jest individualism, ale individualism objektivní: jednáš-li (ať myšlením nebo skutky), jednej vždy sám za sebe, za své celé „já“; ve svém osobním vystupování vůči světu vzdej se nároku, že jednáš „jménem“ něčeho, co nejsi ty, anebo „ze stanoviska“ nějaké obecné pravdy.*“⁸⁷ Pragmatický individualismus Čapkův nárok na morální odpovědnost jednotlivce za každý jeho čin splňoval. Uznal, že ačkoli pragmatismus nemá nejlepší teorii poznání⁸⁸, jeho nejvyšší hodnotou je mravní jednání: „*pragmatism selhává jako teorie poznání; jeho cenný obsah je však jiný, a sice morální.*“⁸⁹

Bylo by troufalé už jen z principu Čapkova vnímání světa chtít ho zařadit do přesné filozofické škatulky. S jistou nadsázkou by se dalo říct, že pragmatismus byl Čapkovi pouze nástrojem k udržení víry v člověka. S jeho pomocí mohl poznávat, aby nakonec byl schopen poznat ve všech lidech toho dobrého člověka a dát tentýž nástroj ostatním.

⁸⁶ KLÍMA, I., *Karel Čapek*, s. 30-31.

⁸⁷ ČAPEK, K., *Univerzitní studie*, s. 332.

⁸⁸ Na tomto místě je vidět, že se Čapek svými principy sám řídil – pragmatismus nebral dogmaticky, nýbrž kriticky, tedy že o něm uvažoval a snažil se ho poznat z hlediska správnosti a užitečnosti.

⁸⁹ ČAPEK, K., *Pragmatismus čili Filozofie praktického života*, s. 24.

4 ČAPEK VARUJE A LÉČÍ

Vývoj světa po první světové válce, konkrétně vývoj evropské společnosti vytvořené na základech osvíceneckého racionalismu odkrývá druhou tvář této společnosti. Ta přináší jak technickou efektivitu, tak i války, násilí a vykořisťování. Čapek se ve svých dílech zabývá dvěma velkými tématy, která podle něj představují pro člověka hrozbu a ze kterých plynou další důsledky. Tím je prosazování a realizace jediné skutečnosti na úkor všech ostatních a přetechnizování světa, jehož rychlému vývoji nestačí lidská morálka.

Čapek si byl vědom toho, že selhávání civilizace, tedy dopouštění se násilí, prosazování ideálů atd. vypovídá o charakteru této domněle civilizované společnosti. Tvoření a ničení většinou koexistují, a čím efektivnější prostředky má k dispozici tvořivá stránka civilizace a pokroku, tím účinnější je i ničení, které tyto prostředky využívá. Zde by právě podle Čapka měla nastoupit lidská morálka. Čapek by byl jistě překvapen, na jaké hranice (ne)lidskosti dospěla druhá světová válka, v níž byl celý plán vyhlazovacích táborů, včetně lékařských pokusů na věznicích, prodchnut vědeckým i technickým duchem a byrokratickou důsledností. Užívání násilí je pravděpodobně neefektivnější, pokud je odděleno od morálního hodnocení a je podřízeno pouze racionálním kritériím.

Z výše uvedeného plyne postupné odlidšťování a ztracení člověka coby individuální bytosti s individuálními potřebami, touhami, zkušenostmi. Lidstvo zapomnělo řešit konkrétního člověka, na kterého se tak snažil Čapek upozornit. Podle něj se obrací jen k velkým věcem, kde převládá „*badavost a pronikavost moderního ducha, obracejícího se buď k velkým sociálním interesům a ke kolektivním duchovým otázkám, nebo k vůdčím myšlenkám vědy, k odhadům budoucnosti, ke skutkům techniky, a ještě spíše k člověku v tomto novém prostředí, k závratným možnostem současných sil hmotných i duchových.*“⁹⁰ Čapek vnímal, že se nedokážeme v tomto novém světě, rychlém a neustále se vyvíjejícím, zorientovat. Důsledkem toho můžeme ztrácet sebe i druhé. Toho si byl Čapek vědom už v roce 1913, ještě před první světovou válkou, a to ho zneklidňovalo v lidské i umělecké rovině. Neustále si kladl otázku, zda je dobré a

⁹⁰ ČAPEK, K., *O umění a kultuře I*, s. 324.

pro člověka prospěšné překračovat hranice, které mu jsou přirozeně dány a zda člověk skutečně umí domýšlet důsledky svých činů.

Úkolem této kapitoly je najít nejen Čapkovo varování před hrozbami, ale zároveň nalézt, zda Čapek nabízí nějaké východisko. Z následujících kapitol lze vypožorovat, že řešení konkrétní situace se v jeho díle postupně měnilo, jak nabývala společenská situace na vážnosti a neúnosnosti.⁹¹ Zatímco v průběhu dvacátých let je rozuzlení děl plné naděje a s jakousi pozitivní perspektivou (R. U. R., Továrna na Absolutno, Věc Makropulos, Krakatit, Ze života hmyzu, Adam Stvořitel), v třicátých letech se Čapkův postoj mění. Konečné rozuzlení děl je tragické, beznadějně nebo zoufalé (např. Válka s Mloky, Bílá nemoc nebo Matka).

Je důležité také zdůraznit, že Čapkova díla a použité prostředky bývají mnohovýznamové a mnohoznačné. Např. Mloci mohou symbolizovat masovou společnost a její charakter, odlidštěného člověka či fašistickou hrozbu. V této části jsem se pokusila zachytit všechny roviny této mnohovýznamovosti, které spadají svým obsahovým zaměřením pod hlavní téma diplomové práce.

4.1 Absolutizace pravdy

Absolutizace čehokoli, to Čapek považuje za první z mnoha nebezpečí, které mohou přivést lidstvo ke katastrofě. Podle Čapka je člověk celý život ohrožovaný nejrůznějšími tendencemi, které by chtěly vést k perfektnosti, k dokonalému pořádku v lidské společnosti. Jeho bytí je ohroženo různorodými formami absolutna. František Buriánek vnímal Čapkovu obavu podobně, když říkal, že absolutizace představuje pro člověka hrozbu: „*každé absolutno je člověku nebezpečné, do lidského života se nehodí, neodpovídá přirozenému stavu věcí, překračuje meze člověka.*“⁹²

Jako nejvážnější varování, ze kterého vychází mnoho dalších rozporů, se ukazuje absolutizace pravdy: „*Každý, kdo věří v nějakou Pravdu, myslí, že má proto nenávidět a zabít člověka, který věří v Pravdu jiné tovární známky. Je nějaký prostředek proti této nesmiřitelné nenávisti? Nevidím jiný než v poznání, že člověk je něco cennějšího než jeho „pravda“; že si můžeme rozumět přes rozdíly víry, úpravy zelí nebo názorů o Janu Nepomuckém. Je třeba zlehčiti dogmata a změkčiti pravdy,*

⁹¹ OPELÍK, J., *Čtrnáctero prací o Karlu Čapkovi a ještě jedna o Josefu Čapkovi jako přívazek*, s. 192.

⁹² BURIÁNEK, F., *Karel Čapek*, 1988, s. 165.

*abychom pocítili blahovůli k člověku. Vyklidil jsem svůj mozek od soustav, aby mé srdce bylo čisté a volné.*⁹³ Touha po absolutní pravdě přivádí lidi do nesmiřitelných konfliktů a spor o ni je dost často výchozím momentem každého takového konfliktu. Pře o to, kdo má pravdu, vede k absolutnímu akceptování jednoho a absolutnímu negování druhého. Přijímá-li člověk nebo celý národ jedinou pravdu bezvýhradně a nekriticky, stává se jeho myšlení schematické a zjednodušené. Čapek to velmi přiléhavě glosuje ve svých Bajkách a podpovídkách: *„Vrabec: Že má skřivan pravdu? Vyloučeno. Pravda je jen jedna a to vrabčí.*⁹⁴ Ve své podstatě nemusí být tato subjektivní pravda špatná, protože vidí ve své věci to správné, chce spasit, pomoci, měnit a organizovat skutečnost podle své domněle správné představy. Nicméně podle Čapka je problém především v tom, že svou přeměnu chce udělat na základě negace a popření všeho dosavadního nebo toho, co stojí proti ní. Nerespektuje ostatní subjektivní pravdy, odmítá, zavrhuje a potlačuje je.

Spor o pravdu považoval Čapek za hlavní rozpor lidských dějin, veškeré lidské činnosti a příčinu velkých katastrof. Tento rozpor tvořil základ jeho katastrofických vizí a kostru děje většiny jeho děl. Nejvýrazněji je tato problematika zobrazena v *Továrně na Absolutno*, částečně se jí zabýval i v *R. U. R.*

Továrna na Absolutno zachycuje fatální moc absolutně pojímané pravdy a touhu přivlastnit si tuto pravdu. Vyjadřuje touhu vlastnit tu jedinou správnou pravdu, pojmout ji za svou a lpět na ní stejně jako na majetku. Ukazuje, že i sebelepší a dokonalejší pravdu jsou lidé schopni přeměnit v nástroj nenávisti.⁹⁵ V *Továrně na Absolutno* se válčilo o víru, ale ve skutečnosti to byla právě pravda: *„Jenom o pravdu.“ „O jakou pravdu?“ „O absolutní pravdu. Víte, každý národ chce mít absolutní pravdu.“ (...)* *„V Evropě se lidé odjakživa jedli pro samé ideály.*⁹⁶ Příčina katastrofy není v technice, vynálezu nebo společenských vztazích. Příčina je v lidech, v jejich vztahu k vlastní zatvrzele dogmatické pravdě a zároveň v jejich vztahu k pravdě druhých, kterou až příliš často odsuzují: *„Tak jsme zase tam, kde jsme byli před tou válkou,“ vzdychl si pan Brych. „Lidi jsou vždycky zase tam, kde bejvali,“ ozval se pan Binder. „Však to taky pan Kuzenda říká. Bindere, říká, žádná pravda se nedá vybojovat. Víš, Bindere, říká,*

⁹³ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 92.

⁹⁴ ČAPEK, K., *Bajky a podpovídky*, s. 35.

⁹⁵ KLÍMA, I., *Karel Čapek*, s. 127.

⁹⁶ ČAPEK, K., *Továrna na Absolutno*, s. 138-140.

*ten náš Pán Bůh na baru nebyl tak špatnej, a ten tvůj v kolotoči taky ne, a vidíš, přece zanikli. Každý věří na svého výborného Pánaboha, ale nevěří druhému člověku, že ten taky věří v něco dobrého. Lidi mají nejdřív věřit v lidi, a to ostatní se už najde. Tak to říká pan Kuzenda.*⁹⁷ Čapkovy řešení zaznívá v závěru tohoto citátu. Teprve až si lidé začnou mezi sebou věřit, až bude věřit a respektovat člověk člověka, pak můžeme pochopit, že je třeba vážit si názorů druhého člověka: „*Každá víra a každá pravda má něco dobrého, a kdyby to bylo jen to, že ten druhý ji má rád.*“⁹⁸ Čapek věřil, že řešením je víra a důvěra v konkrétního člověka, kterého nesmíme ztratit. Řešením je pochopení a vzájemná úcta. Znamená to také to, že ačkoli nemusíme souhlasit s tím, v co věří druhý konkrétní člověk, nebude to znamenat, že on je špatný a je zapotřebí ho nějakým způsobem změnit, eliminovat či násilím jeho víru v něco revoltovat: „*Víte, čím větší věci někdo věří, tím vzteklejc pohrdá těma, co v ně nevěří. A přece největší víra by byla věřit v lidi.*“ „*Každý to myslí náramně dobře s lidstvem, ale s jedním každým člověkem, to ne. Tebe zabiju, ale lidstvo spasím. A to nejní dobře, Velebnosti. Svět bude zlej, pokud nezačnou lidi věřit v lidi.*“⁹⁹

Svůj postoj k pravdě se pokusil také začlenit do vysvětlování jednání hlavních postav hry R. U. R, které jsou všechny vedeny stejně upřímnou vírou ve svou pravdu: „*A nyní moje druhá idea, komedie o pravdě. (...) Nemusíme hledat jména pro tyto rozličné a protichůdné idealismy. Ať jsou tito lidé konzervativci nebo socialisté, žlutí nebo rudí – a to je moment, který chci zvláště zdůraznit –, všichni mají pravdu v tom prostém a mravním slova smyslu. Každý z nich má nejvážnější důvody, materiální i vnitřní, pro svou víru, a podle své povahy hledá největší štěstí pro co největší množství svých spolubližných. (...) Myslím, že je to možné, a je to nejdramatičtější prvek v moderní civilizaci, že lidská pravda stojí proti pravdě neméně lidské, ideál proti ideálu, pozitivní hodnota proti hodnotě neméně pozitivní a že zápas se neodehrává, jak se nám často říká, mezi vznešenou pravdou a mrzkou sobeckou špatností.*“¹⁰⁰ Samotnou koncepcí hry je rozdělení do nesmiřitelných světů, které se v rámci svých pravd střetávají a tento střet musí nevyhnutelně skončit tragicky. Každý svět je totiž vyhraněný a absolutně se řídí tím, co si vymezil jako svojí pravdu. Tyto různé úhly pohledů jsou prezentovány tak, že se nemohou ani přiblížit, koexistovat, pochopit se,

⁹⁷ ČAPEK, K., *Továrna na Absolutno*, s. 153.

⁹⁸ ČAPEK, K., *Továrna na Absolutno*, s. 153.

⁹⁹ ČAPEK, K., *Továrna na Absolutno*, s. 153.

¹⁰⁰ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 300-301.

proto končí zkázou lidstva. Čapek hru R. U. R. vykládá v duchu své relativistické filozofie, nicméně samotný závěr dramatu – zdá se – je proti tomu, že by všechny pravdy byly na stejné úrovni. Autor očividně, podle prostoru, který ve hře dostal, preferuje Alquista a jeho vize, jež jsou nositelem hlavní myšlenky. Alquist je totiž představitelem hodnot, kterým Čapek věřil. Nemá důvěru k velkým myšlenkám a projektům, které mají spasit svět. Nejvyšší hodnotou je mu lidský život, láska, práce a tvoření, tedy hodnoty, se kterými se Čapek ztotožňoval.

Čapek nás svými závěry nabádal k toleranci k jedinečnosti každého z nás, prosazoval právo na vlastní názor a neuznával autoritativní pravdu: „*Pravdu musíš zažít jako cit, dříve než se ti stane slovem. Musíš se v ní octnout jako v prostoru, který nikam nevede, ale otvírá se na všechny strany; neboť tvé přemýšlení je jenom cesta jedním směrem, jako chodba mezi stěnami. Tvé myšlení jde jenom kupředu po některé z mnohých cest; ale jediná pravda nikam nejde a nemá nikam zaměřeno; nýbrž stojí jako rozloha.*“¹⁰¹ Je ovšem otázkou, zda nekritickou toleranci v takové míře, jako je prezentována v závěru *Továrny na Absolutno*, lze uplatnit v praxi reálného světa. Čapek tomu zřejmě zprvu věřil, v závěru života ve vyhrocené politické situaci však svoje stanovisko bezbřehé tolerance opustil, viz např. závěr *Matky*.

S prosazováním pravdy se pojí i kritika individualistického člověka, který se staví do pozice jakéhosi nadčlověka, v politice označovaného jako diktátor. Ten svou pravdou manipuluje ostatní a ty, co se mu zmanipulovat nepodařilo, se pokouší vtlačit do své pravdy násilím či represí. I na to má Čapek odpověď: „*Diktátor je v nepravu, i kdyby byl vykupitelem; lidstvu nelze násilím vnutit ani spásu, dokud k ní nedospěje samo ze sebe, svobodně, ze svého vlastního mravního úsilí. A na tento konflikt s lidskou přirozeností ušlechtilý diktátor padne. (...) Diktátor se provinil tím, že chtěl násilím a předpisem učinit člověka lepším a šťastnějším tvorem; nikdy nebude pokrokem života, co nevykvete z lidské svobody a mravní součinnosti.*“¹⁰² Takové konání překračuje hranice osobnosti člověka. Vede k násilnému uplatňování moci, prosazení se jako diktátor, ke kolektivistickým ideologiím či k válkám. To je rozebráno v následujících kapitolách.

¹⁰¹ ČAPEK, K., *Boží muka; Trapné povídky*, s. 91.

¹⁰² ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 325.

4.2 Nebezpečí idejí a ideologií

Dílo Karla Čapka nemůžeme vnímat mimo společenský a především politický kontext. Dvacátá léta minulého století byla obdobím nástupu marx-leninské ideologie¹⁰³ komunistického režimu, která byla přesvědčena o tom, že zná řešení pro každý společenský rozpor. Čapek ideologie příliš nerozlišoval, stejně jako u anarchismu či jiného –ismu vytýkal komunistické ideologii především revoluční negativismus. V podstatě by se jeho postoj dalo shrnout pod jedinou tezi – Čapek odmítal jakoukoli ideu či ideologii, která kritizovala a zcela negovala stávající společenský řád, a chtěla ho revolučně změnit, tedy prosadit výhradně svoje ideje, svoje zákony a svoji pravdu. Každá představa, která chtěla revolučně změnit svět, připadala Čapkovi podezřelá a nebezpečná¹⁰⁴, stejně tak mu připadal nebezpečný každý člověk, který měl velké myšlenky a ideu lepšího světa. Čapek bojoval proti těmto ideovým světům, protože si zřejmě uvědomil jednu zásadní věc, totiž, že člověk, který má ideu a nebojí se jí prosazovat proti vůli ostatních, představuje pro společnost jednoznačně hrozbu.

Čapek zažil válečné násilí a děsil se čehokoli, co by jen náznakem mohlo v takovém násilí pokračovat. Pravděpodobně proto byl zpočátku považovaný za pacifistu. Sám velmi silně nesouhlasil se současným stavem společnosti. Bránil se však tomu, aby tento nesouhlas vyzněl radikálně a revolučně.¹⁰⁵ Chtěl, abychom poznali, že to vše vzniká z člověka, z jeho morálky, z jeho způsobu myšlení. Namísto humanity, která uctívá člověka, se v rámci rozšiřujících se ideologií uctívá třída, stát, národ či rasa. To byly nositelé práv a předměty úcty. Jedinec a „*jednotlivec je se svou svobodou ducha a svědomí, se svým právem na život, se svým lidským sebeurčením je fyzicky i mravně naprosto podřaděn takzvanému kolektivnímu, ale v podstatě čistě autokratickému a násilím uloženému řádu.*“¹⁰⁶ Individualita jedince je potlačena a před ní se kladou národní zájmy. Stát či režim má svrchovanou autoritu a konkrétního jednotlivce neuznává: „*O vůli národa mluví obyčejně ti, kdo národu poroučejí.*“¹⁰⁷ Člověk a lidský život se podle Čapka stal pouze nástrojem k tomuto uctívání ideologie a jejích „vyšších“ zájmů. Prostředkem se postupně stává násilí: „*Vláda silné ruky se obyčejně pozná podle nápadného počtu četníků, vojáků a vůbec lidí po zuby*

¹⁰³ KLÍMA, I., *Velký věk chce mít též velké mordy*, s. 111.

¹⁰⁴ KLÍMA, I., *Velký věk chce mít též velké mordy*, s. 64.

¹⁰⁵ KLÍMA, I., *Karel Čapek*, s. 49.

¹⁰⁶ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 330.

¹⁰⁷ ČAPEK, K., *V zajetí slov : Kritika slov a úsloví*, s. 140.

*ozbrojených. Zvláštní úkaz, co taková ruka potřebuje šavlí, aby mohla být silná!*¹⁰⁸ Čapek neuznával systémy, které své zásady vydávaly za absolutní pravdu a osobovaly si právo být jediným správným výkladem světa a jediným správným receptem na lidské štěstí. Uvědomoval si moc dobře, že právě ve jménu absolutních pravd si lidé nejčastěji brali navzájem život, jak je nastíněno v první podkapitole této části. Čapek by raději dal přednost systému, který by umožňoval diskuzi a možnost konfrontace názorů při vzájemném respektování, systém, který by uznával jedince s jeho individuálními potřebami, a byl by schopný mu zajistit svobodu a zároveň ochranu.

Během svého života se Čapek potýkal se dvěma výraznými ideologiemi, které se snažily ovládnout evropský společenský řád a chtěly podle svého přesvědčení a pravdy nastolit lepší svět. Podle Čapka ale obě ideologie využívaly nesprávné prostředky, především revoluční negativismus. Tím představovaly hrozbu, protože by mohly vést k válce. Těmito ideologiemi byly komunismus a v mnohem větší míře poté fašismus.

V případě komunismu se s ním Čapek rozchází v tom úplně nejzákladnějším, ve vztahu k člověku. O komunismu řekl například, že *„poslední slovo komunismu je vládnout a nikoli zachraňovat; jeho velikým heslem je moc a nikoli pomoc.“*¹⁰⁹ Nesvaluje vinu na společenský řád, ale na lidstvo, protože to nese hlavní podíl provinění: *„my všichni jsme tím vinni, ať stojíme nad lidskou bídou s rukama v kapsách nebo s praporem revoluce v rukou.“*¹¹⁰ Čapek připouští¹¹¹, že pro zdánlivě bezstarostný život není nic lehčího, než slepě následovat nějakou doktrínu, která člověku poskytuje potřebnou ochranu a zároveň mu utváří život. Podle Čapka tato doktrína říká, o čem člověk může přemýšlet, co nenávidět a čeho nedbat. Učí, že jedině nekritickým přejímáním jejích myšlenek a poslušným vykonáváním toho, co se očekává, dojdou její a tedy i jeho ideály naplnění. Poskytuje člověku falešné vědomí, které mu dovoluje žít v přesvědčení, že svým konáním přispívá k nápravě světa. Žít v nevědomosti je snadné a především pohodlné.

Druhým problémem byl postupný nástup fašismu. Čapek nástup fašismu kriticky charakterizoval jako jednu z největších tragických katastrof a debaklů v dějinách světa,

¹⁰⁸ ČAPEK, K., *V zajetí slov : Kritika slov a úsloví*, s. 139.

¹⁰⁹ ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 85.

¹¹⁰ ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 85.

¹¹¹ Připouští to sám hned v úvodu svého příspěvku do časopisu Přítomnost Proč nejsem komunistou (ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 84-95.).

protože: „*jeden celý národ, jedna celá říše přistoupila duchovně na víru v živočišnost, v rasu a podobné nesmysly, prosím, celý národ i s univerzitními profesory, faráři, literáty, lékaři a právníky.*“¹¹² Tragédie to byla podle Čapka zejména proto, že tuto zkázu dopustili inteligentní a erudovaní lidé, vzdělanci, tedy ti, kteří by nad svým národem měli držet ochrannou „intelektuální“ ruku. Hlavní postavou této zkázy je diktátor, jehož úlohu glosuje Čapek ve svých Bajkách a podpovídkách: „*Diktátor: dosáhl jsem jednomyslnosti. Všichni musí poslouchat.*“¹¹³ Fašismus představoval popření zásad demokracie, popření svobody a důstojnosti. Se vzrůstajícím fašistickým tlakem docházel Čapek k závěru, že proti takovému systému je možné jediné bojovat. Možná i proto zde Čapek zdůrazňoval nejen povinnost celku vůči jedinci, ale povinnost jedince vůči celku. Proti tomuto systému, který jednoznačně a velmi výrazně ohrožuje lidskost, neváhal pacifista Čapek volat do boje.

Potřeba upozornit a chránit svět a především člověka před spasitelskými ideami nebo ideami slibujícími ráj na zemi či dokonalejší svět je pro něj natolik naléhavá, že svoje myšlenky zařadil do velké části svých děl.

V R. U. R. se nepotýká s komunismem či fašismem, potýká se však s člověkem, který má ideu, vizi lepšího světa, kterou uplatňuje i přesto, že nedomyšlí důsledky. Domin, ředitel, měl jasnou ideu: „*Chtěl jsem, aby se člověk stal pánem! Aby už nežil jen pro kus chleba! Chtěl jsem, aby žádná duše nepitoměla u cizích strojů, aby už nezbylo nic, nic, nic z toho zatraceného sociálního krámu! (...) Nové pokolení jsem chtěl! (...) Chtěl jsem, abychom z celého lidstva udělali aristokracii světa. Neomezené, svobodné a svrchované lidi. A třeba víc než lidi.*“¹¹⁴ Výrobci Robotů nesledovali jen vlastní prospěch a zisk. Měli svým způsobem ušlechtilou ideu, když chtěli lidstvo zbavit dřiny a osvobodit ho od práce: „*Člověk bude dělat jen to, co miluje. Bude žít jen proto, aby se zdokonaloval.*“¹¹⁵ Ukázalo se však, že tato myšlenka má demoralizační důsledek. Práce není jen pouhým zdrojem obživy a dřinou, ale základní lidskou potřebou. Lidé osvobození od práce díky moderní technice ztrácejí aktivitu, činorodost, tvořivost. Lidé zbaveni povinností a námahy se stávají pouhými pasivními přihlížejícími bez jakékoli vnitřní či vnější invence: „*Protože není třeba lidské práce, protože není třeba bolesti,*

¹¹² ČAPEK, K., *O umění a kultuře III*, s. 510.

¹¹³ ČAPEK, K., *Bajky a podpovídky*, s. 41.

¹¹⁴ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 149.

¹¹⁵ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 15.

*protože člověk nemusí nic, nic, nic než požívat. (...) Celý svět, celé pevniny, celé lidstvo, všechno je jediná bláznivá hovadská orgie! Už ani ruku nenatáhnou po jídle; cpe se jim rovnou do úst, aby nemuseli vstát (...) Roboti všechno obstarají!*¹¹⁶ Východiskem je podle Čapka láska, která v lidstvu obnoví život a vůli žít. To je podrobněji vysvětleno v následující kapitole.

Oproti R. U. R. se ve hře *Ze života hmyzu* jasně profiluje Čapkův nesouhlas s násilně prosazovanou ideologií. Třetí dějství satiricky vyobrazuje mraveniště jako paralelu k lidskému fungování v rámci společnosti pod vlivem ideologie. Mravenci poslouchají svého diktátora, který chce vládnout světu. Neptají se proč, to, co dělají, dělají v zájmu celku a vše tomu podřizují. Jsou slepě oddaní tomuto celku, poslušní a veškeré své činy mají racionálně podloženy. Jejich racionalita zkřížená s bizarní poslušností přispívá k dobře fungujícímu a dokonale zorganizovanému celku, kde má každý mravenec svou funkci. Ve jménu celku se také vzájemně vraždí: „*Pobijte ženy a zárodky!*“¹¹⁷ Schovávají se pod iluzi ideologie, ovšem tato kolektivistická ideologie jen zakrývá násilí, krutost a nesmyslnost celého počínání. Je jen prostředkem k omezení svobody jednotlivce a potlačení individuálního myšlení tak, aby se dosáhlo cíle. Vede k masovosti, tedy k davu, kterým se lépe a snadněji manipuluje k naplnění původních záměrů. Tím je např. velkolepý zápas mezi národy o kousek místa mezi stébly: „*Vítězství Žlutých! Vítězství práva a pokroku! Naše je cesta mezi stébly! Nám, Žlutým, patří svět! Prohlašuji se za vladaře vesmíru!*“¹¹⁸

Hrou provází Tulák, do kterého bratři Čapkové vložili svoje názory a nakonec také řešení situace. Tulák je původně pasivním pozorovatelem, který při sledování hmyzího hemžení od hlouposti, přes krádeže, vraždu až po hromadné vraždění v mravenčí válce prochází určitým duchovním vývojem. Ke konci se vzbouří, vlastně revoltuje, když zašlápne mravenčího diktátora: „*Ach, ty hmyze! Ty pitomý hmyze!*“¹¹⁹ Přestože Čapek není zastáncem radikální revoluce, tímto dokazuje, že morální hodnoty proti opravdovému zlu a nebezpečí bude *aktivně* hájit.¹²⁰ Prostřednictvím tohoto činu dochází k morální satisfakci před pocitem beznadějnosti a znechucení z lidských činů. Postava Tuláka přestala být pasivním pozorovatelem a začala být člověkem, který

¹¹⁶ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 130.

¹¹⁷ ČAPEK, K., *Ze života hmyzu*, s. 72.

¹¹⁸ ČAPEK, K., *Ze života hmyzu*, s. 72.

¹¹⁹ ČAPEK, K., *Ze života hmyzu*, s. 72.

¹²⁰ BRADBROOKOVÁ, B., *Karel Čapek – Hledání pravdy, poctivosti a pokory*, s. 69.

aktivně hledá cestu. To je první východisko. Druhé zanechali bratři v druhé verzi závěru hry. Ten měl být poněkud optimističtější než první závěr, který končí smrtí Tuláka. V tomto závěru Tulák neumírá, probouzí se z těžkého snu a odchází do práce: „*Vy jste to řekli, ano! Musí se pomáhat! A není ztraceno nic, pokud je pomoci možno. A nebudeš ztracen sám, když uvidíš život trápit se nebo bloudit: pokud lze člověku pomoci, není proč ho soudit!*“¹²¹ Východiskem je pomáhat, ne radikálně a revolučně odsoudit, znegovat vše dosavadní. Byť to ze hry na první pohled nevyplývá a působí jen jako odsouzení lidské společnosti, pro Čapky znamenala v konečném důsledku tato hra o hmyzu oslavu morálního života a aktivního člověka, který slepě nevěří tomu, co je mu předkládáno, ale sám hledá.

Další hrou, která vyobrazuje nebezpečí spasitelské ideje, je Adam Stvořitel. Nová a údajně lepší společnost by měla být vybudována na troskách té staré a domněle špatné společnosti. Hra měla za cíl ukázat, že zničí-li se současné společenské uspořádání, je mylné domnívat se, že lidé dokážou stvořit něco lepšího. Je nemožné svět spasit, protože se v první řadě musí světu pomáhat a musí se na něm pracovat. Je lehké kritizovat, ale je velmi těžké tvořit z ničeho, výtvar se pak může snadno vymknout z rukou. „*Já to byl, já to byl, já jednou už popřel svět, já jsem jej zahubil, já vím, jak se to dělá, já vím, jak laciné je rozbít a zničit svět...*“¹²² Hra je určena proti těm, kteří mají touhu svět spasit, ať jsou za tím jakékoli zájmy a ať je tato touha individuální či kolektivní. Je to jen negace všeho starého. Je to anarchie, protože se vše rozbije. „*Jen je nandat do uniforem! Dát jim společnou myšlenku! Strčit jim do ruky prapor! Dostanou zbraně a heslo. (...) Musí se stvořit národ. Musí se stvořit říše.*“¹²³ Na takových základech se podle Čapka nedá stavět nic lepšího: „*Tvořit je strašná odpovědnost; i tvoře, člověče, můžeš svět zničit!*“¹²⁴ Naopak. Navrch ještě hraje roli fakt, že člověk, stvoří-li něco, na tom posléze lpí, i když vidí nedostatky. Adam se vyvíjí a z prosté negace, kdy ničil, již nemůže ničit to, co stvořil, neboť v to musí věřit. Čapek netvrdil, že by se nemělo dělat vůbec nic, tedy nechat věci tak jak jsou bez snahy je zlepšit. Vždy chtěl, aby každý dělal to, co umí. A aby to dělal, jak nejlíp umí, tak, aby společnosti pomohl. Jeho hlavní výtkou bylo to, že by se nic ze stávajícího společenského řádu nemělo ničit ve jménu lepšího světa či společnosti. Kritizoval vše, co nejdřív

¹²¹ ČAPEK, K., *Ze života hmyzu*, s. 83.

¹²² BRATŘI ČAPKOVÉ, *Hry (Adam Stvořitel)*, s. 220.

¹²³ BRATŘI ČAPKOVÉ, *Hry (Adam Stvořitel)*, s. 196-197.

¹²⁴ BRATŘI ČAPKOVÉ, *Hry (Adam Stvořitel)*, s. 178.

potřebovalo revolučně odstranit stávající uspořádání a na tom budovat (snad) lepší svět, protože revoluce byla v jeho představě především ničením, což je prostý anarchismus. Člověk se vždy bije za něco velkého, má nějaké velké ideje, byť můžou být ušlechtilé: „*Nakonec to je, jako by nikdo nevyhrál a nikdo neprohrál; jenom se lidé za něco bili. (...) A vždycky za něco velkého: za čest, za víru, za tebe, za vlast...*“¹²⁵ Problém viděl ve vykupitelských ideologiích, které slibovaly ráj a hlásaly svrchovanost člověka, nadčlověčenství a pokrok, a přitom vedly ke katastrofě. Čapkovým doporučením a východiskem v Adamu Stvořiteli je vzít svět i jeho uspořádání tak jak je, smířit se s jeho pozitivními i negativními stránkami, a pak začít každý, jednotlivec od jednotlivce, pracovat na lepším světě. „*Vy všechny byste chtěli rozbít svět pro samý velký myšlenky. Zmetek nemá žádný velký myšlenky. Zmetek chce být jenom živ. A proto vám nedá ten svět. Pro Zmetka je dobrej dost.*“¹²⁶ Zmetek má to, o co Čapek tolik bojoval a co pokládal za podstatné, tedy prostou lásku k prostému životu.¹²⁷ Nemá velké ideje ani myšlenky, chce být živý, a je živý, činorodý a aktivní, protože práce je podle Čapka řešením pro všechny. V postavě Zmetka je ukrytá naděje v obyčejného, dobrého člověka, který se stará poctivě o svoje živobytí a bere svět okolo sebe takový, jaký je.

V díle *Válka s Mloky*, zejména v její třetí části, parodoval Čapek situaci třicátých let, kdy byla hrozba rozpínajícího se fašismu stále více zřetelná. Dílo je prvním konkrétním varováním, motiv boje proti fašismu přinášejí poslední dramata *Bílá nemoc* a *Matka*, přesto Čapek dokázal vystihnout i kriticky zhodnotit fašistickou hrozbu. *Válka s Mloky* je alegorií fašismu, totality, lidského sobectví a egoismu, barbarství, bezohledného vydírání, průměrnosti, krátkozrakosti a povrchnosti. Čapek si kladl otázku, zda by jiný živočišný druh při dosažení podobné úrovně civilizace dělal stejné nesmysly jako lidstvo.¹²⁸ Zda by vedl stejné války, prožíval stejné dějinné katastrofy. Zda by, stejně jako člověk, uvažoval nad tím, že vzhledem k úrovni své inteligence a vzhledem ke svému množství, má jedině on právo na zabránění a ovládnutí celého světa.

Objevení, historie a vývoj Mloků je prezentován poněkud bezstarostně, tedy tak, jak bylo zřejmě nahlíženo na fašismus, dokud se neprojevil v plné síle: „*jeho inteligenci*

¹²⁵ BRATŘI ČAPKOVÉ, *Hry (Adam Stvořitel)*, s. 206.

¹²⁶ BRATŘI ČAPKOVÉ, *Hry (Adam Stvořitel)*, s. 223.

¹²⁷ BRANŽOVSKÝ, J., *Karel Čapek, světový názor a umění*, s. 154.

¹²⁸ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 109.

není naprosto třeba přeceňovat, neboť v žádném ohledu nepřekračuje inteligenci průměrného člověka našich dnů.“¹²⁹ Zatímco si je lidé racionálně chovají jako levnou pracovní sílu pro obchod a zisky, populace Mloků se rychle učí a rozmnožuje. Mloci přebírají od člověka ty základní vlastnosti, které jim lidstvo dostatečně ukazuje - velké ego, sobectví, rozpínavost. Nepřebírají ale samostatnou rozumovou aktivitu, kulturu ani soucit. Jednotlivá masa Mloků se vzbouří proti lidstvu: „*Hallo, vy lidé! (...) Je nás příliš mnoho. Už pro nás není dost místa na vašich březích.*“¹³⁰ Tato masa má svého vůdce i jasnou ideu, která se posléze mění v ideologii. Je neústupná, nekompromisní a diktuje si podmínky, přesto jsou to právě lidé, kteří jim neustále dodávají zbraní a surovin na efektivnější ničení pevniny. Čapek tři roky před Mnichovskou dohodou věrně vyobrazil diplomatická jednání lidstva, jeho ústupky, zaprodávání sebe sama i samotného Hitlera, když upozornil na to, že mluvčím Mloků není Mlok, ale člověk: „*Jmenuje se vlastně Andreas Schultze a byl za světové války někde šikovatelem.*“¹³¹ Jednoznačným záměrem Čapka bylo upozornit lidstvo, že samo sebe neustále žene do záhuby právě tím, že je ziskuchtivé, egoistické a krátkozraké.

Čapek tentokrát nenalézá konkrétní řešení dané situace. Jeho řešením je prosté varování a věrné vyobrazení mločí, tj. fašistické hrozby. Nalézá jedinou naději, a to, že se snad i Mloci ve jménu jednoho čistého mloctví rozdělí na dvě protichůdné ideologie a pobijí mezi sebou navzájem: „- *dojde k válce. Přírozeně. Ano, dojde k světové válce Mloků proti Mlokům. (...) Ve jménu Pravého Mloctví.*“¹³²

V Bílé nemoci se Čapkovi podařilo vystihnout, jak velké je nebezpečí moci diktátora a jak je ohrožení lidských práv a svobod aktuální. Čapek v tomto díle přesně vyjádřil, že totalitní režimy vedou k násilí a následně k válce. Záměrem autora bylo ukázat, že ideologie a následná válka je nejen největším zločinem, ale zároveň je to největší nebezpečí pro člověka a celé lidstvo. Bílá nemoc od něj přichází jako důrazné varování: „*svět, jež zaplavuje tato nemoc, se velmi podobá světu, ve kterém žijeme my; že je to svět horečného zbrojení, kolísající na rozhraní války a míru, ohrožovaný*

¹²⁹ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 89.

¹³⁰ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 244.

¹³¹ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 268; Ivan Klíma k tomu doplňuje informaci o tom, že Hitler měl jako nemanželské dítě nést jméno Schickelgruber po svém otci, iničiály se tedy shodují. Vojenská hodnost odpovídá hodnosti Hitlera za první světové války (KLÍMA, I., *Velký věk chce mít těž velké mordy*, s. 174.).

¹³² ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 269.

*dynamitem států usilujících o úspěch, expanzi a ovládní druhých národů.*¹³³ Ospravedlňuje a vysvětluje svoje dílo, když říká, že žádná kniha, žádné drama „*tu není proto, aby dokazovalo, že svět je dobrý nebo špatný; spíš je tu proto, abychom z něho pocítili hrůzu a nutnost spravedlnosti*“¹³⁴, protože cítí, že vypuknutí války v reálném světě nebude trvat dlouho. Podle Čapka jde jednak o otázku zodpovědnosti za fašismus a také o morální postoj jedince vůči této ideologii.

Ve hře, kde se s bílou nemocí šíří panický a demoralizující strach a úzkost ve všech úrovních společnosti, se střetávají dva principy intenzivně prosazovaných idejí. Polarita postav doktora a maršála je zjevná, přesto jsou ale paradoxně podobné svou ideou, kterou se snaží jakýmkoli způsobem vynutit nebo vnutit. Maršál reprezentuje touhu po velikosti a slávě, válku, násilí a nacionalismus: „*Já chci... Já musím vyhrát tu válku, víš? (...) Ne! Ne! Já nechci mír! Já musím vést svou válku. (...) já chci, aby můj národ zvítězil! Na mně nezáleží, člověče, ale jen na něm... Ve jménu národa...*“¹³⁵ Lékař Galén reprezentuje humanitu a extrémní pacifismus. Lékař vydá jen v případě, že se zastaví veškeré násilí a bude mír. Apeluje tím na bohaté, kteří mají podle něj moc a vliv, zatímco on pokračuje v léčbě chudých. Čapek záměrně vybral lékaře, tedy představitele jakési vědecké a vzdělané skupiny lidí, která měla být obyčejnému člověku oporou.¹³⁶ Než tyto dvě zdánlivě nesmiřitelné ideje dojdou dohody, je doktor Galén ušlapán zfanatizovaným, zmanipulovaným davem.

V tomto beznadějně vypadajícím aktu je Čapkovo poznání a zároveň výzva pro ostatní. Čapek si je vědom toho, že jeden člověk nedokáže zastavit katastrofu, která se valí na celé lidstvo. Jeden sám na to nestačí. Jedinec se sebeušlechtilějšími ideály je slabý v boji proti organizovanému násilí. Východiskem se pro Čapka zdají být opět morální hodnoty, láska a soucit, které reprezentuje doktor Galén. V tomto případě je ale jeho reprezentace diskutabilní. Doktor Galén symbolizoval mimo výše zmíněného odpovědnost a zodpovědnost za vlastní činy, byť jeho postava ve hře vlastně

¹³³ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 319.

¹³⁴ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 321-322.

¹³⁵ ČAPEK, K., *Hry (Bílá nemoc)*, s. 338.

¹³⁶ Dle jeho slov ale nebyla: „*jednou bude v kulturních dějinách světa napsána dost zahanbuující kapitola o tom, jak bylo ve dvacátém století z tolika a tolika universit a vědeckých ústavů vzdělaného světa vypuzena svoboda myšlení a univerzalita duchovního poslání; jak tyto university a instituce přijaly politickou služebnost a šovinistickou výlučnost; jak se mohly přetrhnout samou horlivostí, aby se staly děvkami dočasných režimů a jejich ideologií, jak za mísu čochovice zaprodaly své veliké, slavné prvorozenství a urozenství, nezávislost na jakékoli autoritě, svobodu ducha a všelidství pravdy.*“ (ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 328-329.).

reprezentovala zodpovědnost za celý svět. Lékař obecně je symbolem obrany života v jeho podstatě. Z vnitřního poslání je ochráncem a obráncem individuálního lidského práva na život. Galén bojoval o život, lepší a silnější, léčil ten dosavadní plný násilí a války, ale metodou extrémní, která nebyla přístupná žádnému kompromisu: „*Ale raději tuhle porážku, než abych připustil... vaše utopistické vyděračství, Galéne! Raději nechám celý svět pojit na malomocenství, než bych tady strpěl... na jediný okamžik... váš pacifistický mor!*“¹³⁷ Čapkovo řešení je tak nejednoznačné, což si sám uvědomuje a vysvětluje: „*ten, kdo je představitelem vůle k moci, se na své cestě nenechá zastavit soucitem s lidskou bolestí a hrůzou; ten pak, kdo se s ním utkává ve jménu humanity a úcty k životu, odpírá pomoc trpícím, protože sám fatálně přejímá neúprosnou morálku boje. (...) Ve světě války sám Mír musí být tvrdým a neústupným bojovníkem. A naopak představitel moci a síly se stává sám jedním z těch, kdo úpějí o lidskou pomoc, zatímco se přes něho bezcitně převaluje nezadržitelná mašinérie masakru, který rozpoutal.*“¹³⁸ V tom Čapek spatřuje ten rozpor a tragédii světového konfliktu, který tak prožíval. Obě strany disponují obhajitelnými hodnotami, ovšem obě strany jsou ve svém obhajování extrémní a nekompromisní. Je však ohrožen lidský život, a toho se Čapek velmi obával. Jak sám píše, obával se o Člověka, který jakýmkoli světovým konfliktem projde, je vždy nejvíce ohrožen a zůstává nespasen.¹³⁹

V románu První parta není žádné varování, ale rovnou přímo lék. Čapek ho psal v době, kdy si zřejmě připadal v bezvýchodné situaci a chtěl dodat trochu naděje: „*jakmile je lidem nebo národu třeba celých a pravých mužů.*“¹⁴⁰ Lékem je mužské hrdinství a nově nalezená solidarita, která umí překlenout i vzájemné spory nebo sociální rozdíly: „*Standa zase cítí svou celou samotu a opuštěnost, ale už nějak jinak, jak by sám nad ní krčil rameny. Něco člověk musí vydržet; co by tomu řekla první parta, kdyby fňukal nad svým osudem!*“¹⁴¹ Čapek zde demonstruje, že síla lidské soudržnosti v případě přímého ohrožení lidského života je neuvěřitelná. Demonstruje zde svou víru v záchranu a víru v lidskou dobrotu. První parta je pro něj příklad těch charakterových vlastností, kterých bude v potenciálním boji více než třeba, tedy opravdového, nepatetického hrdinství, obětavosti a pocitu odpovědnosti za celek.

¹³⁷ ČAPEK, K., *Hry (Bílá nemoc)*, s. 304.

¹³⁸ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 331.

¹³⁹ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 331.

¹⁴⁰ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 114.

¹⁴¹ ČAPEK, K., *První parta*, s. 253-254.

Motivem by se dala hra *Matka* zařadit do kapitoly o absolutizaci pravdy, protože zde každý obhajuje a umírá pro svou pravdu. Nebezpečí primárně vzrůstá z absolutního přesvědčení o vlastní pravdě a z intolerance: „*Bud' má pravdu jeho strana, nebo... my. Jeden z nás musí jet zatraceně špatně.*“¹⁴² Vzhledem ke kontextu doby je ale její téma více než zřejmé. V *Matce* se setkáváme s přímou reakcí na válečné nebezpečí, které představoval agresivní fašismus a které bezprostředně ohrožovalo Evropu. Dva bratři představují ve válce dvě protichůdné strany. Oba zároveň představují fanatismus, ve kterém je běžné násilí a ochota vzít lidský život v případě odporu. Čapek dobře věděl, že extrémní fanatismus s jakýmikoli cíli či idejemi je nebezpečný. Bratři a otec představují mužský princip, jehož posláním je plnit vyšší cíle. Proti nim stojí matka se svým ženským principem, jehož posláním je ochrana samotného života. Matka své syny a jejich boj za ideály z podstaty svého principu nemůže pochopit. Dalo by se říct, že jsou to postavy obecně platné. Tato matka reprezentuje všechny matky světa a její synové reprezentují všechny syny světa. Matka odolává naléhání svého posledního žijícího syna, který chce jít také do války. Už v naléhání na ni lze spatřit výzvu k bránění vlasti: „*Kdyby se za vlast neplatilo životem... kdyby se za čest, za pravdu, za svobodu neplatilo životem, neměly by tu ohromnou, tu strašnou cenu, víš? Jen ho nech jít, toho svého synka. Je to tak... v pořádku.*“¹⁴³ Matka nakonec posílá svého posledního syna na obranu, protože nepřítel zabíjí i děti, a ona se najednou cítí být matkou všech. Posílá ho hájit hodnoty lidskosti a vlasti. Obranou vlasti se nebrání jen všechny matky a všechny děti, ale i její hodnoty a tradice. Zničí-li se vlast, nezbude už nic: „*pak jsme umřeli nadarmo, my všichni; pak by nezbylo nic... ani po nás mrtvých, maminko.*“¹⁴⁴

Přestože jeho původním heslem bylo především pozorovat a dívat se, v situaci, která tak agresivně ohrožuje lidský život a jeho hodnoty, se ukazuje nutnost boje. Matka se tak stává výzvou k aktivnímu boji proti válce a fašismu ve svém závěrečném a působivém gestu: „*Jdi!*“¹⁴⁵ Byla to výzva pro matky, aby i ony poslaly své syny bojovat, přestože právě oni byli smyslem jejich života a toto rozhodnutí mohlo znamenat smrt: „*My matky, synáčku, jsme nikdy žádnou válku nevedly; my jsme na ni jen doplácely svými dětmi.*“¹⁴⁶ Protože „*v tom je cena života: že se za něj platí... třeba i*

¹⁴² ČAPEK, K., *Hry (Matka)*, s. 381.

¹⁴³ ČAPEK, K., *Hry (Matka)*, s. 410.

¹⁴⁴ ČAPEK, K., *Hry (Matka)*, s. 408.

¹⁴⁵ ČAPEK, K., *Hry (Matka)*, s. 419.

¹⁴⁶ ČAPEK, K., *Hry (Matka)*, s. 400.

životem.“¹⁴⁷ Svou hrou se Čapek obracel přímo na své spoluobčany a vybízel je k obraně země v případě, že bude skutečně napadena: „...*probírá námět, který je v dnešním světě vlastně danou skutečností. Nechce umravňovat, nemůže řešit: chce jen podnítit v lidech svědomí.*“¹⁴⁸

Z obou dramát, Bílé nemoci i Matky, je patrné, že Čapkův relativismus ustupuje jednoznačnému postoji na obranu demokracie. Přesto se snažil o obecnou platnost svého varování, i když situace byla velmi aktuální: „...*ten diktátorský stát, ve kterém vládne maršál, není pro mne Německo, není Itálie, není Turecko, není žádný z evropských států, nýbrž je to kus obecného evropského politického i duchovního teritoria. (...) Vlastí maršálovou není žádná skutečná země, nýbrž jistá skutečnost mravní a občanská, která se jeví v tom, že tolik lidí dnešního světa se odcizilo tomu velkému usilování o všelidství a humanitu, mír, svobodu a demokracii, v nichž jsme viděli velikou kulturní a politickou tradici evropského lidstva.*“¹⁴⁹ Obecným řešením Čapka je přistupovat kriticky, neustále si klást otázky a hledat pravdu, ať už je jakákoli. Čapek odmítal čekat na revoluci, která by měla spasit celý svět a všechny lidi, ale zastává názor, že s trochou lásky, úcty a vůle k činu¹⁵⁰ by bylo možno dělat více: „*Bez úcty k člověku nebude možno organizovat svět lépe a slušněji než dosud.*“¹⁵¹ Čapkovu odpověď na revoluční prosazování ideologií a absolutizaci pravdy můžeme hledat v demokracii a pluralismu, které se nutně pojí s porozuměním sobě, a tím zároveň i ostatním. Každý konkrétní jednotlivec pak nese odpovědnost na tom, jak se bude utvářet svět kolem něj a společenské vztahy v tomto světě. Jak píše v Obyčejném životě: „*Každý z nás je my, každý je zástup, který se vytrácí do nedohledna. Jen se na sebe podívej, člověče, vždyť jsi málem celé lidstvo! To je strašné: když hřešíš, padá vina na ně na všechny, a každou tvou bolest i malost nese ten ohromný zástup. Nesmíš, nesmíš tolik lidí vést cestou ponížení a marnosti. Ty jsi Já, jsi za ně odpovědný; tyhle všechny jsi měl někam přivést.*“¹⁵² Zdůrazňoval ale, že jakýkoli politický režim je především odrazem lidí, kteří ho dělají: „*Demokracie není udělána z lidských práv, nýbrž z lidí a jejich působení. Diktatura je dělána z mužů a ne z poroučení. Komunismus je věc lidí a ne věc foršriftů. Vybudujete kterýkoliv řád: z polovičatých, neloajálních,*

¹⁴⁷ ČAPEK, K., *Hry (Matka)*, s. 410.

¹⁴⁸ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 119.

¹⁴⁹ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 328.

¹⁵⁰ Zde lze vidět vliv pragmatismu.

¹⁵¹ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 296.

¹⁵² ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 327.

*nestatečných, malých lidí to bude nedostatečný a chaotický řád.*¹⁵³ Čapek se tedy znovu obrací k člověku a jeho vlivu na všechny oblasti života společnosti i jednotlivce. To na člověku záleží, jaké budou mezilidské vztahy, na ničem jiném. O tom byl Čapek plně přesvědčen.

4.3 Nebezpečí vědecko-technického pokroku

„*Věk strojů: Nahradit cíl rychlostí.*“¹⁵⁴ Vědecko-technický pokrok je symbolem rychlého lidského progresu, u Čapka však vyvolával obavy z dehumanizace a ze ztráty lidské autonomie. Ačkoliv Čapek obdivuje dravost technického pokroku, je jím zároveň znepokojený. Čapka v zásadě neděsila sama technika či věda, které považoval za potřebné a nevyhnutelné. Spíše ho děsily důsledky, které technika a věda přinášely, když byly nesprávně uchopeny člověkem: „*Učinili jsme měřítkem lidského řádu stroje a nikoliv lidi; ale za to nemohou stroje, za to můžeme my.*“¹⁵⁵ Jeho nedůvěra ke světu technické civilizace postupně vzrůstala. Čapek si byl vědom toho, že společnost nemůže existovat bez techniky, vědy a technického pokroku. Zároveň si uvědomoval, že se lidstvo neustále snaží překročit přirozené lidské hranice a ovládnout přírodu: „*příroda není a nikdy nebyla tak podnikavá a účelná jako lidská výroba.*“¹⁵⁶ Řešil, že současný svět věří víc ve stroje než v život, „*je víc fascinován technickými divy než zázrakem života.*“¹⁵⁷ Viděl v tom rozpor, konflikt dvou odlišných světů, jejichž harmonizace ho zajímala.

Čapek upozorňoval na to, že člověk proti svému výtvoru dostává nový rozměr. Technika a věda si podrobují jak lidi, tak jejich vztahy, které mění. Pozitivním důsledkem je usnadnění práce, schopnost pomáhat. Ale negativním důsledkem je odlidštění, odcizování, zlenivění, zneužívání. Lidská moc a síla se v rámci techniky a vědy neustále zvětšuje, otázkou ale je, kdo tuto moc a sílu může kontrolovat. Nebezpečí vědecko-technického pokroku jsem se pokusila definovat v několika diferencovaných, ale vzájemně se nevyklučujících souvislostech tak, jak vyplynuly při studiu Čapkova díla. Vědecko-technický pokrok má podle Čapka různé následky.

¹⁵³ ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon polítikon*, s. 101.

¹⁵⁴ ČAPEK, K., *Bajky a podpovídky*, s. 102.

¹⁵⁵ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 221.

¹⁵⁶ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 133.

¹⁵⁷ ČAPEK, K., *R. U. R.*, 1966, s. 160.

Rozvoj techniky může člověka osvobodit od těžké tělesné práce či mu ji může zjednodušit, ale zároveň ho může v tomto osvobození od práce demoralizovat. Lidé mají vášeň pro vynalézání a užívání všemožných strojů. Ta ale ve svém důsledku zmenšuje potřebu lidské práce, i chuť a schopnost k ní.¹⁵⁸ Tato demoralizace je následována logickou dehumanizací. Odlidšťuje v tom, že dělník u pásu pracuje jen pro výdělek a následnou obživu, ne pro radostnou tvořivost vlastní práce a z lásky k výsledkům, které jeho práce přináší. Ze člověka, za kterého myslí někdo jiný, se stává netvořící a nemyslicí nástroj. Nástroj lze nahradit strojem. Otázkou je, kde je v tomto místo člověka. Kde je jeho vůle žít, tvořit, používat mozek čili myslet nebo poznávat.

Tím, že mu zjednodušuje a usnadňuje práci, se člověk může stát na technice závislým. Čím více se na ní člověk stává závislý, tím více tlumí technika přirozenou lidskou tvořivost a přetváří život v méně aktivní. Člověk pak může ztrácet samostatnost, osobitost, čínorodost a vlastní iniciativu: „*Není náš obdiv ke strojům, tj. k mechanické civilizaci, takový, že zatlačuje naši pozornost ke skutečným tvořivým schopnostem člověka? My všichni věříme v pokrok lidstva; ale zdá se, že jsme nakloněni představovat si tento pokrok v podobě benzínových motorů, elektricity a jiných technických vymožeností.*“¹⁵⁹ Následkem toho se může ochuzovat bezprostřední vztah k přírodě i k ostatním lidem. Čapek se domnívá, že velký potenciál lidské schopnosti tvořit je potřeba vyvažovat pokorou: „*Máme-li před očima nějaký dokonalý a lesknoucí se stroj, vidíme v něm triumf člověka; nuže, postavme vedle toho překrásného stroje prvního otrhaného žebráka, abychom si uvědomili porážku člověka.*“¹⁶⁰

Závislostí na technice se můžeme snadno stát otroky svých důmyslných vymožeností. Technické vynálezy mohou člověka ovládat a proměnit tak živou bytost v jakýsi odlidštěný mechanismus. Tehdejší i současná technika a technický pokrok nikterak neaktivizují vnitřní život, spíše naopak. Lidé se naučili konzumovat obrovské množství nejrůznějších vnějších moderních prožitků, které jim svět ochotně servíruje, aniž by oni na to museli vynaložit nějaké úsilí: „*Za sto let jsme mnohokrát zmnohonásobili rychlost a výkonnost člověka; ale asi se nebudeme chlubit tím, že bychom ve stejném poměru znásobili jeho vzdělání nebo jeho životní jistotu nebo cokoli,*

¹⁵⁸ BRADBROOKOVÁ, B., *Karel Čapek – hledání pravdy, poctivosti a pokory*, s. 57.

¹⁵⁹ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 220.

¹⁶⁰ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 220-221.

*co dává hodnotu jeho životu.*¹⁶¹ Víc se staráme o stroje než sami o sebe. Vývoj člověka jako lidské bytosti nekoresponduje s technickým pokrokem: „*Chceme-li mluvit o pokroku, neohánějme se počtem aut nebo telefonních linek, nýbrž hodnotou, kterou pro nás a naši civilizaci má lidský život.*“¹⁶² Čapek nakonec přiznává, že se nebojí toho, že se stroj stane pánem člověka. Spíše se obává, že my lidé budeme špatnými pány lidských věcí a mezilidských vztahů.¹⁶³

Při vymknutí se kontrole může způsobit nadvýrobu. To posiluje konzumní způsob života a také ohrožuje lidské hodnoty, protože spory a vztahy znásobuje až do absurdity. Lidem, kteří tomuto světu nadvýroby vládnou, umožňují ještě více zlenivět, což vede k demoralizaci. Dělníka mění v odlišťený nástroj, jak je zmíněno výše. Takovéto nastavení společnosti snadno vyvolá vzpouru, která může vést ke katastrofě.

V případě chybějící morálky je také možné vědu i techniku zneužít k násilí a ovládnání, jako zbraň k převzetí vlády nad člověkem. Čapek svými díly předpovídá a předpokládá, že ten, kdo ovládne technologii, ovládne celý svět. V kontextu jeho doby se mnohem větším problémem zdá být zneužívání techniky a vědy právě k ovládnání světa a společnosti. Ve svých dílech prezentuje většinou nějaký převratný vynález a jeho neblahé důsledky pro lidstvo. Technický pokrok se totiž podle Čapka řítí dopředu mnohem rychleji než vývoj lidské morálky. Technický a vědecký pokrok je tak hrozbou proti skutečným zájmům člověka a proti lidským hodnotám. Čapek nevěří, že by technické vynálezy mohly otevřít lidstvu optimistickou perspektivu, nepůjdou-li paralelně s vývojem morálky.

Samotný technický či vědecký objev není ani tak důležitý, pro Čapka je spíše důležité to, jaký má tento objev společenské a lidské důsledky. V roce 1929 ve své stati *Vláda strojů*¹⁶⁴ vyjádřil to, co považuje za skutečně nebezpečné. Není to nakonec vědecko-technický pokrok, nejsou to stroje, technizace světa nebo mechanizace. Tím podstatným a zásadním jsou mezilidské vztahy a jejich organizace. Uvědomoval si podstatu výrobních vztahů, která se promítá i do mezilidských vztahů: „*Každý dělník ví, že jeho pánem není mašina, u které stojí, nýbrž fabrikant, který ho platí. Je více méně optický klam, že topič u kotle slouží stroji; ve skutečnosti slouží svému*

¹⁶¹ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 221.

¹⁶² ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 221.

¹⁶³ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 221.

¹⁶⁴ Stať byla publikovaná 7. 2. 1929 v časopise *Přítomnost* (ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 220-221.).

zaměstnavateli.“¹⁶⁵ Zároveň si uvědomoval, že problémy nepřinášejí stroje, ale společenská organizace: „Mezi člověkem a strojem není konfliktu, předpokládáme-li, že s dotyčným strojem správně zacházíte, nebo že vás ten stroj nepřejede. Ale věc vypadá jinak, tážeme-li se, pokračuje-li organizace a dokonalost lidí stejně bezpečně jako organizace a dokonalost strojů; nebo investujeme-li do úpravy lidských věcí stejně mnoho imaginace a důmyslu jako do mechanických vymožeností; řekl bych dokonce, investujeme-li do lidských věcí stejně mnoho zájmu.“¹⁶⁶ Podle Čapka je nebezpečné věřit v to, že člověk může beztréstně překročit své hranice, své meze, aniž by se zároveň kontinuálně neobracel k rozvoji systému morálních hodnot.

Hře R. U. R. dominuje jasná vize toho, že technika by mohla zajistit konec „služebnictví člověka člověku a otročení člověka hmotě.“¹⁶⁷ Domin, ředitel závodu na výrobu Robotů¹⁶⁸ se domnívá, že až Roboti plně nahradí lidskou práci, nastane ráj na zemi. Člověk se bude moci plně věnovat svému zdokonalování, bude moci plně rozvíjet své duševní schopnosti. Domin chtěl odstranit chudobu a ponížení člověka tím, že za něj jeho práci přeberou Roboti. Chtěl z člověka udělat svobodného a všemu vládnoucího tvora, možná nadčlověka.¹⁶⁹ To potvrzuje i Čapek, který vysvětluje ideu vynálezce Rossuma nahradit Boha čili přírodu dokonalejším a mocnějším člověkem: „Starý vynálezce pan Rossum (jehož jméno v angličtině znamená pan Intelekt nebo pan Mozek) není více méně než typickým představitelem vědeckého materialismu minulého století. Jeho touha vytvořit umělého člověka – (...) – je podnícena hloupým a umíněným přáním dokázat, že Bůh je zbytečný a nesmyslný.“¹⁷⁰ Čapek připojuje k této zcela jistě svůdné představě ústy profesora Alquista velký a důležitý otazník – bude se člověk zbavený povinnosti pracovat skutečně zdokonalovat? Nepovede to jen k lenosti a zahálce? Neení práce kromě zdroje obživy i zdrojem morálky? Ukazuje se, že ano. Bez práce začnou lidé lenivět a degenerovat. Práce přestala být morální povinností, lidé tak ze svého obecného jednání přesně to ztrácejí – morálku. Důsledky mohou být takové, jaké je popsal architekt Alquist Heleně na otázku, proč ženy přestaly rodit děti:

¹⁶⁵ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 220.

¹⁶⁶ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 221.

¹⁶⁷ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 115.

¹⁶⁸ Na Roboty lze nahlížet dvojím způsobem. Mohou reprezentovat techniku a její rychlý vývoj. Jsou tak dokonalí, že začínají ovládat člověka místo toho, aby člověk ovládal je. To je předmětem této kapitoly. Lze na ně ale také pohlížet jako na analogii odlidštěných lidí až na úroveň stroje. V tomto případě dochází ke ztrátě lidskosti a dehumanizaci. To je předmětem následující kapitoly.

¹⁶⁹ BURIÁNEK, F., *Karel Čapek*, 1988, s. 132.

¹⁷⁰ ČAPEK, K., *Divadelníkem proti své vůli*, s. 299-300.

„Protože toho není třeba. Protože jsme v ráji, rozumíte? (...) Protože není třeba lidské práce, protože není třeba bolesti, protože člověk už nemusí nic, nic, nic než požívat – Oh, zlořečený ráj, tohleto! Heleno, nic není strašnějšího než dát lidem ráj na zemi! (...) A vy byste od nich chtěla děti? Heleno, mužům, kteří jsou zbyteční, nebudou ženy rodit!“¹⁷¹ Ukazuje se, že touha po moci a ovládnání zaslepuje, a jak málo stačí k tomu, aby to mohla být pro zemi i lidstvo zkáza. Racionalita, v tomto případě užitečnost Robotů, která je vedená do krajních mezí, kde ji již není schopen člověk ovládat, zastavit nebo morálně pojmout, vede k demoralizaci, dehumanizaci a k tomu, že jeho vlastní dílo se vymyká z rukou a obrací se proti němu. Lidem tak uniká to podstatné, totiž samotné lidství. Alquiust, jehož ústy Čapek pravděpodobně promlouvá, viní všechny: „Já žaluju vědu! Já žaluju techniku! Domina! Sebe! Nás všechny! My, my jsme vinni! Pro své velikášství, pro něčí zisk, pro pokrok, já nevím, pro jaké náramné věci jsme zabili lidstvo! Nu tak praskněte svou velikostí!“¹⁷² Řešením je pro Čapka obnovení toho nejzákladnějšího a nejelementárnějšího citu, lásky. Tím se Roboti stávají lidmi a lidstvo tak může být zachráněno. Čapek se totiž domníval, že rychle se vyvíjející technická civilizace toto elementární může v člověku ubíjet. R. U. R. sahá až za technický problém. Vrcholem je Čapkovo poznání, že ty nejvyšší výkony lidské vůle a vědy jsou bez lásky zbytečné a devastující.

Do této kapitoly lze zařadit i otázku dlouhověkosti, umělého prodloužení života, které by bez vědeckého výzkumu a pokroku nebylo možné. Dnes k tomu disponujeme samozřejmě úplně jinými prostředky než před sto lety, nicméně pro Čapka to byla otázka již tehdy a potýkal se s ní v utopické hře Věc Makropulos. V té je zřetelně znát, že v něm prodloužení života vzbuzuje hrůzu. Opět si lze všimnout motivu zkázy či zhouby, která je způsobená nějakým geniálním lidským výkonem či vynálezem. Zde je to elixír života, který jej prodlužuje.

Čapek si uvědomuje, že život je příliš krátký, člověk se může málo naučit, málo dokončit: „A neměl jsi pokdy pro radost, a neměl jsi pokdy pro myšlenku, a neměl jsi pokdy pro nic, pro nic než pro tu sháňku za kusem chleba! A nic jsi neviděl, nic nepoznal, nic nedokončil, ani sebe ne, ani sebe sama ne, ty zlomku!“¹⁷³ Uvědomuje si nicotnost, jakousi bezvýznamnost člověka a marné hledání smyslu života: „Ach bože,

¹⁷¹ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 130.

¹⁷² ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 151.

¹⁷³ ČAPEK, K., *Hry (Věc Makropulos)*, s. 252.

*žijeme tak krátce! Jak je to málo, bože, jak je to málo, být člověkem! (...) celá ta lidská duše, ta žízeň poznávat, mozek, práce, láska, tvořivost, všechno, všechno – Můj bože, co udělá člověk za těch šedesát let života? Čeho užije? Čemu se naučí?*¹⁷⁴ Prodlužující se život může přinést lidstvu kromě času velikost a moc, o jaké sní: *„Nebylo by válek. Nebylo by té slavné oháňky. Nebylo by strachu a sobectví. Vědoucí a důstojný byl by každý člověk, svrchovaný, dokonalý by byl, pravý syn, a ne už potrat Boží. Dejte lidem život! Dejte jim plný lidský život!*“¹⁷⁵ Jeho postava baron Prus je přesvědčen, že: *„...jediný možný pokrok světa je nahradit malé a slabé despoty silnými a velkými despoty. Privilegovaná dlouhověkost, to je despotie vyvolených. To je... vláda rozumu. Nadlidská autorita vědění a výkonnosti. Vláda nad lidmi.*“¹⁷⁶

Čapek se potýká s otázkou pomíjivosti a smyslu lidského života a smyslu touhy po nesmrtelnosti, které z nás může udělat nešťastné monstrum: *„Nudu. Ne, ani nuda to není. (...) Je to odporné. (...) Všecko je tak pitomé, prázdné, zbytečné. (...) Člověk to nesnese. Do sta, do sta třiceti let to vydrží, ale pak... pak v něm umře duše.*“¹⁷⁷ Dochází k závěru obyčejnosti, která je smysluplná a k odvaze přiznat lidskému životu definitivní konečnost: *„Vy jste tak blízko všeho! Pro vás má všechno smysl! (...) Ve všechno věříte, věříte v lásku, v sebe, ve ctnost, v pokrok, v lidstvo,... (...) Člověk nemůže milovat tři sta let. Ani doufat, ani tvořit, ani se dívat tři sta let. Nevydrží to. Všecko omrzí. (...) já byla člověk!*“¹⁷⁸ Čapek dává přednost před dlouhověkostí obyčejnému, ale naplněnému a čínorodému životu. Dlouhověkost narušuje tradiční lidské hodnoty jako je morálka či soucit. Cokoliv, co překračuje meze člověka a jeho života, znamená narušení lidské podstaty. Prostřednictvím postavy Emilie Marty můžeme dojít k závěru, že ani dlouhý život nám nezaručí nalezení svobody či smyslu života. Podle Čapka nedokážeme dotvořit ani sami sebe, život ztrácí pro nás smysl i cenu právě proto, že je ho příliš mnoho. Řešením je spokojit se s tím, co máme. Využít naplno svůj obyčejný, třebaže jen sedmdesáti-osmdesátiletý život, s vědomím, že i když nestihneme dokončit to, co jsme začali, žijeme a žijeme naplno i přes nepochybnou hranici, která je lidskému životu dána. Čapkovo poselství je zřejmé – pochopí-li člověk vlastní omezení, je schopen soucitu, morálky a vytvoření si vztahu k drobnostem všedního a dostupného

¹⁷⁴ ČAPEK, K., *Hry (Věc Makropulos)*, s. 252.

¹⁷⁵ ČAPEK, K., *Hry (Věc Makropulos)*, s. 253.

¹⁷⁶ ČAPEK, K., *Hry (Věc Makropulos)*, s. 255.

¹⁷⁷ ČAPEK, K., *Hry (Věc Makropulos)*, s. 257-258.

¹⁷⁸ ČAPEK, K., *Hry (Věc Makropulos)*, s. 258-259.

života. Je schopen nepožadovat příliš velké věci, které ho od tohoto každodenního života odvádějí. Jedině tak nabude život, přestože je krátký a pomíjivý, na hodnotě a člověk v něm může nalézt štěstí. Čapek tímto odpovídá na otázku, co je smyslem života – smyslem života je podle něj být šťastný. Nezáleží na tom, jestli je člověk šťastný jako obyčejný člověk nebo šťastný jako neobyčejný člověk. Úkolem je být šťastným.

Převratným vynálezem, který mění společenské vztahy, se zabývá i Továrna na Absolutno. V díle je technický vynález příčinou i prostředkem k prosazení vlastní pravdy a ovládnutí světa. Uvolňovaným Absolutnem-Bohem z Karburátoru ztrácejí lidé zábrany a stávají se náboženskými fanatiky. Vědu a techniku staví nad vše ostatní a považují ji za lepší než je Bůh: „*Stroj je někdy čistší než jeptiška.*“¹⁷⁹ Čapek zde ukazuje, jak se technika může při honbě za bohatstvím, mocí a vlivem vymknout z rukou a způsobit tak právě fanatismus, který vede k rozporům, násilí a válkám. Důsledkem poptávky se vynález rozšíří do celého světa. Když nad ním lidé ztratí kontrolu, začne vyrábět nadbytečně a tato nadvýroba způsobí ekonomickou krizi, protože peníze ztratí svojí hodnotu: „*Nastala na světě neomezená hojnost všeho, čeho je lidem třeba. Všeho je však lidem třeba, jenom ne neomezené hojnosti.*“¹⁸⁰ Řešením Čapka je respekt, víra a důvěra v lidi. Podle Čapka by neměla vítězit víra v pokrok nad vírou v lidi. Bez lidí by totiž nebylo technického pokroku. To je podrobně vysvětleno v kapitole 4.1 Absolutizace pravdy.

Krakatit je svou základní tezí velmi podobný Továrně na Absolutno. Oproti Továrně však přidává jedno podstatné přesvědčení, a tím je zodpovědnost vynálezce za svůj objev vůči druhým lidem. Prokop má možnost a moc, aby prostřednictvím techniky a vědeckého vynálezu měnil svět podle svého: „*Chcete být samovládce světa? Dobrá. Chcete svět vyhladit? Budiž.*“¹⁸¹ Čapkovi tady ale nešlo o vědu nebo technologii, šlo mu, tak jako ve všech jeho dílech, o člověka. Prostřednictvím Krakatitu i Továrny na Absolutno si Čapek mohl klást otázku po možnostech a hranicích lidského poznávání a po tom, kam mohou vést tyto převratné vynálezy či revoluční vymoženosti. Varuje, že přehnané úsilí v technice či vědě vede k jistému stupni moci a ta může být zneužita. Ptá se, zda bychom neměli mít nějakou míru lidskosti nebo lidské hodnoty, která by to mohla kontrolovat: „*Prostě v dějinách není analogie moci, kterou vy máte v rukou. (...)*

¹⁷⁹ ČAPEK, K., *Továrna na Absolutno*, s. 48.

¹⁸⁰ ČAPEK, K., *Továrna na Absolutno*, s. 79.

¹⁸¹ ČAPEK, K., *Krakatit*, s. 217.

S Krakatitem a stanicí držíte v šachu celý svět. Stačí hrst bílého prášku, a v určenou vteřinu vyletí do povětří, co poručíte. Kdo tomu může zabránit? Fakticky jste neobmezeným pánem světa. (...) „Proč bych to dělal?“ (...) „Protože můžete.“¹⁸² Láska k člověku a morální poctivost románového hrdiny tvoří ideové poslání Čapkovy románu.¹⁸³ U Čapka totiž převládá poctivost a pokora k přirozenému a prostému životu. Větší hodnotu má pro něj každodenní poctivá práce než velké a hrdinské činy či vynálezy. Východiskem je pro Čapka poznání, že lidé sami svou tvořivostí jdou do zkázy, když neznají a nepoznají hranice a morální důsledky. K tomu je třeba zpětné vazby a kontroly rozumem čili kritického posuzování: „Lidem jsi ublížil. S rozumem bys to nedělal, musí být rozum; a člověk musí myslet, k čemu je každá věc.“¹⁸⁴ Neobyčejná schopnost má být uplatněna ve prospěch obyčejných lidí, ne k jejich záhubě nebo moci a ovládnutí. V tom je za své vynálezy člověk zodpovědný: „A ono není potřeba dělat velké kousky. Sed' a dávej pozor na cestu; taky dojedeš.“¹⁸⁵ Čapek odpovídá na zřejmou katastrofu požadavkem práce a činu ve smyslu rezignovat na velké převratné objevy a dělat obyčejné věci pro obyčejné lidi tak, aby se jim lépe žilo: „Uděláš věci dobré lidem. Kdo myslí na nejvyšší, odvrátil oči od lidí. Za to jim budeš sloužit. (...), aby to dělalo jenom puf puf... a pohánělo to nějakou věc, aby se lidem líp pracovalo.“¹⁸⁶

4.4 Dehumanizace

Mírou všech věcí, skutečností i záležitostí je u Čapka jednoznačně člověk se svými lidskými hodnotami a rozměry. To je rozebráno v kapitole 3.1 Člověk a jeho život. Překročit hranice však znamená podle Čapka ztratit lidskost¹⁸⁷, ztratit sám sebe, odcizit se druhým. Znamená to odcizování mezi lidmi všeobecně. Odlidštění pak může také vést k odcizení člověka a jeho činností, k touze ovládnout přírodu a v řádu této přírody změnit místo člověka. Příčinu viděl v přílišné racionalizaci, technizaci (viz předchozí kapitola), byrokratizaci, v touze ovládat a dosahovat vlády jakýmkoli způsobem. Na problém odlidštění a postupného odlidšťování upozornil už v Božích mukách v povídce Hora: „Sociální rutina. Organizace. Hleďte, existuje technika ovládnutí lidí, - vskutku technika, protože jedná s člověkem jako s nástrojem. Je v tom

¹⁸² ČAPEK, K., *Krakatit*, s. 216-217.

¹⁸³ BURIÁNEK, F., *Karel Čapek*, 1988, s. 176.

¹⁸⁴ ČAPEK, K., *Krakatit*, s. 246-247.

¹⁸⁵ ČAPEK, K., *Krakatit*, s. 246.

¹⁸⁶ ČAPEK, K., *Krakatit*, s. 253.

¹⁸⁷ BURIÁNEK, F., *Karel Čapek*, 1988, s. 163.

*pokrok; co bývalo osobním uměním, stává se technikou. Vše, čeho se dotknete, se mění v nástroj. I člověk. I vy sám.*¹⁸⁸ Odlidštěné masy lidí se lépe ovládají, jsou tvárnější a je z nich lepší nástroj k dosažení daných cílů, jak je vidět v následující kapitole 4.5 Nebezpečí společnosti.

Čapek se tématem odlidštění člověka zabýval výrazně v R. U. R. a ve Válce s Mloky, kde člověka připodobňuje k Robotům a Mlokům. Tato analogie je pro Čapka prostředkem, jak osvětlit vztahy mezi lidmi a mechanismy v lidské společnosti. Zároveň je snahou demonstrovat, jak by lidstvo pravděpodobně dopadlo, kdyby potlačilo lidskou složku v člověku.

Látku, která se stala námětem R. U. R., poprvé rozpracovává spolu se svým bratrem v Krakonošově zahradě v povídce Systém.¹⁸⁹ Už tady je zmíněna idea odlidštění: *„Nic nás nesmí zdržovat. Dělník se musí stát strojem, aby se prostě točil. Každá myšlenka je porušením kázně! Pánové! Celý taylorism je soustavný omyl, neboť přehlíží otázku duše. Dělníkova duše není pouhý stroj; proto se musí odstranit. To činí můj Systém! (...) já jsem dělníka sterilisoval a očistil; předem zničil jsem v něm všechny zárodky citů nesobeckých a družných, rodinných, poetických a transcendentních, (...) působil jsem na něj (...) přesnou systematickou života.*¹⁹⁰ V R. U. R., které je možné považovat za vážnou výstrahu před odlidštěním člověka, Čapek demonstruje, jak se podle něj vytrácí míra člověka a hodnota lidskosti. Skrze své postavy si uvědomuje tendence k dehumanizaci a proti tomu, aby se z člověka stal Robot, usilovně bojuje: *„Nic není člověku cizějšího než Robot!*¹⁹¹ Bojuje tím, že odlidštěného člověka nutí se na sebe podívat: *„Ach Domine, nic není člověku cizějšího než jeho obraz.*¹⁹² Roboti jsou obrazem zmechanizovaného a odlidštěného života v nás. Člověk se stává jaksí plochým, bez citů. Robot je silný a mocný, ale je bezduchý. Je ochuzen o tvořivost, aktivitu, činnost: *„Člověk, to je něco, co, dejme tomu, cítí radost, hraje na housle, chce jít na procházku a vůbec potřebuje dělat spoustu věcí, které – které jsou vlastně zbytečné.*¹⁹³ Hned v úvodu označuje ředitel Domin současný věk jako věk výroby a charakterizuje svůj ideální výrobek, Robota: *„Jsou mechanicky dokonalejší než my, mají*

¹⁸⁸ ČAPEK, K., *Boží muka ; Trapné povídky*, s. 43.

¹⁸⁹ BRATŘI ČAPKOVÉ, *Krakonošova zahrada ; Zářivé hlubiny a jiné prózy ; Juvenilie*, s. 16-22.

¹⁹⁰ BRATŘI ČAPKOVÉ, *Krakonošova zahrada ; Zářivé hlubiny a jiné prózy ; Juvenilie*, s. 18.

¹⁹¹ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 112.

¹⁹² ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 170.

¹⁹³ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 103.

*úžasnou rozumovou inteligenci, ale nemají duši. Ó, slečno Gloryová, výrobek inženýra je technicky vytríbenější než výrobek přírody.*¹⁹⁴ Riziko dehumanizace s rozvojem techniky podstatně narůstá. V takovém důsledku jsou totiž lidé vlastně nepotřební, úplně zbyteční a ztrácejí smysl života.

R. U. R. je vlastně konfrontací člověka s odlidštěným člověkem až na úroveň stroje. Robot nemá žádné zájmy, nemá potřeby, cit, duši, vůli, žádné vášně. Roboti nemají potřebu se smát, nepláčou, nemají žádné touhy. Čapek si v úvodu hry R. U. R. několikrát pohrál se záměnou Robota za člověka, zřejmě úmyslně, abychom názorněji viděli, kam odlidštění člověka může zajít. Roboti jsou ideální dělníci, kteří se skládají jen z naučených pohybů a frází, bez požadavků. Čapek tak přirovnává člověka ke stroji, u kterého převládá přílišná a systematická racionalizace: *„Protože je člověk vlastně přežitek.*“¹⁹⁵ Ukazuje se, že schopnosti lidského mozku, které jsou použity bezhlavě a neuváženě bez morálního aspektu, převládnu nad základními hodnotami, které Čapek uznával – tedy poctivou prací, vírou v lásku, tolerancí, zdravým rozumem a touhou žít.

Protože Helena se nemohla smířit s tím, že Roboti zůstávají nelidští a bez citů, spálila recept, podle kterého se Roboti vyráběli. To má za následek mezní situaci, ve které se nemohou zachránit ani Roboti, ani lidé. Lékem a východiskem je pro Čapka láska, cit, který vznikne mezi dvěma Roboty a důsledkem kterého vznikne pravděpodobně nové lidské pokolení. Z Robotů se stávají něco jako lidé, kteří poznávají s úžasem lidské city, pláč, úsměv, lásku. Svítá tak naděje, že se život obnoví láskou. Čapek tímto věří, že život a zázrak života zvítězí nad odlidšťováním. Čapek přiznal, že nedůvěřoval pokusům dr. Galla a nevěřil, *„že by on dal nové Heleně a Primovi do klína udržení života; věřím, že to udělalo celé lidstvo; že jeho přetrvávající vůle žít se vrhla vši silou na jedinou cestu a otevřela jí zázrakem.*“¹⁹⁶ Řešením dehumanizace je pro něj láska a vůle k životu, které v sobě člověk znovu objeví. V závěru přiznává skrze Alquista důvěru v to, že život zase začne, protože začne z lásky: *„začne se nahý a maličký; ujme se v pustině, a nebude mu k ničemu, co jsme dělali a budovali, k ničemu města a továrny, k ničemu naše umění, k ničemu naše myšlenky, a přece nezahyne! Jen my jsme zahynuli. Rozvalí se domy a stroje, rozpadnou se systémy a jména velikých opadají jako listí; jen ty, lásko, vykveteš na rumišti a svěříš větrům semínko života. (...)*

¹⁹⁴ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 103.

¹⁹⁵ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 134.

¹⁹⁶ ČAPEK, K., *R. U. R.*, 1966, s. 136.

*neboť uzřely oči mé – uzřely – spasené tvé skrze lásku, a život nezahyne!*¹⁹⁷ Roboti s obnovenou lidskostí tak symbolizují přetrvání života.

S tématem odlidštění člověka se také setkáváme skrze Mloky. Mlok disponuje všemi lidskými atributy, které se od člověka naučil. Je ale odlidštěn v tom, že eliminuje z lidského života do svého mločího všechno to, co považuje za nepotřebné, nepodstatné a zdržující: *„Naučili se užívat strojů a čísel. (...) Vynechali z lidské civilizace všechno, co v ní bylo neúčelné, hravé, fantastické nebo starobylé; tím z ní vypustili, co v ní bylo lidského, a převzali jenom její holou praktickou, technickou a utilitární stránku.*“¹⁹⁸ Roli ve Válce s Mloky hraje nejen dehumanizace člověka, ale také následná dehumanizace mezilidských vztahů. Mloci také představují analogii k modernímu člověku vůbec, který uprostřed technické civilizace žije zmanipulovaným a zmechanizovaným životem se schematickým myšlením a stereotypním jednáním. V tom je jistá shoda s Roboty. Člověk přestává být unikátní a originální osobností, a opakuje jen standardní myšlenky, stejně jako Mloci. Tato nivelizace individuálních jedinců pak vede k masové společnosti. Řešení v tomto případě vypadá i vzhledem k soudobým událostem spíše beznadějně. Čapek poukazuje na nutnost být zodpovědným za sebe i za své vztahy k druhým. V závěru ale nachází odpověď pouze v tom, že nezbývá než doufat, že se Mloci – podobně jako lidé – nakonec zabijí mezi sebou, a vznikne tak prostor pro život skutečného člověka, který svou lidskost znovu objevil či vůbec neztratil.

4.5 Nebezpečí společnosti

Ačkoliv Čapek usiloval o zachování individuality každé lidské bytosti, nevnímal člověka jako jedince izolovaného od ostatních, ale jako tvora, který je součástí společnosti: *„společnost není něco mimo nás; společnost je především styk lidí; společnost je jméno pro všechny hodnoty, které máme společné s ostatními lidmi.*“¹⁹⁹ Tradiční společenské interakce probíhají v rámci rodiny nebo určité komunity lidí. Čapkova doba však přinášela jinou situaci. Vlivem společensko-politických událostí a v rámci vědecko-technického pokroku dochází k vytržení člověka z těchto vazeb. Ze společnosti, která je původně tvořená jasně definovanými jedinci se silným aspektem individuality, se stává masová společnost. Ta jednotlivce izoluje, když je organizuje v

¹⁹⁷ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 180-181.

¹⁹⁸ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 231-232.

¹⁹⁹ ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 19.

celek. Výsledný dav složený ze souboru izolovaných jedinců je kompaktní, funguje na kolektivních principech, ale není diferencovaný a ztrácí schopnost sebereflexe. Čapek to opět trefně glosuje ve svých Bajkách a podpovídkách: „*Duch stáda: Že spolu držíme? Ba ne. My držíme jenom se svým stádem.*“²⁰⁰ či „*Jeden v mraveništi: Už to mám. Požadavek dvacátého století je kolektivnost.*“²⁰¹

Čapek ve svých dílech velmi přesně vystihl příčiny i důsledky takové společnosti. Charakteristika masovosti se u Čapka objevila již v Božích mukách v povídce Hora: „*Podstata organizace: udělat z tebe hmotu. Jsi těleso výkonné, vedené cizí vůlí; jsi část – a tedy věc **podstatně** závislá. Uznáv vůdce, přeložil motivy a cíl, vůlí a rozhodování na něho; i nezbyvá tobě než duše pasivní, kterou cítíš **jako utrpení**...*“²⁰² Příčinou je podle Čapka organizace společnosti na racionálních a čistě účelných základech ve jménu dané absolutní pravdy. Dále obchodní zisk, touha po moci a ovládnutí, a výše zmíněné odlidštění, ke kterému vede vědecko-technický pokrok, technika bez citů a mravní stránky. Z odlidštěného člověka bez citů, tužeb či vůle se snadno stane valící se zástup takových lidí. V tomto davu se prohlubuje rozdíl mezi jedinečnou a unikátní lidskou bytostí a organizovaným davem, ve kterém se všichni chovají stejně (či je na stejné a nevybočující chování kladen požadavek). Dav, který nemusí myslet, protože někdo myslí místo něj, který nemá zodpovědnost, protože někdo má zodpovědnost místo něj. Dav, který je řízen a nenápadně usměřován, se zdáním vnější svobody. Jednotlivci jsou omezeni ve svobodě projevu v rámci společenských činností, především v kultuře. Civilizace, které chybí kultura a jsou jí předkládány náhražky, se stane otupělou: „*Zvykne-li si člověk bavit se náhražkami života, ztrácí schopnost bavit se životem samotným. (...) Stalo se potřebou odpočinout si od života, být vedle skutečnosti. (...) Co všechno se vymyslelo jen proto, aby se nemuselo myslet!*“²⁰³ V tom viděl Čapek nebezpečí masové společnosti. Vymýšlely se různé věci, aby se nemuselo myslet. Aby se nemusela vynakládat snaha, což se může stát velmi rychle zvykem. A aby se člověk pomalu a neznatelně stával nástrojem v rukou těch, kteří chtěli vládnout a ovládat. Výsledkem nediferencovaného davu a masovosti je pak snadnější proniknutí ideologie. Tím se připravila půda pro komunismus a fašismus, a výsledkem byla tragická druhá světová válka. Jak jsme si mohli ověřit právě i v druhé

²⁰⁰ ČAPEK, K., *Bajky a podpovídky*, s. 62.

²⁰¹ ČAPEK, K., *Bajky a podpovídky*, s. 37.

²⁰² ČAPEK, K., *Boží muka ; Trapné povídky*, s. 41.

²⁰³ ČAPEK, K., *Na břehu dnů*, s. 276.

světové válce, a viděl to i Čapek – produktem společenských vztahů a v rámci těchto vztahů vztah autority a podřízenosti, je nelidskost, dehumanizace a ztráta lidských hodnot. Obyčejní lidé se poslušně snaží zhostit svých povinností a myslí si, že morální odpovědnost ponese někdo nad nimi. Čím více jsou pak tyto povinnosti byrokratizovány, technizovány a racionalizovány, tím méně je v nich lidskosti a tím snadněji mohou vést k revoltě, násilí a k až slepé nenávisti. Přílišnou racionální organizací v nich pak obyčejný, důvěřující člověk může ztratit soudnost, zdravý rozum a vlastní vůli, a snadno se tak stane pouhým prostředkem.

Čapek se děsil toho, co může vzniknout z masovosti. Jednotlivec byl pro něj mravní a lidskou bytostí. Dav, který nemá pocit odpovědnosti a dá se snadno zfanatizovat či zmanipulovat, pro něj představoval velké nebezpečí. Je podle něj pouze nástrojem ideologií: „...nevěřím v hodnotu mas. Ostatně nikdo snad vážně netvrdí, že masy budou vládnout; jsou jenom hmotným nástrojem k dosažení jistých cílů.“ Čapek tvrdí, že není „třeba stlačit člověka do jakési fazóny, aby se stal hromadným materiálem;“ není „třeba dát mu uniformu z určitého sukna nebo z určitých ideí.“²⁰⁴ Kromě nebezpečí přináší masová společnost i osamělost, pocit prázdnoty a odcizení bez důvěry ve smysl života: „Otázka zní: je a byl vůbec kdy člověk schopen štěstí? Člověk jistě, jako každý žijoucí tvor; ale lidstvo nikoliv. Celé neštěstí člověka je v tom, že byl nucen stát se lidstvem, nebo že se jím stal příliš pozdě, kdy byl už nenapravitelně diferencován v národy, rasy, víry, stavy a třídy, v bohaté a chudé, ve vzdělané a nevzdělané, v panující a porobené.“²⁰⁵ Čapek odmítal život spojený s kolektivismem. Oproti tomu kladl důraz na individualitu člověka, která se nesmí ztratit, ani pokud je podřizována obecně lidskému. Uznával mnohostrannou a různorodou individualitu člověka s úsilím o překlenutí rozdílů, které povede k vzájemné toleranci a úctě: „Už není jen já, ale my lidé; můžeme se domluvit mnohými jazyky, které jsou v nás. Nyní můžeme ctít člověka, protože je jiný než my, a rozumět mu, protože jsme mu rovni.“²⁰⁶

Beztvarost a masovost davu zobrazil Čapek částečně v Robotech a ještě naléhavěji v Mlocích. Motiv zneužití „hloupého“ davového člověka se objevil i v protifašistické Bílé nemoci, kde ale dav slouží pouze jako prostředek k dokonání tragédie. Motiv dav versus jedinec řeší Čapkové i ve hře Adam Stvořitel. Čapek neviděl

²⁰⁴ ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 86.

²⁰⁵ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 223-224.

²⁰⁶ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 107-108.

ovšem nebezpečí jen v masové společnosti. Viděl nebezpečí v jejích společenských mechanismech a jakémsi nastavení této společnosti. To přesvědčivě vystihl ve hře *Ze života hmyzu*.

Svou obavu z odlidštění a vzniku „tupého“ davu se zmínil už v dopise pro Olgu Scheinpflugovou, když jí popisoval svoje pocity ohledně R. U. R.: *„Při psaní mě vám popadl děsný strach, chtěl jsem tím jaksí varovat před výrobou masy a odlidštěných hesel a náhle mě sevřela taková úzkost, že tomu tak jednou bude, třeba brzy, že už nic nezachráním touhle výstrahou, že tak, jako jsem já autor vedl síly těchto tupých mechanismů, kam jsem chtěl, povede jednou někdo hloupého davového člověka proti světu a Bohu. Bylo mi nedobře, Olgo, a proto jsem hledal ku konci skoro křečovitě nějaké vyřešení dohody a lásky, myslíte, že tomu lze věřit, miláčku?“*²⁰⁷ R. U. R. je odpovědí na obavy o zničení jedinečného lidského života. Čapek ale nachází východisko z robotické masovosti a davovosti v tom, že i v *Robotech* nakonec vzniká láska a city. Znovuzrozením citového života se uchovává lidský život. Řešení se zdá být romantické, ale je ve své podstatě logické. Teprve když se stane dehumanizovaný člověk znovu živoucím člověkem, přestane tvořit jednolitý dav.

I ve hře *Adam Stvořitel* se setkáváme s kritikou davu, masovostí. Adamovi jedinci jsou tvořeni s láskou a kus po kusu²⁰⁸, kdežto jeho Alter Ego tvoří zástupy lidí, beztvárovou masu: *„...já teprve začínám. (...) Organizovat. Tvořit, to je organizovat. Tvořit vyšší celky. To se ví, že ty jsi hotov; nadělal sis lidí a s lidmi se nedá už nic dělat, absolutně nic.“*²⁰⁹ Dav, masa lidí je pasivní, složená z jedinců zbavených svobody a jako taková musí být utvářena někým zvenčí. Tento dav, masa, toto „my“ je *„pohodlné a nezávazné. (...), ale běda, nemám-li „já“ nic, pranic z těchto „našich“ předností! Sebedokonalejší „my“ nepřidá ani palce mé postavě, ani závažíčka mým zásluhám; žádné „my“ mne nespasí, nedal-li jsem „já“ aspoň cibuli almužnou. „Já“ je slovo praktické, zavazující a činné; je nekonečně skromnější než „my“, je znepokojivé a těžké; „já“ je zároveň slovo svědomí i slovo činu.“*²¹⁰ Podle Čapka je člověk činný a kreativní, pakliže je mu ponechán individualismus a svoboda. V *Adamu Stvořiteli* východisko v rámci tohoto motivu nenacházíme, protože hra se primárně zabývá jiným, byť

²⁰⁷ SCHEINPFLUGOVÁ, O., *Český román*, s. 104-105.

²⁰⁸ Tato myšlenka může být také narážkou na postupně zanikající svět řemesel, který nahrazuje strojová výroba.

²⁰⁹ BRATŘI ČAPKOVÉ, *Hry (Adam Stvořitel)*, s. 189.

²¹⁰ ČAPEK, K., *V zajetí slov : Kritika slov a úsloví*, s. 15-16.

souvisejícím tématem, tedy anarchistickou a negující revolucí s popřením všeho dosavadního.

Nebezpečí masovosti Čapek zachytil i ve Válce s Mloky, i když poněkud z jiného úhlu. Podařilo se mu totiž výstižně charakterizovat to, k čemu vede takový zmanipulovaný dav. Nejen k masovému myšlení, které nedovoluje být individuálním jedincem s individuálními sny, plány, touhami, ale dovoluje snadnější proniknutí ideologie. Vede k masovému konzumu: „*což je civilisace něco jiného než schopnost používat věci, jež vymyslel někdo jiný? I když Mloci, řekněme, nemají svých vlastních myšlenek, mohou mít docela dobře svou vědu. Nemají sice své hudby nebo literatury, ale obejdou se bez nich dokonale; a lidé počínají shledávat, že to je od těch Salamandrů báječně moderní. Tak vida, už se může člověk u Mloků ledačemus přiučit – a není divu: což nejsou Mloci ohromně úspěšní, a z čeho jiného si mají lidé brát příklad, ne-li z úspěchů? Ještě nikdy se v dějinách lidstva tolik nevyrábělo, nebudovalo a nevydělávalo jako v této veliké době. (...) Praví, uvědomělí lidé Mločtího Věku už nebudou mařit svůj čas hloubáním o Podstatě Věcí; budou mít co dělat jenom s jejich počtem a hromadnou výrobou. Celá budoucnost světa je v tom, aby se pořád zvyšovala výroba i konsum; pročez musí být ještě víc Mloků, aby mohli ještě víc vyrobit a sežrat.*“²¹¹ Nehledě na fakt, že vše, co k tomu Mloci potřebují, jim lidé s vidinou výtěžku ochotně dodají.

Kromě konzumu viděl Čapek velké nebezpečí i v průměrnosti, která může být zdrojem katastrofy nebo nebezpečí pro společnost: „*nemají individuality; zdají se být jeden jako druhý, stejně snaživí, stejně schopní – a stejně bezvýrazní. Jedním slovem: splňují jistý ideál moderní civilisace, totiž Průměr.*“²¹² Čapek vnímal, že se společnost žene za úspěchy, za zisky, zábavou, blahobytem. Nezaregistrovala, že cestou za těmito čistě hmotnými cíli ztratila to, z čeho se zrodila, totiž člověka a jeho duši:²¹³ „*Rozhodně nemají duši. V tom se shodují s člověkem.*“²¹⁴ Z toho plyne průměrnost a dispozice pro přijetí jakékoli víry či ideologie, z toho plyne dav – Mloci. „*To nejohroznější je, že rozmnožili ten učenlivý, hlupácký a suffisantní typ civilizované mediokrity ve velkém, v milionech a miliardách stejných kusů; nebo ne, myslím se: to nejohroznější je, že mají*

²¹¹ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 193-194.

²¹² ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 158.

²¹³ KLÍMA, I., *Velký věk chce mít též velké mordy*, s. 173.

²¹⁴ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 158.

*takový úspěch. Naučili se užívat strojů a čísel, a ukázalo se, že to stačí, aby se stali pány svého světa. Vynechali z lidské civilizace všechno, co v ní bylo neúčelné, hravé, fantastické nebo starobylé; tím z ní vypustili, co v ní bylo lidského, a převzali jenom její holou praktickou, technickou a utilitární stránku.*²¹⁵ Podle Čapka právě tohle mohou být příčiny vzniku davu, který následně dovolil rozšíření fašismu po celé Evropě. Čapek také ukazuje, jak lidé v rámci davu nejsou naprosto schopni uvážit a následně pak zvládnout následky svých činů. Nikdo necítil zodpovědnost za to, co se stalo s lidstvem, jen malý nevýznamný vrátný. Ne nikdo mocný, který tohle dal celé do pohybu. Východisko nabízí Čapek v tom, že právě *každý* začne cítit odpovědnost. Nepřenechá ji někomu jinému, ale obrátí se sám do sebe a bude si naslouchat čili kriticky přemýšlet o dané skutečnosti. Či se obrátí ke svým nejbližším a následujícím generacím, a bude je prosit o odpuštění stejně, jako to udělal vrátný Povondra na závěr románu.

Nebezpečí společnosti neviděl ale jen v beztvarem davu. Viděl ho také v samotném sobeckém procesu společnosti, která se pachtí za něčím, co mylně pokládá za smysl svého života či se od jeho hledání záměrně distancuje požívačností a „hraním“ si na něco víc. To trefně dokázal v až groteskní hře *Ze života hmyzu*, kde nejenže ukazuje určité lidské vlastnosti, navíc zobrazuje také to, z čeho tyto vlastnosti pocházejí, co je podporuje a rozvíjí. Sobectví je základem nejen přírodního řádu, ale i toho lidského, společenského, který symbolizují právě tyto alegorické obrazy ze života hmyzu.²¹⁶

První dějství ukazuje prázdné pózy v domněle sladkém životě, sobeckou stránku lásky, která je povrchní a falešná, protože má ukojit pohlavní pud a požívačnost. V druhém dějství již není život nahodile konzumován, ale má jasný cíl – přežít, zabezpečit se, tedy vlastnit: „*Ty krásně jměníčko! Můj klenote! Mé všechno! Jen mít! Uložit majeteček! Pěkně zahrabat!*“²¹⁷ Bez ohledu na ostatní je potřeba k přežití hromadit majetek. V tomto dějství se také ukazuje vzájemné a bezohledné sobectví lidské společnosti, která předstírá, že se jí netýká vraždění. Dokud ovšem nezasáhne přímo je. Třetí dějství zobrazuje disciplinované a kooperující jedince v mraveništi, kteří pracují ve prospěch celku. To souvisí s výše popsaným masovým davem, kde je společenství racionálně, účelně a efektivně uspořádané. K čemu tato organizace vede,

²¹⁵ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 231-232.

²¹⁶ BURIÁNEK, F., *Karel Čapek*, 1988, s. 143.

²¹⁷ ČAPEK, K., *Ze života hmyzu*, s. 37.

rozebírá podrobněji kapitola 4.2 Nebezpečí idejí a ideologií. Ve hře následuje po bezduché erotice, hromadění a násilí válka. Čapkové zde ukazují, že vládou-li společnosti sobectví a pudy, následuje nevyhnutelně válka.

Svou hrou chtěli Čapkové probudit lidi „*k prostému a užitečnému lidství*“²¹⁸, protože život je časově omezen, jak symbolicky ukazuje závěrečný obraz Jepice. Čapkové poukazují na to, že je třeba aktivního lidského rozumu i aktivní lidské čínorodosti. Závěrečná symbolika nově přicházejícího dne, dřevorubce a novorozeněte je vlastně smířením. Znamená osvobozující a optimistickou víru v život, a lidskou čínorodost: „*Ale copak, jen když má člověk pořád co dělat. (...) To je dnes krásně, vidíte, teta? Člověk to ani neumí povědít*“²¹⁹ Čapkové nám zde prezentují základní hodnoty, ve které věří – to je láska, víra a práce. K těmto hodnotám by se měl podle Čapků člověk obrátit, aby přestal být sobeckým a vedeným pouze pudy, což jsou záležitosti, které evidentně deformují společenské vztahy.

4.6 Člověk člověku nebezpečím

Domnívám se, že ať se Čapek potýkal s jakoukoli společenskou či politickou situací, snažil se své čtenáře upozornit na jednu věc – zdrojem všech problémů je vždy a pouze člověk. Z jeho způsobu myšlení vychází veškerá nedorozumění, spory, katastrofy, zkázy či dehumanizace. Tato kapitola se pokusí zachytit a shrnout původní lidské vlastnosti, které vyplynuly při studiu Čapkova díla a které podle Čapka přispívají k problematickým mezilidským vztahům.

Prvním problémem se jeví generalizace, kterou používal především komunismus: „*Velmi lehkou se řekne, že společnost je špatná; ale běžte tam hledat zásadně špatné lidi. Pokuste se soudit svět bez brutálních generalizací; za chvíli vám nezůstane z vašich zásad ani šňupka*“²²⁰ Nesmyslné zobecňování, jehož výsledkem jsou předsudky, které nás nutí přehlížet konkrétního člověka: „*Jeden z nejnemorálnějších darů lidského ducha je dar generalizace, místo aby shrnoval zkušenosti, hledí je prostě nahradit*“²²¹ Člověk tak vlastně ztrácí to, na co Čapek neustále upozorňoval, tedy svoji individualitu. Generalizací nastává masovost a kolektivnost, jak je nastíněno

²¹⁸ ČAPEK, K., *Poznámky o tvorbě*, s. 89.

²¹⁹ ČAPEK, K., *Ze života hmyzu*, s. 80.

²²⁰ ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 90-91.

²²¹ ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 91.

v předchozí kapitole. Generalizace, která se spojí s dehumanizací, je zaručenou cestou ke katastrofě. Bez úniku do světa prázdných frází bychom byli schopni pod obecně lidskými hodnotami uplatňovat svou individuální osobnost, svoje představy a svoji kreativitu bezprostředně ve světě kolem sebe. A stejně tak bychom byli schopni vidět druhé, čímž by se pravděpodobně dosáhlo kvalitnějších mezilidských vztahů. Řešením je zapojení intelektu tak, jak bylo nastíněno v kapitole 3.5 Poznávání skutečnosti a pravdy.

Dalším problémem můžeme nazvat využívání. V Parazitovi ve hře *Ze života hmyzu* je zobrazen typ lidí, kteří v životě nevyvíjejí žádnou aktivitu. Kromě toho, že v pudu sebezáchovy cynicky berou druhým, světu nic aktivně nedávají: „*Panečku, já bych taky pracoval, kdyby to muselo být. Ale proč já bych měl pracovat, když jiný má víc, než sežere?*“²²² Usilovně pracovat by měl podle Čapka každý. Protože společnost je sice povinna vůči jedinci, jedinec je ale zároveň povinen vůči společnosti. Tato vzájemná interakce je nevyhnutelná a pro společnost postavenou na lepších základech dokonce žádoucí.

V *R. U. R.* je v ekonomické rovině zobrazen další problém, problém odpovědnosti. Roboti se postupně stávají nepostradatelnými a nenahraditelnými, takže jejich výrobu nelze zastavit. „*Copak si myslíte, že pánem výroby je ředitel? I toto, pánem výroby je poptávka. Celý svět chtěl mít své Roboty. Panečku, my jsme se jen vezli na té lavině poptávky a při tom jsme žvanili - - o technice, o sociální otázce, o pokroku, o moc zajímavých věcech. Jakoby ty řečičky nějak řídily, kudy se to má valit. Zatím to všechno běželo vlastní tíhou, rychleji, rychleji, pořád rychleji - A každá mizerná, kramářská, špinavá objednávka přidala k lavině kamínek.*“²²³ Podle Čapka je odpovědnost nejen na těch, kteří Roboty vyráběli, ale také na těch, kteří je objednávali, když je v honbě za vyšším ziskem využívali jako levnou pracovní sílu nebo z nich v zájmu vlastní moci udělali vojáky. Ti všichni svým chováním přispěli k jejich rozšiřování po světě. Všichni jsou spoluodpovědní za následnou katastrofu, ačkoliv rozsah odpovědnosti může být u každého v jiném měřítku. Řešení se tedy nabízí samo – Čapek požadoval zodpovědnost za své chování, činy a výtvořiny nejen vůči sobě, ale vůči druhým i vůči celé společnosti jako celku.

²²² ČAPEK, K., *Ze života hmyzu*, s. 51.

²²³ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 155.

Posuzování, souzení, odsuzování, to je další lidský kritizovaný zlovyk. Podle Čapka to je ale právě on, který mnohdy znesnadňuje mezilidské vztahy. Svět kolem sebe vnímáme svým subjektivním zorným úhlem a přitom nerespektujeme subjektivní úhel druhých lidí, případně ho dokonce odsuzujeme: „*Neboť rozum přemnoha lidí záleží v tom, že posuzují. Avšak je také jiný rozum, jenž neposuzuje, ale dívá se. (...) A já věřím, že vidění je veliká moudrost a že je záslušnější mnohem víc vidět než soudit; ba věřím, že čím více kdo vidí, tím méně může soudit a tím méně také touží po tom, aby byl soudcem.*“²²⁴ Řešením Čapka je pozorovat a opravdu vidět skutečnost kolem nás v celé její pozitivitě, negativitě, směšnosti i všednosti, kriticky hodnotit, ptát se, ale nesoudit ji.

Největší problém lidstva je však podle Čapka v jeho egu, a z ega plynoucí sobectví, pýcha, krátkozrakost a nadměrné sebevědomí. Neovládnutá touha dělat největší a nejdokonalejší věci, a navrch jim vládnout, to patrně považuje lidstvo za cíl a smysl své existence. Člověk ze sebe dělá příliš velkého a mocného. Svým tzv. velikášstvím se pokouší dostat nad přírodu, nerespektuje její i svoje hranice. Chybí úcta a pokora. Lidstvo je pyšné na všechno, co vytvoří a myslí si, že všechno živé i neživé je v hierarchii pod člověkem. Lidská pýcha a sobeckost je ironicky zobrazena ve hře *Ze života hmyzu*: *Chceš-li být plně člověkem, nesmíš být malý a slabý, chceš-li žít, tedy vládni.*“²²⁵ Čapkovou největší obavou bylo, že tyto iracionální stránky lidské povahy mohou zcela zničit civilizaci. Přirozený svět, tak, jak byl stvořen, by se dal pokládat za kvalitní. Člověk však nahradil svým moderním a konzumním způsobem života kvalitu kvantitou a nyní věří, že jen to „*největší je dosti veliké.*“²²⁶ Lidskou touhu po čemkoli „víc“, po moci, vlivu, slávě, bohatství, výdělku ukazuje na Mlocích: „*Všichni chtěli mít Mloky, chtěl je obchod, průmysl a technika, chtěli je státníci i vojenští páni. (...) Něco ti řeknu: víš, kdo ještě teď, když už je pětina Evropy potopena, dodává Mlokům třaskaviny a torpéda a vrtačky? Víš, kdo horečně, dnem i nocí pracuje v laboratořích, aby našel ještě účinnější mašiny a látky na rozmetání světa? Víš, kdo půjčuje Mlokům peníze, víš, kdo financuje tenhle Konec světa, tu celou novou Potopu? Vím. Všechny továrny. Všechny banky. Všechny státy.*“²²⁷ Tyto instituce tvoří lidé. Tedy opět člověk a jeho

²²⁴ ČAPEK, K., *V zajetí slov : Kritika slov a úsloví*, s. 77.

²²⁵ ČAPEK, K., *Ze života hmyzu*, s. 52.

²²⁶ ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 69.

²²⁷ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 265-266.

zodpovědnost za stav společnosti: „*Tak vidíš. Kdyby byli jenom Mloci proti lidem, tak by se snad dalo něco dělat; ale lidi proti lidem, to se, člověče, nedá zastavit.*“²²⁸

Čapek ovšem věřil, že svět je primárně dobrý. Není třeba dělat ani hledat velkých věcí, abychom na něm nenašli dost rozmanitého a pozoruhodného. Věřil, že začít by se mělo s malými a obyčejnými věcmi. To je ostatně závěrem R. U. R.: „*Myslím, že je správnější položit jednu cihlu než kreslit příliš velké plány.*“²²⁹ i Krakatitu: „*Chtěl jsi dělat příliš velké věci, a budeš dělat věci malé.*“²³⁰ Do tohoto tvoření ale Čapek vkládá i morální rozměr, protože požaduje, abychom s poctivostí a opravdovostí přistupovali ke všemu, co děláme, sami k sobě, k ostatním, ke světu, k samotnému životu: „*tedy snad starost o dnešního a budoucího člověka je přece jen to nejhlavnější. Ano, v první řadě starost o to, aby se na lidech nedála křivda hmotná ani morální, - do všech důsledků; zhodnocovat život všech usilováním o lepší řád sociální a světový; a dát se do toho prakticky, bez chliasmu a bez klapek na očích. (...) Nebo nějak oživit jejich důvěru, jejich úsměv, jejich lidské vztahy. Nebo nepřehlížet mlčky, když jsou nakloněni urážet sebe i druhé, ubližovat si, užít se v sobě. (...) I tady jde, tuším, o jakési zhodnocování života. Nebrat lidem víru, ale brát jim bolest, otravu, malomyslnost a osamocení. Hledět udržet lidi ve stavu srdečnosti, vzájemné loajality a ochoty, radosti a úcty, jedním slovem morálky; jedním slovem optimismu; a ještě jedním slovem nezvrtačeného a plnomocného lidského života.*“²³¹ Čapek ovšem tvrdí, že člověk na tom musí usilovně pracovat, jak je zřejmé z jeho filozofické úvahy nad lidskými hodnotami: „*Rozhodnout, co je dobré nebo špatné, je víceméně věc citu a víry; rozhodnout, co je v daném konfliktu hodnot lepší nebo horší, to už je věc pozorování, kontroly, srovnávání a opěťovaných zkušeností.*“²³²

Řešením může být i to, že se člověk obrátí od svých snů ke skutečnosti. Čapek věřil, že nežijeme ve svých snech, ale že ten pravý život nalezneme právě ve skutečnosti, v bezprostředním okolí a v bezprostřední zkušenosti člověka, které tento člověk může nějakým způsobem ovlivňovat, zlepšovat, pracovat na nich: „*Svět pro mne začíná na mém pracovním stole a ne u zelené tabule ženevské konference; (...) náš svět, tj. náš skutečný, epický, morální svět sahá tak daleko, jak daleko sahá naše osobní*

²²⁸ ČAPEK, K., *Válka s Mloky*, s. 266.

²²⁹ ČAPEK, K., *Hry (R. U. R.)*, s. 129.

²³⁰ ČAPEK, K., *Krakatit*, s. 253.

²³¹ ČAPEK, K., *O věcech obecných čili Zóon politikon*, s. 134-135.

²³² ČAPEK, K., *O umění a kultuře III*, s. 576.

*zasahování myšlenkou nebo skutkem. Nuže, záleží zcela na nás, jakou hodnotu dáme této skutečnosti; do velké míry záleží na nás, co z tohoto světa uděláme.*²³³ Znovu se dostáváme k tomu samému závěru jako už mnohokrát - tato skutečnost má totiž pro Čapka morální aspekt a tato skutečnost je naším polem mravní působnosti, kde my osobně a každý sám za sebe musíme poctivě usilovat o zachování pozitivních lidských hodnot.

²³³ ČAPEK, K., *Univerzitní studie*, s. 334.

5 ZÁVĚR

Čapkovu generaci hluboce poznamenala první světová válka přinášející v návaznosti na smrt a zkázu také rozklad společenských i lidských hodnot. Úzkost, kterou Čapek pociťoval, nebyla hraná. Byla opravdová. Vnímali-li Čapek válku jako prostředek využívající moderní techniky k prosazení vlastní pravdy, k bezohlednému ničení a zabíjení lidí, nelze se divit, že v něm tato zkušenost zanechala celoživotní nedůvěru a pochybnosti k převratným technickým vynálezům, které mohou být snadno zneužity a využity k ovládnutí či ohrožení lidského života. O to více pak můžeme uznat a ocenit jeho předvídavost, když pozdější vývoj potvrdil, že jeho obavy a vztyčený ukazovák byly vlastně oprávněné. Karel Čapek si byl vědom toho, že umění neřeší problémy. Umění, v jeho případě spisovatelské, tyto problémy objevovalo a vnášelo do mysli lidí. Velmi rád kombinoval vědecko-fantastické motivy s filozofickými problémy, aby tak přiblížil velké otázky po lidském osudu a smyslu života obyčejným lidem, kteří to pravděpodobně snadněji pochopí z dobrodružného románu než z mentorské stati. Doufal, že jeho počiny budou působit, tedy že dají impulsy k přemýšlení nebo vyvolají nějakou aktivitu. Na to, co viděl kolem sebe, tedy to, co utvářelo jeho soudobou společnost a jeho soudobého člověka odpovídal svou tvorbou, přímo či nepřímo, sloupkem, dramatem či románem, kriticky či satiricky, vždy ale poměrně spolehlivě, bystrým postřehem a přesnou, nebo alespoň velmi blízkou, trefou k jádru věci. Žil s dobou a uměl velmi dobře vnímat její problémy. Racionální uvažování, ostrý pozorovací talent a schopnost jakéhosi zobecňování aktuálního, to jsou aspekty Čapkovy umu, které mu umožňovaly vidět jak problémy doby, tak hrozby budoucnosti. Čapkovou největší hodnotou je to, že zprostředkoval aktuální reflexi soudobé společnosti a zároveň anticipoval věci, které se vlastně nakonec téměř všechny staly. Tato typická „čapkovština“ konstantně osciluje mezi časovou konkrétností a nadčasovou obecností. Při četbě jeho díla lze totiž rozpoznat i některé současné problémy. Čapek touto dovedností zaznamenal do svého díla určité lidské vlastnosti a mechanismy společnosti, které jsou pravděpodobně platné v kterémkoli dějinném období. Generalizující symbolický význam těchto varujících Čapkových zobrazení je nadčasový.

Cílem práce nebyl kompletní literární rozbor jednotlivých děl Čapka, ale snaha o přiblížení jeho idejí, vztahujících se k člověku a hrozbám, které na člověka v tehdejších

a potažmo i dnešním světě čekají. Z výše zmíněného vyplývá, že Karel Čapek může být svou tvorbou ještě dlouho aktuální, a jeho utopické a katastrofické vize mají zcela jednoznačný přesah do současnosti. Záměrem práce nebylo oslavovat Čapka nebo ho vykreslit idealisticky, kladného a „správného“ ve všech směrech, který se ve vypočítávání hrozeb nemůže mýlit. Ačkoli to tak v žádném případě, který jsme se tu pokusili nastínit a konkrétně rozebrat nebylo, směr jeho myšlenek a předpokladů by se dal subjektivně označit jako krásný a zdrcující zároveň. Čapek se v nich totiž příliš nemýlil a je s velkým podivem, že minulost lidí nedokáže dostatečně poučit a některé chyby se konstantně opakují. Jeho literární projev může být ze současného pohledu poněkud zastaralý, ale podstata věci zůstává. Čapek měl v úmyslu lidi okolo sebe kultivovat, vzdělávat, vychovávat a především aktivizovat. Jak se zmiňuje v díle *Pragmatismus čili Filozofie praktického života*, důležité je, aby budoucnost byla zlepšována v myšlenkách a plánech, ale ještě důležitější je, aby přítomnost byla zlepšována ve skutcích a životě.²³⁴

Diplomová práce je pokusem o vlastní teoretickou interpretaci hodnot, hrozeb a jejich řešení. Cílem práce bylo vysledovat z děl, jak Čapek tyto jednotlivé části prezentuje. Byť se na první pohled může zdát, že to je pouze charakteristika toho, jak by měl člověk správně vystupovat a jednat, a ne reálný pohled na skutečnost, Čapek si člověka neidealizoval. Ani ho ale neodsuzoval. Uznával jeho povahu, slabosti, hříchy či prohřešky. Viděl ho skutečného a rozuměl, co všechno se pod pojmem člověk skrývá. Přesto, nebo právě proto, pro něj byl člověk a jeho život tou největší hodnotou. Jeho tvorbu můžeme bez nadsázky považovat za obranu člověka před násilím, zkárou a nelidskostí, a zároveň ji brát jako upozornění, že v momentě realizace svých velkolepých vizí se člověk a s ním i celé lidstvo blíží ke katastrofě. Čapkova obrana člověka se koncentruje do oblasti vztahu člověka k technické civilizaci, do jeho boje proti násilí páchaného ve jménu ideje či pravdy, a do hledání vztahu individuálního člověka k ostatním lidem a lidskému společenství. Čapek se vlastně snaží o to, aby se lidé chovali civilizovaně a svým chováním tuto civilizaci nezničili. Výchozím bodem je pro Čapka totiž teze, že to, co člověka nejvíce ohrožuje, je samotný člověk, jeho způsob myšlení a postoj k životu.

²³⁴ ČAPEK, K., *Univerzitní studie*, s. 324.

Byť bylo původním záměrem práce podívat se na Čapkova varování individuálně, s ohledem na udržení celistvosti a srozumitelnosti bylo poněkud obtížné dezintegrovat jeho díla podle jednotlivých hrozeb. Tyto hrozby se vzájemně prolínají, jsou jedna druhé příčinou i důsledkem, jsou na sebe přímo vázané. Všechny vedou k nějaké formě zkázy. Je tak velmi pravděpodobné, že se diplomová práce v několika momentech opakuje. Čapek se v motivu člověka příliš nevyvíjel, respektive určil jeho nejvyšší hodnotu hned na začátku své literární práce a striktně se jí držel po celý svůj život. Odkazování k hodnotám člověka se tak opakuje v celém jeho díle. I jednotlivé hrozby a způsob jejich řešení se velmi často opakují. Pro Čapka i jeho čtenáře to mohlo znamenat cestu, jak si neustále připomínat hodnotu člověka a být si vědom ohrožování tradičních společenských a lidských hodnot.

Čapkovo dílo je prostoupeno pocitem obavy, že svět, který povedeme nadále tak, jak Čapek popisoval ve svých varovných vizích, se stane prostorem, kde nebude místo pro navázání kontaktu člověka s člověkem. Lidé se budou více mýjet, komunikace i vztahy budou váznout nebo budou plná nepochopení či dokonce nenávisti. Čapek uměl velmi dobře domýšlet různé aspekty společenských tendencí. Neměl primárně obavy ze samotného technického či vědeckého vývoje, neměl obavy z hledání pravdy. Šlo mu především o důsledky těchto tendencí pro společnost a mezilidské vztahy. Měl obavy z toho, jak si s tím poradí člověk. Uvědomoval si, že zneužití a zneužívání tvůrčího nadání člověka je nebezpečné. Nebezpečí spočívá v samotném člověku, když není schopný zvládnout svůj morální přístup, svoji zodpovědnost za vztah k druhému a lidem všeobecně. Varoval před ztrátou morálky, protože to ohrožuje všechny bez výjimky. Svým dílem odkazoval k dobrému poctivému člověku, jehož úkolem a smyslem je neustále zlepšovat svou stávající skutečnost, domáhat se poznání, usilovat o co nejlepší poznání pravdy a skutečnosti. Čapek věřil, že jen na základě této aktivity se člověk může stát lepším, lidštějším, více člověkem. Celé jeho dílo je o hledání poznání, ne ve smyslu filozofickém, ale ve smyslu – stát se lepším člověkem, poznat sám sebe i skutečnost a podle toho s ní i se sebou naložit. Poznat mnohostrannost a rozmanitost veškeré skutečnosti, a respektovat ji. Lidé se totiž podle něj snadno nechají do něčeho vtáhnout, zmanipulovat se vidinou nějaké spásy, lepšího života, převratné změny, svým egem. Čapek ale neustále zdůrazňuje, že takhle svět fungovat nemůže. Lidé se podle něj musí trvale snažit sami, poznávat či hledat poznání ve smyslu kriticky uvažovat, kriticky hodnotit, aktivně se podílet, zajímat se o druhé, svými činy dělat pro sebe i pro

druhé to nejlepší, co je pro ně v ten moment možné. Nechtěl výrazné změny. A už vůbec ne změny revoluční plné násilí a popření všeho dosavadního. Z jeho díla plyne přesvědčení, že jakkoli se zdá náš svět nedokonalý a neideální, věří v něj jako v nejlepší z možných. Tato víra v současný svět v sobě zahrnuje i víru v dobré, které se podle Čapka nachází v každém jedinci.

Dalo by se bez nadsázky říct, že všechna jeho díla jsou o snaze a touze po nalezení nějakého vnitřního klidu, štěstí. Čapek si moc dobře uvědomoval, že zažívá-li on sám neklid a nejistoty ze společenských událostí a společenské mašinerie, nebude v tom sám. Stejně pocity neúspěchu a nemožnosti nalézt své místo na zemi, smysl svého života může mít i obyčejný člověk. Svými díly dává alespoň malou naději, že pokud se člověk obrátí do sebe, bude poctivě pracovat, bude zodpovědný především sám za sebe, a bude vše, co dělá, dělat z nezištného užitku pro sebe i pro druhé, aniž by je přitom toužil ovládat, že toho vytouženého klidu dosáhnout lze. Čapek svými díly naznačuje jisté poselství spočívající v tom, že člověk nemusí dělat velké činy, aby zlepšil svět, nemusí překračovat své lidské a tudíž omezené rozměry. Je nutno začít u sebe – u toho „malého“, obyčejného člověka. To vše při vzájemném respektu, úctě a tolerujíc druhého. Jakkoli tohle může znít jako klišé, a že Čapek nebyl z těch, kteří by se k používání klišé uchýlovali, není tohle snad možností, jak řešit mezilidské vztahy? Není tohle nadějnou možností, jak dostat svět do rovnováhy bez válek či ovládnutí? Jistě je. Je to možnost, je to jeden z mnoha způsobů. Je to Čapkův lék. Ukazuje osobní odpovědnost každého z nás za budoucnost lidské společnosti. To vyžaduje velké úsilí a vědomí toho, že bez nás, bez aktivní účasti každého konkrétního jednotlivce to nepůjde. Jeho poselství sice míří na každého z nás, kdy já jako konkrétní jedinec sice nemůžu změnit celý svět, ale můžu začít pracovat sám na sobě a pro druhé, a tím pomáhat a ozdravovat společnost. Měli bychom vědět, že nakonec nejde o jeden konkrétní lidský život, ale o osud celého lidstva. Nežijeme zde sami, každý sám za sebe a pro sebe, ale žijeme ve společnosti. Změna však musí začít u konkrétního jednotlivce – lidstvo může směřovat k záhubě, ale jedinec k ní nemusí přispívat. Každým svým dílem Čapek připomíná základní lidské hodnoty, úctu k člověku a jeho práci, lásku, víru v budoucnost, lidskou solidaritu a soudržnost. Jeho díla vykreslující katastrofy nás mohou přimět zamyslet se nad tím, z čeho nebezpečí pro člověka plyne. Jeho cesta je cestou důrazu na morální hodnoty ve spojení s demokratickým humanismem a relativistickým pluralismem.

Nakonec tedy zbývá shrnout odpověď na otázku, čím tedy Karel Čapek chce léčit? Co je podle něj hybnou silou k uzdravení a ozdravení společnosti i konkrétního člověka? Co považuje za tradiční lidské hodnoty, které je třeba bránit a ochraňovat a pěstovat? Odpověď je vlastně velmi prostá: „*Bože, jaký jednoduchý recept pro šťastný život: to, co děláme, dělat z lásky k věci.*“²³⁵ Aniž bych to já nebo Čapek mysleli nadneseně a jakkoliv by to rozhodně nemělo vyznít pateticky, odpovědí na všechny otázky, teze a předpoklady je láska. Láska u Čapka je nejlidštější schopností člověka, schopností člověka překonávat své sobectví, sebe sama, schopnost se pro druhého obětovat. Právě proto je pro něj láska projevem té největší lidskosti²³⁶, protože je to láska spojená s poznáním toho druhého a respektováním ho. Když člověk v sobě nemá dostatek lásky, v jistém slova smyslu se z něho stává robot. Žije, ale je prázdný. Kromě lásky se podílejí všechny ty hodnoty, které z lásky plynou, ve které má Čapek víru, a které jsem se pokusila shrnout – tedy skromnost, obyčejnost, pokora, soucit, důvěra v druhého, pochopení, respekt, tolerance, ochota a snaha pomoci, pracovitost, úcta, vlídnost, trpělivost, vytrvalost, porozumění, tvořivost, slušnost, ctižádost, čínorodost, snášlivost, obrana demokracie, individuality, osobní svobody, vlasti a míru.

²³⁵ ČAPEK, K., *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*, s. 261.

²³⁶ BURIÁNEK, F., *Čapkovské variace*, s. 68.

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

6.1 Primární literatura

BRATŘI ČAPKOVÉ. *Krakonošova zahrada ; Zářivé hlubiny a jiné prózy ; Juvenilie*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1957. 274 s.

BRATŘI ČAPKOVÉ. *Ze života hmyzu*. Vyd. 10. Praha : Artur, 2004. 87 s. ISBN 80-86216-45-4.

ČAPEK, Karel. *Bajky a podpovídky*. Vyd. 1. Praha : Fr. Borový, 1946. 249 s.

ČAPEK, Karel. *Boží muka ; Trapné povídky*. 10. vyd. Božích muk, 9. vyd. Trapných povídek, 1. vyd. v MF. Praha : MF, 1967. 229 s.

ČAPEK, Karel. *Cestopisy I : Italské listy, Anglické listy, Výlet do Španěl*. Vyd. 2. Praha : Československý spisovatel, 1980. 288 s.

ČAPEK, Karel. *Divadelníkem proti své vůli*. Vyd. 1. Praha : Orbis, 1968. 395 s.

ČAPEK, Karel. *Hordubal ; Povětroň ; Obyčejný život*. Vyd. 5. Praha : Československý spisovatel, 1975. 339 s.

ČAPEK, Karel. *Hry : Loupežník, R. U. R., Věc Makropulos, Bílá nemoc, Matka*. V Československém spisovateli vyd. 1., z toho Loupežníka vyd. 9., R. U. R. vyd. 18., Věci Makropulos vyd. 8., Bílé nemoci vyd. 12. a Matky vyd. 9. Praha : Československý spisovatel, 1956. 446 s.

ČAPEK, Karel. *Knihapokryfů*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1955. 200 s.

ČAPEK, Karel. *Krakatit*. Vyd. 14., v nakladatelství Naše vojsko vyd. 1. Praha : Naše vojsko, 1963. 273 s.

ČAPEK, Karel. *Na břehu dnů*. Vyd. 2. Praha : Československý spisovatel, 1978. 439 s.

ČAPEK, Karel. *O umění a kultuře I*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1984. 651 s.

ČAPEK, Karel. *O umění a kultuře III*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1986. 907 s.

ČAPEK, Karel. *O věcech obecných čili Zóon politikon*. Vyd. 2., v Melantrichu vyd. 1. Praha : Melantrich, 1991. 147 s. ISBN 80-7023-090-8.

ČAPEK, Karel. *Poznámky o tvorbě*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1959. 140 s.

ČAPEK, Karel. *Pragmatismus čili Filozofie praktického života*. Olomouc : Votobia, 2000. 63 s. ISBN 80-7198-299-7.

ČAPEK, Karel. *První parta*. Praha : Fr. Borový, 1948. 253 s.

ČAPEK, Karel. *R. U. R.* Vyd. 20. Praha : Československý spisovatel, 1966. 206 s.

ČAPEK, Karel. *Továrna na Absolutno*. Vyd. 2. Praha : Československý spisovatel, 1975. 158 s.

ČAPEK, Karel. *Univerzitní studie*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1987. 366 s.

ČAPEK, Karel. *Válka s mloky*. Vyd. 12. Praha : Československý spisovatel, 1953. 273 s.

ČAPEK, Karel. *V zajetí slov : Kritika slov a úsloví*. Vyd. 1. Praha : Svoboda, 1969. 209 s.

6.2 Sekundární literatura

BRADBROOKOVÁ, Bohuslava. *Karel Čapek – hledání pravdy, poctivosti a pokory*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2006. 296 s. ISBN 80-200-1385-7.

BRANŽOVSKÝ, Josef. *Karel Čapek, světový názor a umění*. Vyd. 1. Praha : Nakladatelství politické literatury, 1963. 279 s.

BURIÁNEK, František. *Čapkovské variace : Eseje o Karlu Čapkovi a o literatuře*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1984. 127 s.

BURIÁNEK, František. *Karel Čapek*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1988. 345 s.

BURIÁNEK, František. *Karel Čapek*. Vyd. 1. Praha : Melantrich, 1978. 299 s.

HALÍK, Miroslav. *Karel Čapek : život a dílo v datech*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1983. 88 s.

KLÍMA, Ivan. *Karel Čapek*. 2. částečně přepracované vydání. Praha : Československý spisovatel, 1965. 161 s.

KLÍMA, Ivan. *Velký věk chce mít též velké mordy : život a dílo Karla Čapka*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2011. 215 s. ISBN 80-200-0936-1.

KONRÁD, Edmond. *Nač vzpomenu*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1957. 211 s.

KUDĚLKA, Viktor. *Boje o Karla Čapka*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1987. 175 s.

MALEVIČ, Oleg Michajlovič. *Bratři Čapkové*. Vyd. 1. Praha : Ivo Železný, 1999. 297 s. ISBN 80-237-3436-9.

MATUŠKA, Alexander. *Člověk proti zkáze : pokus o Karla Čapka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1963. 271 s.

OPELÍK, Jiří. *Čtrnáctero prací o Karlu Čapkovi a ještě jedna o Josefu Čapkovi jako přívažek*. Vyd. 1. Praha : Torst, 2008. 258 s. ISBN 978-80-7215-356-5.

SCHEINPFLUG, Karel. *Můj švagr Karel Čapek*. Vyd. 1. Hradec Králové : Nakladatelství Kruh. Hradec Králové, 1991. 167 s. ISBN 80-7031-492-3.

SCHEINPFLUGOVÁ, Olga. *Český román*. Vyd. 6. Praha : Československý spisovatel, 1991. 553 s. ISBN 80-202-0019-3.

7 RESUMÉ

This Diploma Thesis deals with Karel Čapek and the interpretation of his work. This analysis is based on the discovery of the most frequent motives that form traditional values of human life according to Čapek, and the location of warning motives that put these values at risk. There are two main outlines that mingle in the writings of Karel Čapek. First, warning against fascism line, shows up substantially along with its aftermath. Second line is uncovering as full of motives that warn us against super-technologies, over-mechanizing, and the science applied excessively in the world. These two lines shed into each other mutually and separate again to join at last into one particular theme – loss of humanity and its values. The aim of this Thesis is to answer the question whether Čapek predicted and dramatized the imminent danger to humans or whether he offered a remedy and gave a definition of one at the same time.

The first chapter – mapping of primary literature – is an overall characteristics of Čapek's writings, that gives us the basic orientation. Taking thematic range of these works into consideration enables to define specific areas in subsequent research. The second chapter – values in motives – focuses on values and traditions whose analysis helps to understand author's perception of the world. The themes are human being and his life, ordinariness, heroism, patriotism and the motive of recognizing reality and the truth. The third chapter – Čapek warning and treating – explains the risk and separate threats that come out against the men according to the author. This chapter also focuses on whether Čapek offers not only a strong warning, but also some solution or way out of the high-profile issues. The risk is also seen in the generalizing of the truth, in enforcing the ideas or ideologies, in scientific and technical progress, estrangement of the people, in mass society and generally in a man himself, who threatens other people.